

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica

XXVI/1

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2021

Kolegium redakcyjne
Iwona Anna NDiaye (redaktor naczelna), Joanna Orzechowska (sekretarz naukowy)

Redaktorzy tematyczni
Nikołaj Barysznikow (kulturoznawstwo i komunikacja międzykulturowa)
Wiktor Jermakow (Polacy na Kaukazie)
Tatiana Marczenko (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Dmitrij Nikołajew (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Joanna Orzechowska (językoznawstwo i przekładoznawstwo)

Redaktorzy językowi
Miroslawa Czetyrba-Piszczako (język ukraiński)
Anna Krawczyk-Łaskarzewska (język angielski)
Alla Kamalova (język rosyjski)
Irina Korzeniewska (język rosyjski)
Helena Pociechina (język białoruski)

Redaktor wydawniczy
Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie
Marzanna Modzelewska

Projekt okładki
Barbara Lis-Romańczukowa

Czasopismo jest dostępne na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne
– Bez utworów zależnych (CC BY-NC-ND)

Adres redakcji
Instytut Literaturoznawstwa UWM
ul. Kurta Obitzta 1, 10-725 Olsztyn
tel./fax 89 527 58 47
e-mail: acta.pol.rut@gmail.com

ISSN 1427-549X
e-ISSN 2450-0844

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego • Olsztyn 2021

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 12,8; ark. druk. 11,0
Nakład: 90 egz., druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 123

CZASOPISMO NAUKOWE UKAZUJE SIĘ OD 1994 ROKU

Rada Naukowa

Ludmiła Babiienko (Uralski Uniwersytet Federalny im. Pierwszego Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu, Rosja)
Nikołaj Barysznikow (Piatigorski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Irina Biełobrowcewa (Uniwersytet Talliński, Estonia)
Michaela Böhmig (Uniwersytet Neapolitański im. Fryderyka II, Włochy)
Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)
Indira Dzagania (Suchumski Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, Gruzja)
Elda Garetto (Uniwersytet w Mediolanie, Włochy)
Svetlana Garziano (Uniwersytet Jean Moulin Lyon III w Lyonie, Francja)
Frank Göbler (Uniwersytet Johanna Gutenberga w Moguncji, Niemcy)
Natalia Gordijenko (Białoruskie Państwowe Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki, Białoruś)
Tatiana Kirilłowa (Astrachański Państwowy Uniwersytet Medyczny, Rosja)
Marina Kolesnikowa (Północno-Kaukaski Uniwersytet Federalny w Stawropolu, Rosja)
Galina Krasnoszczekowa (Południowy Uniwersytet Federalny w Taganrogu, Rosja)
Wadim Krysko (Instytut Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosja)
Andrzej Ksenicz (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
Czesław Lachur (Uniwersytet Opolski, Polska)
Natalia Lichina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Pewieł Ławriniec (Uniwersytet Wileński, Litwa)
Leonid Malcew (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Tatiana Marczenko (Dom Rosyjskiej Zagranicy im. A. Sołżenicyna w Moskwie, Rosja)
Walentina Masłowa (Witebski Uniwersytet Państwowy im. Piotra Maszeraua, Białoruś)
Manatkul Musatajewa (Kazański Narodowy Uniwersytet Państwowy im. Abaja w Ałma Acie, Kazachstan)
Natalia Nesterowa (Permski Narodowy Badawczy Uniwersytet Politechniczny w Permie, Rosja)
Dmitrij Nikołajew (Instytut Literatury Światowej im. A.M. Gorkiego Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie, Rosja)
Vera Ozheli (Państwowy Uniwersytet im. Akakija Cereteli w Kutaisi, Gruzja)
Vladimir Papoušek (Uniwersytet Południowoczeski w Czeskich Budziejowicach, Czechy)
Tatiana Rybalczenko (Uniwersytet Państwowy w Tomsku, Rosja)
Michaił Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Andrzej Sitarski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
Giovanna Spendel de Varda (Uniwersytet Turyński, Włochy)
Aħa Szelajewa (Sankt-Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Sevinç Üçgül (Uniwersytet Erciyes w Kayseri, Turcja)
Enisa Uspensky (Uniwersytet Sztuki w Belgradzie, Serbia)
Swietłana Waulina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska)
Lola Zwonariowa (Rosyjska Akademia Edukacji w Moskwie, Rosja)

Rada Programowa

Walenty Piłat (Honorowy Przewodniczący, Olsztyn, Polska)
Jan Czykwin (Białystok, Polska)
Wolfgang Gładrow (Berlin, Niemcy)
Joanna Mianowska (Toruń, Polska)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Polska)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Polska)
Lucjan Suchanek (Kraków, Polska)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa, Polska)

Editorial Board

Iwona Anna NDiaye (Editor-in-Chief), Joanna Orzechowska (Managing Editor)

Thematic Editors

Nikolay Baryshnikov (Cultural Studies and Intercultural Communication)

Victor Jermakov (Poles in the Caucasus)

Tatiana Marchenko (Literary Studies and Study of Emigration)

Dmitrij Nikołajew (Literary Studies and Study of Emigration)

Joanna Orzechowska (Linguistics and Translation Studies)

Language Editors

Mirosława Czetyrba-Piszczako (Ukrainian language)

Anna Krawczyk-Laskarzewska (English language)

Alla Kamalova (Russian language)

Irina Korzeniewska (Russian language)

Helena Pociechina (Belarusian language)

This journal is the open access and non-profit enterprise. The published papers may be collected, read and downloaded free of charge – with Author's rights reserved. We have adopted a Creative Commons licence CC BY-NC-ND (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives).

ISSN 1427-549X (Print)

ISSN2450-0844 (Online)

© Copyright by University Publisher of Warmia and Mazury in Olsztyn • Olsztyn 2021

Address of the Editorial Department
Institute of Literary Studies
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Kurta Obitza 1, 10-725 Olsztyn (Poland)
Phone: +48 89 527 58 47
E-mail: acta.pol.rut@gmail.com

Editorial Council

Ludmila Babenko (Ural Federal University the first President of Russia B.N. Yeltsin of Ekaterinburg, Russia)
Nikolay Baryshnikov (Pyatigorsk State University, Russia)
Irina Belobrovseva (Tallinn University, Estonia)
Michaela Böhmig (University of Naples Federico II, Italy)
Jolanta Brzykcy (Nicolaus Copernicus University of Toruń, Poland)
Indira Dzagania (Sukhumi State University of Tbilisi, Georgia)
Elda Garetto (The University of Milan, Italy)
Svetlana Garziano (Jean Moulin Lyon 3 University, France)
Frank Göbler (Johannes Gutenberg University of Mainz, German)
Natallia Harziyenka (Belarusan State Archives-Museum of Literature and Art, Belarus)
Tatiana Kirillova (Astrakhan State Medical University, Russia)
Marina Kolesnikova (North-Caucasus Federal University of Stavropol, Russia)
Galina Krasnoshchekova (Southern Federal University of Taganrog, Russia)
Vadim Krysko (V.V. Vinogradov Russian Language Institute of Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Andrzej Ksenicz (University of Zielona Góra, Poland)
Czesław Lachur (University of Opole, Poland)
Pevel Lavrinec (Vilnius University, Lithuania)
Natalia Likhina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Leonid Malcev (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Tatiana Marchenko (Alexander Solzhenitsyn House of Russia Abroad of Moscow, Russia)
Valentina Maslova (Vitebsk State University, Belarus)
Manatkul Musataeva (Abai Kazakh National Pedagogical University of Almaty, Kazakhstan)
Natalia Nesterova (Perm National Research Polytechnic University, Russia)
Dmitry Nikolaev (A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Vera Ozhegi (Kutaisi Akaki Tsereteli State University, Georgia)
Vladimír Papoušek (University of South Bohemia of České Budějovice, Czech Republic)
Tatiana Rybalchenko (Tomsk State University, Russia)
Michał Sarnowski (University of Wrocław, Poland)
Andrzej Sitarski (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)
Giovanna Spindel de Varda (University of Turin, Italy)
Alla Shelaeva (Saint Petersburg State University, Russia)
Sevinç Üçgül (Erciyes University of Kayseri, Turkey)
Enisa Uspensky (University of Arts of Belgrade, Serbia)
Svetlana Vaulina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Katarzyna Wojan (University of Gdańsk, Poland)
Lola Zvonareva (Russian Academy of Education of Moscow, Russia)

Program Council

Walenty Piłat (Honorary Chairman, Olsztyn, Poland)
Jan Czykwin (Białystok, Poland)
Wolfgang Gladrow (Berlin, German)
Joanna Mianowska (Toruń, Poland)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Poland)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Poland)
Lucjan Suchanek (Cracow, Poland)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warsaw, Poland)

Spis treści

Emigrantologia

Rostysław Kramar, Leon Bykowski – emigrant ukraiński oddany sprawie bibliotekarstwa polskiego	11
Iwona Massaka, Mail-art i money-art Tolstego	27
Михаил Богатырев, Образ Родины в богословско-поэтическом конструктивизме архимандрита Евфимия (Вендта)	39
Гаяне Мальцева, Рассказ <i>Весна в Фиальте</i> в игровой поэтике В.В. Набокова: некоторые аспекты интерпретации заглавия	55
Галина Романова, Литературная деятельность А.В. Тырковой-Вильямс и миф о ностальгии	65

Językoznawstwo

Grażyna Mańkowska, Система ценностей и образ мужчины в русскоязычных мужских журналах	79
Jolanta Miturska-Bojanowska, Leksyka języka polskiego i rosyjskiego w czasach zarazy	93
Ewa Straś, Коронавирус в русском и польском медиально-языковом отражении	113

Literaturoznawstwo

Joanna Radosz, Konfrontacja polskości i rosyjskości w powieści Wiaczesława Rybakowa <i>Grawilot „Cesarzewicz”</i>	129
Małgorzata Sylwestrzak, Kartografia literacka jako metoda samopoznania (na przykładzie eseistyki Piotra Wajla)	141

Przekładoznawstwo

Maria Mocarz-Kleindienst, O praktyce opuszczeń w polskiej wersji lektorskiej filmów rosyjskojęzycznych	155
--	-----

Table of Contents

Emigrantology

Rostysław Kramar, Leon Bykowski – An Ukrainian Immigrant Dedicated to the Cause of Polish Librarianship	11
Iwona Massaka, Tolsty’s Mail Art and Money Art	27
Mikhail Bogatyrev, The Image of the Motherland in Theological and Poetic Constructivism of Archimandrite Euthyme (Wendt)	39
Gayane Maltseva, The Story <i>Spring in Fialta</i> in the Game Poetics of V.V. Nabokov: Selected Aspects of the Interpretation of the Title	55
Galina Romanova, The Literary Activity of A.V. Tyrkova-Williams and the Myth of Nostalgia	65

Linguistics

Grażyna Mańkowska, The System of Values and the Image of Man in Russian Language Men’s Magazines	79
Jolanta Miturska-Bojanowska, Polish and Russian Lexis in Times of Pandemic	93
Ewa Straś, Coronavirus and Its Russian and Polish Reflection in Media and Language	113

Literary Studies

Joanna Radosz, The Confrontation of Polishness and Russianness in the Novel <i>Graviplane “Cesarevich”</i> by Vyacheslav Rybakov	129
Małgorzata Sylwestrzak, Literary Cartography as a Method of Self-recognition (on the Example of Pyotr Vail’s <i>Karta rodiny</i>)	141

Translation Studies

Maria Mocarz-Kleindienst, On the Practice of Omission in the Polish Voice-over of Russian-Language Films	155
--	-----

Emigrantologia

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6428>

Data przesłania artykułu: 22 lipca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

LEON BYKOWSKI – EMIGRANT UKRAIŃSKI ODDANY SPRAWIE BIBLIOTEKARSTWA POLSKIEGO

Rostysław Kramar

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>

e-mail: rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Abstrakt: W artykule omówiono wkład ukraińskiego księgoznawcy Leona Bykowskiego (1895–1992) w rozwój polskiej nauki o bibliotekarstwie oraz pokazano jego zasługi w ratowaniu polskich zbiorów bibliotecznych podczas II wojny światowej. Szczególną uwagę poświęcono działalności bibliotecznej Bykowskiego w ekstremalnych warunkach powstania warszawskiego na przełomie lata i jesieni 1944 roku. Artykuł w dużej mierze jest napisany na podstawie wspomnień Bykowskiego, które były wydane po II wojnie światowej w Niemczech Zachodnich, Wielkiej Brytanii i USA. Podkreślone zostały szczególne dokonania dyrektora warszawskiej biblioteki w ocaleniu księgozbiorów znanych emigrantów-Ukraińców oraz ukraińskich instytucji emigracyjnych, które w okresie powstania warszawskiego narażone były na zniszczenie.

Słowa kluczowe: Bykowski, bibliologia, międzywojnie, Warszawa, Ukraińcy

Submitted on July 22, 2020

Accepted on September 10, 2020

LEON BYKOWSKI – AN UKRAINIAN IMMIGRANT DEDICATED TO THE CAUSE OF POLISH LIBRARIANSHIP

Rostysław Kramar

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>

e-mail: rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Abstract: Leon Bykowski (1895–1992) was a Ukrainian bibliologist who in the interwar period found himself in Poland as a refugee from Ukraine occupied by the Bolsheviks. In the years 1928–1944 he worked at the Municipal Public Library of Warsaw, where he was responsible for completing the collections. During the German occupation, Bykowski was the director of this library. At that time, he was a lecturer at the Higher Courses in Library Studies and he was also author of numerous scientific publications in the field of bibliography. The aim of the article is to present Bykowski's role in the development of Polish librarianship science and to show his contribution to saving library collections during World War II. The article is written mostly on the basis of Bykowski's memoirs published after World War II in West Germany, Great Britain and the USA.

Keywords: Bykowski, bibliography, interwar period, Warsaw, Ukrainians

Wybitny bibliograf i księgoznawca, ukraiński działacz emigracyjny Leon Bykowski (1895–1992) prawie dwie dekady swojego długiego, bogatego w podróże życia spędził w Warszawie¹. Właśnie w stolicy Polski w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej rozwinął się jego talent księgarza i bibliotekarza, tutaj odnosił znamienne sukcesy w swojej karierze zawodowej. Aktywność księgoznawcza ukraińskiego emigranta skupiała się wokół Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, powszechnie znanej jako „biblioteka na Koszykowej” (od nazwy ulicy przy której znajduje się ta książnica). Mimo iż sprawe bibliotekarstwa polskiego Bykowski poświęcił kilkanaście lat żmudnej pracy,

---

¹ W wersji ukraińskiej imię uczonego brzmi Lew (*Лев* czasem *Левко*). Ponieważ w polskich urzędowych dokumentach i polskojęzycznych publikacjach korzystał on z polsko brzmiącego wariantu imienia Leon, w niniejszym opracowaniu użyto właśnie tej wersji.

w opracowaniach większości badaczy ten okres jego życia pozostaje niejako w cieniu znaczących dokonań uczonego na rzecz księgoznawstwa ukraińskiego. Z kolei w polskiej literaturze naukowej brakuje szerszych odniesień do jego pracy na niwie ukraińskiej bibliologii oraz należytego zaznaczenia tego faktu, iż zasłużony dla polskiej kultury działacz był gorliwym ukraińskim patriotą, a nawet organizatorem ukraińskich instytucji naukowych w Warszawie. Wydaje się więc, że postać bibliologa-emigranta zasługuje na przyjrzenie się jej pod kątem pracy na skrzyżowaniu dwóch kultur, na rzecz księgoznawstwa zarówno ukraińskiego, jak i polskiego, zwłaszcza iż wówczas bibliotekarstwo Europy Środkowo-Wschodniej przeżywało okres burzliwej modernizacji.

Celem szczegółowym niniejszego artykułu jest przedstawienie polskich tropów w biografii i dorobku naukowym Bykowskiego oraz pokazanie jego stosunku do kultury polskiej w okresie międzywojennym, a także w wyjątkowo trudnym dla niej czasie – w latach okupacji niemieckiej. Interesujące informacje dotyczące „polskiego” okresu życia i działalności księgoznawczej ukraińskiego uczonego znajdują się w jego licznych wspomnieniach wydanych po II wojnie światowej przez ukraińskie wydawnictwa emigracyjne w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech Zachodnich. Spośród wielu publikacji Bykowskiego o charakterze biograficznym w języku polskim ukazały się jedynie wspomnienia z okresu powstania warszawskiego w 1944 roku, lecz i one ze względu na to, że były wydane w paryskich „Zeszytach Historycznych” ponad pół wieku temu, dzisiaj są mało znane w Polsce i rzadko wykorzystywane przez badaczy [Bykowski 1964]. Tylko w niewielkim stopniu w istniejących opracowaniach poświęconych uczonemu znaleźć można wzmianki o jego częściowo polskim rodowodzie oraz ukraińsko-polskim środowisku w rodzimych stronach, które wywierało wpływ na kształtowanie osobowości młodego człowieka. Tego typu informacje pozyskać można ze wspomnień Bykowskiego *Від Привороття до Трапезунду (спомини 1895–1918)*, które były wydane w Monachium [Биковський 1969].

Całokształt dorobku księgoznawczego Bykowskiego oraz jego bogata w ciekawe wydarzenia biografia stały przedmiotem wnikliwego zainteresowania badaczy niedługo po śmierci uczonego – w latach 90. XX wieku. Wśród autorów najbardziej znaczących opracowań poświęconych wybitnemu bibliologowi należy wymienić głównego bibliografa Narodowej Biblioteki Ukrainy im. Jarosława Mądrego Natalię Kazakową [Казакова 1996], historyka i bibliografa z ukraińskiej diaspory w USA Lubomyra Wynara [Винар 1997] oraz ukraińską historyk Julię Siekunową, autorkę rozprawy doktorskiej o historyczno-kulturoznawczej spuściźnie Bykowskiego [Секунова 2003]. W Polsce zagadnienia życia i działalności bibliologa-emigranta były przedmiotem zainteresowania bibliologa Krzysztofa

Migonía [Migoń 2003]. Jego spojrzenie na spuściznę Bykowskiego jest o tyle ciekawe, że jako jeden z nielicznych wyraźnie podkreśla, iż ten bibliolog, bibliotekarz i bibliograf żył w dwóch różnych etnicznie światach, był działaczem ukraińskiego i polskiego księgoznawstwa, publikując jednocześnie w dwóch językach [Migoń 2003, 155]. Ścisły, ale dosyć dokładny opis osiągnięć Bykowskiego znajduje się w *Słowniku pracowników książki polskiej*. Artykuł hasłowy *Bykowski Leon* popęłniła Grażyna Lewandowska, pracownik Biblioteki Publicznej m. st. Warszawa, która posiłkując się archiwum biblioteki, wprowadziła w obieg naukowy mało znane fakty z życiorysu księgoznawcy-emigranta [Lewandowska 2010, 33–36]. Zwarty przegląd polskiego dorobku księgoznawczego ukraińskiego emigranta znajduje się w artykule tejże autorki *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz*, który jest umieszczony w tomie zbiorowym poświęconym byłym pracownikom Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy [Lewandowska 2017, 75–89].

Wyżej wymienieni badacze zgodnie podkreślają znaczący wkład Bykowskiego w dzieło powstania i rozbudowy ukraińskiej bibliologii. Wspominają także jego zasługi na rzecz księgoznawstwa czeskiego i polskiego. Kazakowa zwraca uwagę na to, iż ukraiński uczoney był zwolennikiem postępowych idei w dziedzinie księgoznawstwa, które w latach 20. XX wieku przenikają z zachodu Europy na wschód kontynentu. Badaczka twierdzi: „Wśród działaczy książki ukraińskiej jego postać zajmuje szczególne miejsce aktywnego popularyzatora nowoczesnych wówczas publikacji księgoznawczych Mikołaja Lisowskiego, Jurija Meżenki, Ladislava Živnego oraz czynnego uczestnika ruchu bibliotecznego nie tylko na Ukrainie, lecz także i w Czechosłowacji, Polsce, USA”² [Kazakova 1996, 4]. Według Kazakowej Bykowski był jednym z ojców-założycieli ukraińskiej państwowej polityki książkowej. Swoje poglądy na temat rozwoju bibliotekarstwa na Ukrainie i na świecie uczoney-emigrant przedstawił w licznych opracowaniach o charakterze bibliotekoznawczym i bibliograficznym. Spis najważniejszych publikacji Bykowskiego sporządzony przez Kazakovą składa się ze 160 pozycji, w tym artykułów, broszur oraz książek [Kazakova 1996, 46–58]. Z kolei Julia Siekunowa podaje ogólną liczbę rozmaitych opracowań ukraińskiego księgoznawcy. Według jej danych, historyczno-kulturoznawcza i naukową spuścizna Bykowskiego to ponad 500 pozycji, z których większość poświęcona jest życiu i twórczości znanych ukraińskich działaczy [Ceryhova 2011]. Dorobek uczonego-emigranta składa się z tekstów, które można podzielić na cztery grupy – opracowania o charakterze księgoznawczym i bibliotekoznawczym, publikacje na temat historii Ukrainy oraz

---

² Tu i następne tłumaczenia z jęz. ukraińskiego na jęz. polski wykonane przez autora artykułu.

jej sytuacji geopolitycznej w XX wieku, wydawnictwa poświęcone działaczom nauki i kultury oraz utwory o charakterze autobiograficznym.

Urodzony i wychowany w centrum ziem ukraińskich, w powiecie zwiniogródzkim, Bykowski ogromną część swojego życia spędził poza Ukrainą. Jako człowiek zaangażowany w latach 1917–1921 w rozbudowę niepodległego państwa ukraińskiego niedługo po zajęciu kraju przez bolszewików zmuszony był do emigracji politycznej. Po opuszczeniu terytorium okupowanej przez Sowieców Ukrainy najpierw na krótko znalazł się w Polsce (1921–1922), potem przeprowadził się do Czechosłowacji, gdzie ukończył studia ekonomiczne i pogłębił księgoznawczą wiedzę (1922–1928), by po przerwie znów powrócić do Warszawy (1928–1944). Po ucieczce z płonącej stolicy Polski pod koniec 1944 roku znalazł się najpierw w Niemczech Zachodnich, z których w 1949 roku przeprowadził się do USA. Tę swoją życiową odyseję Bykowski dość szczegółowo opisał w książkach wspomnieniowych, m.in. *Польське повстання у Варшаві 1944 року* [Биковський 1963], *Звенигородська комерційна школа. Спогади з 1905–1912 рр.* [Биковський 1965], *Від Привороття до Трапезунда* [Биковський 1969], *Ваймарські часи: Спомини 1945* [Биковський 1970a], *Книгарні – Бібліотеки – Академія: Спомини (1918–1922)* [Биковський 1971], *З генеральної губернії до Ватергау. Спомини 1944–1945* [Биковський 1973], *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська група УВАН) 1954–1974* [Биковський 1974], *З Європи до Америки: Подорожні замітки, 1946–1948* [Биковський 1975].

O ile zdecydowana większość tekstów Bykowskiego o charakterze biograficznym powstała po II wojnie światowej, o tyle znaczna część jego dorobku bibliologicznego pojawiła się w okresie międzywojennym. Kazakowa podkreśla, że polski (1921–1922, 1928–1944) oraz czechosłowacki (1922–1928) okres w biografii Bykowskiego był najbardziej owocny pod względem jego naukowej aktywności księgoznawczej [Kazakova 2010, 17]. Szczególną aktywność bibliologiczną ukraińskiego uczonego w jego warszawskim okresie życia zaznacza również Migoń [Migoń 2003, 155–168]. Warto zaznaczyć, że ukraiński bibliolog był dosyć silnie zintegrowany z polską społecznością księgoznawczą. Już podczas pierwszego krótkiego pobytu w Warszawie zauważono jego zdolności bibliograficzne i zaproponowano pracę w zawodzie, co w realiach powojennego kryzysu gospodarczego było nie lada sukcesem [Lewandowska 2017, 78]. Niemniej na stałą pracę w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy Bykowski zdecydował się dopiero po ukończeniu studiów w Czechosłowacji, gdzie zaistniał w środowisku księgoznawczym jako zwolennik idei wybitnego bibliologa Ladislava Živnego oraz autor kilku opracowań traktujących o bibliotekarstwie, m.in. *Книжна справа в Чехословаччині* (Kijów 1926), *Замітки про чеську бібліографію* (Poděbrady 1927), *Бібліотечна*

справа в Чехословащині, 1924–1927 (Poděbrady 1928). Księgoznawcy z takim dorobkiem w głównej warszawskiej miejskiej bibliotece powierzono stanowisko sekcji uzupełniania zbiorów, co świadczy o uznaniu jego wysokich kompetencji zawodowych przez władze tej instytucji. Dowodem tego, jak odpowiedzialne stanowisko przydzielono Bykowskiemu, są biblioteczne statystyki. W broszurze autorstwa Faustyna Czerwijowskiego *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na I.IV.1936 r.* zaznacza się, że w latach 30. z różnych źródeł do biblioteki rocznie wpływało około 25 tys. woluminów książek i około 2,2 tys. tytułów różnych wydawnictw periodycznych i ciągłych [Czerwijowski 1936, 7]. Wszystkie te nowości trafiały do biblioteki dzięki zaledwie kilkuosobowemu wydziałowi kompletowania zbiorów zarządzanemu przez Bykowskiego.

Warszawskiemu okresowi życia ukraińskiego księgoznawcy, szczególnie jego ówczesnej działalności organizacyjnej, próbowała przyjrzeć się Julia Siekunowa [Секунова 2002, 129–131]. Z kolei archiwista ze Lwowa Hałyna Swarnyk popełniła artykuł naukowy, w którym prześledziła losy ukraińskich księgozbiorów i archiwaliów uratowanych przez Leona Bykowskiego w czasie powstania warszawskiego [Сварник 2008, 274-276]. Ciekawe przemyślenia na temat pracy zawodowej i jego życia w Warszawie znajdują się w wyżej wspomnianych artykułach Lewandowskiej, która posiłkuje się danymi z bibliotecznych akt osobowych Bykowskiego. Wydaje się jednak, że nie sposób należycie ocenić wkład ukraińskiego emigranta w rozwój polskiej bibliologii, pomijając szerszy kontekst kondycji nauki księgoznawczej w latach 20. XX wieku. Należy podkreślić, iż Bykowski rozpoczął pracę w bibliotekarstwie polskim w okresie tzw. normalizacji, kiedy to tworzono ustrojowe, funkcyjne i przedmiotowe normy dotyczące działalności bibliotek [Borkowska 1971, 244]. Charakteryzując ówczesne nastroje wśród polskich księgarzy, bibliolog Władysława Borkowska akcentuje: „Potrzeba usprawnienia pracy bibliotek przenikała coraz bardziej umysły polskich bibliotekarzy” [Borkowska 1971, 246]. Entuzjazm panujący wówczas w bibliotekarstwie był częścią szerszych procesów społecznych towarzyszących odbudowie polskiej państwowości. Bibliotekoznawca Krystyna Pieńkowska zwraca uwagę na ten fakt, iż właśnie w latach 20. konstytuuje się zawód bibliotekarza: „Momentem sprzyjającym tym pracom było niewątpliwie formowanie się w latach 20. zawodu bibliotekarskiego i podjęcie go przez wielu ludzi łączących rozległe przygotowanie ogólne z zamiłowaniem do pracy bibliotekarskiej. Ludziom tym zawdzięczamy znaczny postęp, który dokonał się w bibliotekarstwie polskim w okresie międzywojennym” [Pieńkowska 1971, 265].

Właśnie w tak ważnym okresie dla polskiego księgoznawstwa pracę w głównej miejskiej bibliotece rozpoczyna Bykowski. Trzeba podkreślić iż wówczas była

to biblioteka-instytucja, która kształtowała politykę książkową w stolicy Polski, a nawet na terenie kraju. Na czele tej warszawskiej księżnicy stał Czerwijowski – wybitny bibliolog i reformator bibliotekarstwa polskiego. Dzięki jego staraniom przy bibliotece powołano Roczną Szkołę Bibliotekarską, która kształciła organizatorów bibliotek publicznych i powszechnych, wędrownych, dla dzieci, szkolnych i fachowych [Bursowa 2017, 25]. Z inicjatywy Czerwijowskiego Bykowski został jednym z wykładowców tej szkoły oraz redaktorem naczelnym pisma „Bibliotekarz”. Jak zaznacza Lewandowska, w latach 1928–1939 Bykowskiemu przypadła ogromna rola w intensywnym rozwoju głównej miejskiej biblioteki w Warszawie, m.in. w organizowaniu jej filii i wypożyczalni: „Potrafił łączyć obowiązki kierownicze z ambitnymi planami naukowo-organizacyjnymi” [Lewandowska 2017, 81]. To wówczas księgoznawca-emigrant opracował programy nauczania na kursach bibliotekarskich, na których również wykładał: „Prowadził wykłady ze wstępu do księgoznawstwa, bibliotekoznawstwa, bibliopedagogiki, polityki bibliotecznej, a także z zakresu naukowej organizacji pracy i techniki pracy umysłowej” [Lewandowska 2017, 81]. O randze zadań powierzonych przez polskich bibliologów Bykowskiemu świadczy m.in. fakt, iż to właśnie on na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich (31 maja – 2 czerwca 1936) wygłosił program polskiej polityki bibliotecznej w zakresie bibliotek publicznych. Opracowane przez księgoznawcę-emigranta zasady organizacji i prowadzenia księżnic były wydane w postaci broszury *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych* (Warszawa 1937). Nakreślając plan rozwoju bibliotek w Polsce, Bykowski nawołuje do skorzystania z najnowocześniejszych doświadczeń świata zachodniego tak, aby każdy obywatel miał „wolny i bezpłatny dostęp do książki” [Bykowski 1937, 31]. Twierdzi on, że po długich latach bezpaństwowości Polacy muszą unowocześnić i ujednoczyć system biblioteczny, radykalnie zrywając ze spuścizną okresu zaborów, która spowalnia modernizację bibliotek. Bibliolog zaznacza: „Należy raczej zerwać z całym historycznym balastem w tej dziedzinie i budować wszystko na nowo. Dziewicze pole, oczyszczone ze wszelkich chwastów i strzępów dotychczasowych form i metod, winno być punktem startu naszej nowoczesnej polityki bibliotecznej” [Bykowski 1937, 31]. Przemyslenia Bykowskiego zawarte w cytowanej broszurze nie pozostały bez reakcji polskich bibliotekarzy. W drugim jej wydaniu zamieszczono trzy recenzje, których autorzy odnoszą się do dyskusji rozpoczętej przez bibliologa. Warte są przypomnienia wymowne słowa recenzenta publikacji Eugeniusza Golusa: „Nieduża broszura Leona Bykowskiego jest pierwszą w literaturze polskiej próbą ujęcia polityki bibliotecznej jako odrębnej dyscypliny naukowej” [Golus 1937, 50].

Należy również podkreślić, iż Bykowski był jednym z księgoznawców, którzy stali u źródeł polskiej pedagogiki bibliotecznej. W broszurze *Książka a pedagogika* (Warszawa 1934) nakreślił on program przedmiotu bibliopedagogika, która była wykładana na kursach dla bibliotekarzy przy Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy. Podkreślając konieczność zbliżania zawodu bibliotekarza i nauczyciela „na gruncie doskonalszego znawstwa sprawy bibliotecznej”, postulował on potrzebę wykorzystania amerykańskich doświadczeń „aktywizacji pracy bibliotecznej, w której pedagogiczna rola książki zaczyna odgrywać coraz większe znaczenie” [Bykowski 1934, 7].

Nie sposób nie zauważyć w międzywojennych bibliologicznych publikacjach Bykowskiego, jak bardzo utożsamia się ze sprawą rozwoju bibliotekarstwa polskiego. Charakterystyczne jest, że swoją przedmowę do *Współczesnej polityki bibliotecznej* zaczyna od słów, które wyraźnie wskazują na to, iż identyfikował się z niepodległym państwem polskim: „Zbliżamy się do końca dziesięciolecia naszej [podkreśl. R.K.] odrodzonej państwowości” [Bykowski 1937, 5]. O źródłach swojej entuzjastycznej postawy wobec bibliotekarstwa polskiego Bykowski po latach pisał we wspomnieniach. Zauroczony tym, co obserwował w warszawskiej publicznej bibliotece, najpierw został gorliwym patriotą tej nowoczesnej księżnicy, a wkrótce aktywnym uczestnikiem procesu rozbudowy polskiego bibliotekarstwa publicznego. Główną warszawską publiczną bibliotekę emigrant wspominał jako nowoczesny ośrodek, prowadzony przez zespół ideowców:

Ale szczególnie spodobała mi się Warszawska Miejska Biblioteka Publiczna, przy ulicy Koszykowej 26. Swoją działalność skupiała ona na dwóch kierunkach – oświatowym i naukowym. Biblioteka była zorganizowana w sposób nowoczesny. Jej zbiory i katalogi, w tym systematyczny, były zorganizowane i prowadzone według międzynarodowego systemu dziesiątkowego, według zasad brukselskich (jak w Narodowej Bibliotece Ukrainy w Kijowie). Biblioteka wyróżniała się szczególnym podejściem do czytelnika. Była ona ośrodkiem tego pionierskiego bibliotecznego ruchu w Polsce [Биковський 1971, 113].

W tym miejscu wypada poruszyć kwestie tożsamości narodowej Bykowskiego, która odcisnęła piętno na jego warszawskich losach. Współcześnie znany jest przede wszystkim jako ukraiński emigrant polityczny, w okresie międzywojennym w swoim zawodowym środowisku funkcjonował jako Polak. Przystępując do wykonania obowiązków służbowych w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, zadeklarował polską narodowość oraz rzymskokatolickie wyznanie [Lewandowska 2017, 75–76]. Złożenie takiej deklaracji, które miało być warunkiem otrzymania państwowej posady, niezupełnie jednak mijało się z prawdą. O swoich polskich

korzeniach po linii męskiej oraz polskim kulturowym otoczeniu w latach dorastania Bykowski dość obszernie pisze we wspomnieniach *Від Привороття до Трапезунду*. Zauważa m.in., iż jego rodzina była mieszanego polsko-ukraińskiego pochodzenia, w której ojciec Justyn Bykowski pochodził z zubożałej polskiej szlachty, zaś matka Anna Sławińska wywodziła się z rodu o korzeniach ukraińsko-cygańskich. Ojciec przyszłego bibliologa był wyznania rzymskokatolickiego, matka – prawosławnego. Leona ochrzczono w cerkwi prawosławnej. Parokrotnie księgoznawca zaznacza, że jego rodzice rozmawiali mieszkanką polsko-ukraińską i uczęszczali zarówno do cerkwi, jak i kościoła. Bykowski zapamiętał panującą w rodzinie tolerancyjną atmosferę: „Moi rodzice byli różnego wyznania, ale nigdy w domu nie poruszali tej kwestii” [Биковський 1969, 18]. Szczególnie interesującym w cytowanych wspomnieniach jest epizod o książce, która wywarła ogromny wpływ na kształtowanie światopoglądu młodego człowieka z polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego. Była to powieść Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem*. Ulubionym bohaterem młodego Bykowskiego stał się Kozak Bohun, postać którego czytelnik zinterpretował jako romantyczną i heroiczną [Биковський 1969, 43].

Nie dziwi zatem fakt, iż emigrant polityczny, wywodzący się z mieszanej polsko-ukraińskiej rodziny, w Warszawie funkcjonował jako człowiek o podwójnym pochodzeniu narodowym. Jak sam zaznacza w literaturze wspomnieniowej, w jego polskim środowisku zawodowym mało kto wiedział o przynależności do narodu ukraińskiego [Bykowski 1964, 157]. Wydaje się, że w tym okresie Bykowski nie przywiązywał zbytniej wagi do kwestii wyznania, które otrzymał podczas chrztu. Pokusić się o takie stwierdzenie można na podstawie faktów z warszawskiego okresu jego biografii. Według Grażyny Lewandowskiej, w 1933 roku zmienił on wyznanie na protestanckie, a związek małżeński z Maurycją Goczałkowską (polską lekarz stomatolog) zawarł 17 października 1937 roku w Kościele Ewangelicko-Reformowanym [Lewandowska 2017, 82].

Takie okoliczności nie przeszkadzały Bykowskiemu zarówno w działaniach na rzecz ukraińskiej emigracyjnej społeczności w Polsce, jak i szeroko pojętej nauki ukraińskiej. W swojej proukraińskiej aktywności skupiał się przede wszystkim na kierunku księgoznawczym. Charakterystyczny był pod tym względem zrealizowany przez niego w 1933 roku projekt wydawniczy, który miał na celu merytorycznie wesprzeć ukraińskich bibliotekarzy. Korzystając z doświadczeń nabytych w ramach pracy na Warszawskich Wyższych Kursach Bibliotecznych, sporządził ukraińskojęzyczny opis programu nauczania bibliotekarzy. Broszura *Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство* ukazała się drukiem w Kaliszu nakładem Ukraińskiego Wydawniczego Towarzystwa w Warszawie. W przedmowie do tej publikacji Bykowski oznajmia: „Cieszę się, że nawet w tak fragmentarycznej

formie broszura może być wykorzystana przez aspirantów większych bibliotek ukraińskich, a ich kierownikom może przypomnieć o potrzebie wydania ukraińskiego podręcznika bibliotekoznawstwa wyższego typu” [Биковський 1933, 5–6]. Mimo integracji z polskim środowiskiem księgoznawczym Bykowski nie zaniedbywał swoich kontaktów z ukraińską emigracyjną społecznością naukową i akademicką, którą poznał jeszcze w latach istnienia Ukraińskiej Republiki Ludowej lub podczas studiów na Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach (Czechosłowacja). W Warszawie współpracował m.in. ze znanymi profesorami: Ołeksandrem Łotockim, dyrektorem Ukraińskiego Instytutu Naukowego, Iwanem Ohijenką, wykładowcą w Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim, Iwanem Szowheniwym, inspektorem Ministerstwa Rolnictwa RP. Szczególnie więzi łączyły go z Jurijem Łypą, lekarzem, pisarzem i publicystą. Niedługo przed wybuchem II wojny światowej kontakty te zaowocowały jednym z najciekawszych pomysłów emigracji ukraińskiej w Warszawie – planem powołania Ukraińskiego Instytutu Czarnomorskiego. Z inspiracji profesora-hydrologa Szowheniwa oraz pod wpływem wizjonerskich myśli Łypy uczoney-księgoznawca został gorącym zwolennikiem idei tzw. pontyjsztwa (od greckiej nazwy Morza Czarnego *Eúxinós Póntos*), czyli doktryny politycznej o wyjątkowej roli basenu Morza Czarnego w życiu narodu ukraińskiego oraz innych narodów zamieszkujących te tereny. Trzy dekady później bibliolog wspominał, jak się krystalizował pomysł instytutu: „J. Łypa przemyślał ten problem od strony ideowej, a L. Bykowski od strony organizacyjno-naukowej” [Биковський 1970b, 144]. Do powołania instytutu, na czele którego stanął Szowheniw, doszło dopiero w 1940 roku, już pod okupacją niemiecką. Właśnie w tym okresie na losach Bykowskiego zaważyły złożone sprawy jego pochodzenia narodowego.

Pełniąc obowiązki dyrektora Publicznej Biblioteki m. st. Warszawy w latach 1942–1944, bibliolog siłą rzeczy musiał utrzymywać kontakt z władzami okupacyjnymi. Relacje te polegały na podjęciu decyzji dotyczących bibliotecznych zasobów. Zarówno Bykowski w swoich wspomnieniach, jak i badacze jego życiorysu podkreślają, że w bibliotece ratowano przed zniszczeniem rozmaite księgozbiory – polskie i ukraińskie [Bykowski 1944, 159; Сварник 2008, 274; Lewandowska 2017, 85]. Według relacji bibliologa-emigranta powierzona mu wówczas biblioteka pełniła rolę swoistej arki zbawienia dla ksiązek wielu znanych osobistości:

W Bibliotece były złożone – oprócz depozytów polskich naukowców – również ukraińskie, bardzo cenne książki, o których wiedziałem tylko ja i jeszcze ktoś ze służby. Wychodziłem z założenia, że o depozytach powinny wiedzieć tylko dwie osoby. W tych niespokojnych czasach biblioteka cieszyła się wielkim zaufaniem społeczeństwa. Przyjmowała na przechowanie depozyty od różnych osób i różnego kalibru.

Przechowywanie ich mogło nas narazić na niebezpieczeństwo zarówno ze strony Niemców, jak i powstańców [Bykowski 1964, 159].

Wymieniając niektóre przechowywane na Koszykowej księgozbiory, dyrektor biblioteki wspomina m.in. książki i archiwa Iwana Ohijenki, Iwana i Jurija Łypów, dokumenty Ukraińskiego Instytutu Czarnomorskiego [Bykowski 1964, 159].

Niemniej jednak wraz z wybuchem powstania warszawskiego powstańcze służby bezpieczeństwa potraktowały kontakty Bykowskiego z okupantem jako działalność wrogą dla polskiego narodu. Wówczas przypomniano księgoznawcy jego ukraińskie pochodzenie, które w realiach wojny i napiętych relacji polsko-ukraińskich brzmiało jak akt oskarżenia. Bykowski dokładnie opisał incydenty z sierpnia–października 1944 roku. Dzięki jego wspomnieniom *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944* można odtworzyć ówczesne wydarzenia. Ze szczegółowego opisu powstańczej codzienności w bibliotece na Koszykowej powstaje obraz człowieka oddanego przede wszystkim sprawie ratowania książek. Postawa pedantycznego bibliotekarza, który nawet w szczytowej fazie powstania jest święcie przekonany, że główne zadanie księżnicy to przechowanie książek, a nie dbanie o losy cywilnej ludności, spotkała się z niezrozumieniem i ostrą krytyką jego współpracowników. Bykowski przyznaje:

Zastępując Dyrektora Biblioteki Publicznej, zgodnie z poprzednim rozporządzeniem Prezydenta Miasta p. Kulskiego, dbałem przede wszystkim o zbiory i dom Biblioteki. Opiekę nad ludźmi stawiałem na drugim planie i z tego powodu zaczęły się nieporozumienia z niektórymi urzędnikami, którzy znaleźli się w czasie powstania w domu Biblioteki i zostali w nim [Bykowski 1964, 158].

Jak zaznacza we wspomnieniach, wkrótce po wybuchu powstania biblioteka stała się schronieniem dla wielu osób, nad czym on sam próbował zapanować: „Próbowałem robić pewną selekcję: przyjmować przede wszystkim bibliotekarzy i naukowców” [Bykowski 1964, 158]. Cennym uzupełnieniem przytoczonych relacji jest diariusz biblioteki na Koszykowej, który w okresie powstania wspólnie prowadzili dyrektor księżnicy oraz bibliotekarka Janina Peszyńska. Obecnie cyfrowa kopia tego dokumentu jest dostępna na stronie internetowej Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy jako „najcenniejszy dla Biblioteki dokumentu z okresu sierpień–wrzesień 1944 r.” oraz „dużej wagi dokument zarówno w aspekcie akcji obrony polskich zbiorów, jak i tragicznych losów cywilnej ludności” [Bykowski, Peszyńska 1944].

Splot różnych okoliczności spowodował iż zasłużony dla polskiego księgoznawstwa uczony przez dwa tygodnie (od 22 sierpnia do 6 września 1944) był

zatrzymywany w powstańczym więzieniu i omal nie stracił życia podczas przymusowej pracy na budowie podziemnego tunelu. Barwne uzupełnienie ówczesnych zajęć w życiu ukraińskiego emigranta znajdujemy w biograficznej powieści Marii Dąbrowskiej *Przygody człowieka myślącego*. Pisarka w okresie powstania wraz z kilkoma innymi polskimi intelektualistami znalazła schronienie w solidnym gmachu biblioteki na Koszykowej. Według wspomnień Bykowskiego była to jego własna inicjatywa, ponieważ podtrzymywał on kontakty z mężem pisarki, Stanisławem Stempowskim, znanym polskim działaczem społecznym, niegdyś ministrem w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej [Bykowski 1964, 160]. W powieści Dąbrowskiej księgoznawca pojawia się pod fikcyjnym nazwiskiem Oleniuk. Brutalne okoliczności zatrzymania dyrektora biblioteki przez przedstawicieli Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa (polska konspiracyjna formacja policyjna) opisane przez Bykowskiego i Dąbrowską są dosyć podobne, z czego można wnioskować, że doszło do takich wydarzeń. Scena aresztowania Oleniuka widziana oczami Ewy Radgorskiej, *alter ego* pisarki, jest drastyczna:

W gmachu byli przedstawiciele Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa. W pierwszym pokoju na lewo odbywała się gwałtowna i hałaśliwa scena. Stanąwszy w progu Ewa zobaczyła ze zgrozą, że paru młodych ludzi o niewinnych oczach i zdziżałych wyrazach twarzy okłada batogami dyrektora Oleniuka. Usłyszała krzyk: – milcz, k... twoja mać! Nie masz nic do gadania. Marsz z nami i ani pary z gęby! (...) Ten człowiek – wskazał na Oleniuka – jest aresztowany pod zarzutem, że jako Ukrainiec służył Niemcom [Dąbrowska 1987, 669].

W powieści Dąbrowskiej nie ma jednak informacji o tym, iż dyrektorowi biblioteki zarzucono rzekome „oddawanie Niemcom polskich książek”, o czym pisze Bykowski [Bykowski 1964, 160]. Niemniej jednak w obu źródłach wspomina się o tym, iż przebywająca na terenie książnicy polska inteligencja próbowała bronić bitego i upokarzanego dyrektora, aczkolwiek bez skutku. Śledztwo prowadzone przez powstańczą prokuraturę nie udowodniło oskarżenia dotyczącego kolaborowania Bykowskiego z okupantem, więc mógł on powrócić na Koszykową – do książek i dogorywającej na skutek gruźlicy żony. Jak wspominał niedługo po ucieczce z Warszawy, nawet po załamaniu powstania garstka oddanych sprawie bibliotekarstwa ludzi próbowała ratować księgozbiory, pozostawione w płonącym mieście bez opieki [Bykowski 1964, 184–186].

Upokorzenia i dramatyczne przeżycia z pobytu w powstańczym więzieniu odcisnęły swoje piętno na zdrowiu i stanie psychicznym Bykowskiego. Z opisów jego ówczesnych nastrojów, zawartych we wspomnieniach, można odnieść wrażenie, że popadł on w depresję. Dyrektorowi biblioteki, który wiele lat swojego

życia oddał sprawie księgoznawstwa polskiego, trudno było się pogodzić z potraktowaniem go jak zbrodniarza i zdrajcę przez powstańcze służby bezpieczeństwa. 17 października 1944 roku, w dniu 8. rocznicy swojego ślubu, małżeństwo Bykowskich na zawsze opuściło Warszawę. Decyzję podjęto ze względu na dramatyczną sytuację rozbitków-bibliotekarzy wśród warszawskich ruin oraz w obawie przed represjami ze strony nacierającej Armii Czerwonej. Logistykę tej ucieczki zapewnili im znajomi ze środowiska ukraińskiej emigracji politycznej. Dlatego właśnie udało się Bykowskiemu wywieźć na Zachód część zdeponowanych na Koszykowej archiwów ukraińskich, o czym dokładniej pisze Hałyna Swarnyk [Сварник 2008, 275–276]. Dąbrowska wspomina w swojej powieści, że w polskich inteligencjskich środowiskach, w tym w kręgu bibliotekarzy, ucieczkę „Oleniuka” potraktowano jako dowód jego rzekomej kolaboracji z Niemcami. Znając wrogi stosunek władz sowieckich do ukraińskich emigrantów politycznych, trudno się nie zgodzić z Lewandowską, która uważa tę ocenę za surową i niesprawiedliwą [Lewandowska 2017, 87].

Reasumując, należy podkreślić, że Bykowski w międzywojniu i podczas II wojny światowej aktywnie działał na rzecz bibliotekarstwa i księgoznawstwa zarówno polskiego, jak i ukraińskiego. Równoległa aktywność w dwóch środowiskach narodowych była pokłosiem jego wychowania na pograniczu kultur oraz świadomego wyboru pracy dla obu narodów. W godzinę próby dla Polaków i Ukraińców taką życiową postawę uczonego o polsko-ukraińskich korzeniach potraktowano jako co najmniej kontrowersyjną. Obecnie kasus Bykowskiego może być wykorzystywany w celach pedagogicznych z myślą o dobrosąsiedzkich relacjach polsko-ukraińskich.

BIBLIOGRAFIA

- Borkowska Władysława. 1971. *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*. „Przegląd Biblioteczny” nr 1–4: 242–257.
- Bursowa Feliksa. 2017. *Faustyn Czerwijowski (1873–1944). Od ruchu robotniczego do bibliotekarstwa powszechnego*. W: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Red. Jagielska J., Jedynek T. Warszawa: Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: 21–27.
- Bykowski Leon. 1934. *Książka a pedagogika*. Warszawa: Zakłady Graficzne „Nasza Drukarnia”.
- Bykowski Leon. 1937. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.
- Bykowski Leon. 1964. *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944 (Wspomnienie naocznego świadka)*. „Zeszyty Historyczne” z. V: 147–193.
- Bykowski Leon, Peszyńska Janina. 1944. *Zapisy dzienne*. (online) <http://pw.koszykowa.pl/?start=20> (dostęp 30.05.2020).

- Czerwijowski Faustyn. 1936. *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na 1.IV.1936 r.* Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.
- Golus Eugeniusz. 1937. Recenzja W: Leon Bykowski. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny.* Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warszawa: Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy: 50–52.
- Lewandowska Grażyna. 2010. *Bykowski Leon.* W: *Słownik pracowników książki polskiej.* Red. Tadeusiewicz H. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich: 33–36.
- Lewandowska Grażyna. 2017. *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz.* W: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy.* Red. Jagielska J., Jedynek T. Warszawa: Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy: 75–89.
- Migoń Krzysztof. 2003. *Leon Bykowski (1895–1992) – ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz.* „Roczniki Biblioteczne” t. 47: 155–168.
- Pieńkowska Krystyna. 1971. *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku.* „Przeгляд Biblioteczny” nr 1–4: 258–280.
- Биковський Левко. 1933. *Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство.* Каліш: Друкарня Українського Товариства допомоги емігрантам з України.
- Биковський Лев. 1963. *Польське повстання у Варшаві 1944 року.* Лондон: Українська видавнича спілка.
- Биковський Лев. 1965. *Звенигородська комерційна школа. Спогади з 1905–1912 рр.* Вінніпег–Денвер: Бібліотека «Нового літопису».
- Биковський Лев. 1969. *Від Привороття до Трапезунда. Спомини (1895–1918).* Мюнхен–Денвер: Видавництво «Дніпрова хвиля».
- Биковський Лев. 1970а. *Ваймарські часи: Спомини 1945.* Мюнхен–Денвер: Український суходоловий інститут.
- Биковський Лев. 1970б. *Український чорноморський інститут.* Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут.
- Биковський Лев. 1971. *Книгарні – Бібліотеки – Академія: Спомини (1918–1922).* Мюнхен–Денвер: Видавництво «Дніпрова хвиля».
- Биковський Лев. 1973. *З генеральної губернії до Ватергау. Спомини 1944–1945.* Денвер: Український суходоловий інститут.
- Биковський Лев. 1974. *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська група УВАН) 1954–1974.* Денвер: Український бібліологічний інститут.
- Биковський Лев. 1975. *З Європи до Америки: Подорожні замітки, 1946–1948.* Мюнхен–Денвер: Науково-дослідний інститут океанічної України.
- Винар Любомир. 1997. *Лев Биковський: життя і діяльність (1895–1992). (Біографічний нарис)* В: Биковський Лев. *У службах українській книжці.* Упоряд. Винар Л., Ісаєвич Я., Львів–Нью-Йорк: УІТ, НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Міжнародна Асоціація українців, Комісія бібліографії і інформатики: 14–16.
- Казакова Наталія. 1996. *Левко Устимович Биковський (1895–1992). Біографічний нарис.* Київ: Національна парламентська бібліотека України.
- Казакова Наталія. 2010. *Книгознавець, публіцист, історик (До 115-річчя від дня народження Л. Биковського).* «Бібліотечна планета» № 2: 16–19.
- Сварник Галина. 2008. *Доля варшавських архівів УНРівської еміграції під час Другої світової війни.* В: *Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті»: Тези доповідей.* Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка»: 274–276.
- Скунова Юлія. 2002. *Варшавський період науково-організаційної діяльності Л.Ю. Биковського.* В: *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин: збірник*

наукових праць. Ред. Чернега П. Київ–Краків: НПУ імені М. П. Драгоманова, Краківська педагогічна академія: 129–131.

- Секунова Юлія. 2003. *Історико-культурологічна спадщина Лева Биковського: дисертація кандидата історичних наук*. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв.
- Секунова Юлія. 2011. *Науково-публіцистичні праці Л. Биковського видані у XX столітті (до 115-річчя від дня його народження)*. Всеукраїнська асоціація музеїв. (online) [http://viam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_\(до_115-річчя_від_дня_його_народження\)](http://viam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_(до_115-річчя_від_дня_його_народження)) (доступ 30.05.2020).

REFERENCES

- Borkowska Władysława. 1971. *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*. “Przegląd Biblioteczny”, pp. 242–257. (In Polish)
- Bursowa Feliksa. 2017. *Faustyn Czerwijowski (1873–1944). Od ruchu robotniczego do bibliotekarstwa powszechnego*. In: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Eds Jagielska J., Jedynak T. Warsaw, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, pp. 21–27. (In Polish)
- Bykovsky Levko. 1933. *Knigoznavstvo, bibliografiâ ta bibliotekoznavstvo* [Bibliology, bibliography and library science]. Kalisz, Drukarnâ Ukraïns'kogo Tovaristva dopomogi emigrantam z Ukraïni. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1963. *Pol's'ke povstannâ u Varšavi 1944 roku* [Polish uprising in Warsaw in 1944]. London, Ukraïns'ka vidavniča spilka. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1965. *Zvenigorods'ka komercijna škola. Spogadi z 1905–1912 rr.* [Zvenyhorod Commercial School. Memories from 1905-1912]. Winnipeg–Denver, Biblioteka “Novogo litopisu”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1969. *Vid Privorottâ do Trapezunda, Spomini (1895–1918)* [From Privorotyya to Trabzon. Memories (1895-1918)]. München–Denver, Vidavnictvo “Dniprova hvilâ”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1970a. *Vajmars'ki časi: Spomini 1945* [Weimar Times: Memories of 1945]. Denver, Ukraïns'kij suhodolovij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1970b. *Ukraïns'kij čornomors'kij institut* [Ukrainian Black Sea Institute]. München, Ukraïns'kij Tehnično-Gospodars'kij Īnstitut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1971. *Knigarni – Biblioteki – Akademiâ: Spomini (1918–1922)* [Bookstores – Libraries – Academy: Memories (1918–1922)]. München–Denver, Vidavnictvo “Dniprova hvilâ”. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1973. *Z general'noï guberniï do Vatergau. Spomini 1944–1945* [From the general province to Watergau. Memories 1944–1945]. Denver, Ukraïns'kij suhodolovij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1974. *Dvadcat' lit naukovo-organizacijnih zusal' na Zahodi ZSA (Denvers'ka grupa UVAN) 1954–1974* [Twenty years of scientific and organizational efforts in the Western United States (Denver UVAN Group) 1954–1974]. Denver, Ukraïns'kij bibliologičnij institut. (In Ukrainian)
- Bykovsky Lev. 1975. *Z Ėvropi do Ameriki: Podorožni zamitki, 1946–1948* [From Europe to America: Travel Notes, 1946–1948]. Denver, Naukovo-doslidnij institut okeaničnoï Ukraïni. (In Ukrainian)
- Bykowski Leon. 1934. *Książka a pedagogika*. Warsaw, Zakłady Graficzne “Nasza Drukarnia”. (In Polish)
- Bykowski Leon. 1937. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. (In Polish)

- Bykowski Leon. 1964. *Polskie powstanie w Warszawie w roku 1944 (Wspomnienie naocznego świadka)*. “Zeszyty Historyczne” no 5, pp. 147–193. (In Polish)
- Bykowski Leon, Peszyńska Janina. 1944. *Zapisy dzienne*. Available at: <http://pw.koszykowa.pl/?start=20> (Accessed 30 May 2020). (In Polish)
- Czerwijowski Faustyn. 1936. *Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Stan na 1.IV.1936 r.*, Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. (In Polish)
- Golus Eugeniusz. 1937. *Recenzja*. In: Leon Bykowski. *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*. Wydanie drugie uzupełnione recenzjami. Warsaw, Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, pp. 50–52. (In Polish)
- Kazakova Natalia. 1996. *Levko Ustimovič Bikovs'kij (1895–1992), Biografičnij naris* [Levko Ustimovich Bykovsky (1895–1992), Biographical essay]. Kiev, Nacional'na parlaments'ka biblioteka Ukraïni. (In Ukrainian)
- Kazakova Nataliâ. 2010. *Knigoznavec', publicist, istorik (Do 115-riččâ vid dnâ narodžennâ L. Bikovs'kogo)* [Bibliologist, publicist, historian (To the 115th anniversary of the birth of L. Bykovsky)]. “Bibliotečna planeta” no 2, pp. 16–19. (In Ukrainian)
- Lewandowska Grażyna. 2010. *Bykowski Leon*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Ed. Tadeusiewicz H. Warsaw, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, pp. 33–36. (In Polish)
- Lewandowska Grażyna. 2017. *Leon Bykowski (1895–1992). Polski bibliotekarz*. In: *Żyją w naszej pamięci. Wspomnienia o pracownikach Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*. Eds Jagielska J., Jedynek T. Warsaw, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, pp. 75–89. (In Polish)
- Migoń Krzysztof. 2003. *Leon Bykowski (1895–1992) – ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz*. “Roczniki Biblioteczne” Vol. 47, pp. 155–168. (In Polish)
- Pieńkowska Krystyna. 1971. *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*. “Przeгляд Biblioteczny” no 1–4, pp. 258–280. (In Polish)
- Sekunova Yulia. 2002. *Varšavs'kij period naukovy-organizacijnoi diâl'nosti L.Ū. Bikovs'kogo* [Warsaw period of scientific and organizational activity of L.Y. Bykowski] In: *Ukraïna i Pol'sa v XX stolitti: problemi i perspektivi vzaëmovidnosin: zbïrnik naukovih prac'*. Ed. Cherneha P. Kiev–Cracow, NPU imeni M.P. Dragomanova, Krakivs'ka pedagogična akademiâ, pp. 129–131. (In Ukrainian)
- Sekunova Yulia. 2003. *Istoriko-kul'turologična spadšina Leva Bikovs'kogo: disertaciâ kandydata istoričnih nauk* [Historical and cultural heritage of Lev Bykovsky: the dissertation of the candidate of historical sciences]. Kyiv, Kiïvs'kij nacional'nij universitet kul'turi i mistectv. (In Ukrainian)
- Sekunova Yulia. 2011. *Naukovo-publicistični prac'i L. Bikovs'kogo vidani u XX stolitti (do 115-riččâ vid dnâ jogo narodžennâ)* [Scientific and journalistic works of L. Bykovsky published in the twentieth century (to the 115th anniversary of his birth)]. Vseukraïns'ka asociaciâ muzeïv. Available at: [http://vuam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_\(до_115-річчя_від_дня_його_народження\)](http://vuam.org.ua/uk/704:Науково-публіцистичні_праці_Л.Биковського_видані_у_XX_столітті_(до_115-річчя_від_дня_його_народження)) (Accessed 30 May 2020). (In Ukrainian)
- Svarnyk Halyna. 2008. *Dolâ varšavs'kih Arhiviv UNRivs'koï emigracii pid čas Drugoi svitovoi vijni*. In: *Materiali Drugoi mižnarodnoi naukovy-praktičnoi konferencii “Diaspora âk činnik utveržennâ deržavi Ukraïna u mižnarodnij spil'noti”*: Tezi dopovidj [The fate of the Warsaw archives of the UPR emigration during the Second World War]. Lviv, Vidavnictvo NU “L'vivs'ka politehnika”, pp. 274–276. (In Ukrainian)
- Vynar Lubomyr. 1997. *Lev Bikovs'kij: žittâ i diâl'nist' (1895–1992). (Biografičnij naris)* [Lev Bykovsky: life and work (1895–1992). (Biographical essay)]. In: *Bykovsky Lev. U službah ukraïns'kij knižci*, Eds Vynar L., Isayevych Y. Lviv–New York, UĪT, NAN Ukraïni, Īnstitut ukraïnoznavstva im. Ī. Krip'âkeviča, Mižnarodna Asociaciâ ukraïnistiv, Komisiâ bibliografii i informatiki, pp. 14–16. (In Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6429>

Data przesłania artykułu 20 listopada 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 lutego 2021 r.

MAIL-ART I MONEY-ART TOŁSTEGO

Iwona Massaka

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1197-2046>

e-mail: iwmass@o2.pl

Abstrakt: Artykuł przybliży sylwetkę i twórczość ideowo-artystyczną Władimira Kotlarowa (Tołstego), jednej z najbardziej kontrowersyjnych postaci w środowisku emigrantów rosyjskich w Paryżu lat 1980–2013. Jego specjalnością były skandalizujące happeningi z przesłaniem patriotyczno-anarchizującym oraz mail-art i money-art. Drogą analizy treści naniesionej na koperty, przedmioty użytkowe, kompozycje z banknotów, a także tekstów zamieszczonych w wydawanych przez Tołstego almanachu „Muleta” i gazecie „Wieczernij zwon” ustalono, że prezentowany tam światopogląd, nazywany vivrystycznym i eurazjatyckim, zawiera jedynie fragmentaryczne i nad wyraz swobodne odniesienia zarówno do dorobku Eurazjatów lat międzywojennych, jak i współczesnych kontynuatorów ich myśli. Tołsty wykorzystał eurazjatyzm, łącząc niektóre jego elementy; kolaż – tak w formie, jak i treści – stał się jego metodą twórczą, dzięki której zastąpił jako artysta konceptualistyczny.

Słowa kluczowe: Tołsty, artystyczne komunikowanie na kopertach i banknotach, eurazjatyzm, anarchizm, vivryzm

Submitted on November 20, 2020

Accepted on February 10, 2021

TOLSTY'S MAIL ART AND MONEY ART

Iwona Massaka

Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1197-2046>

e-mail: iwmass@o2.pl

Abstract: The article presents the profile and ideological and artistic activities of Vladimir Kotlvarov (Tolsty), one of the most controversial figures in the circle of Russian emigrants in Paris in the 1980–2013 period. His specialty were scandalous happenings with a patriotic and anarchic message as well as mail art and money art. By analyzing the content placed on envelopes, utility items, compositions made of banknotes, as well as texts published in Tolsty's almanac "Muleta" and the newspaper "Wieczernij zvon", it was established that the worldview presented there, called vivristic and Eurasian, contains only fragmentary and extremely loose references both to the achievements of Eurasians in the interwar period and contemporary followers of their thoughts. Tolsty took advantage of Eurasianism and freely combined some of its elements; collage – both in form and content – became his creative method, thanks to which he became famous as a conceptual artist.

Keywords: Tolsty, mail art, money art, Eurasianism, anarchism, vivrism

O ile eurazjatyzm w wersji klasycznej, sformułowanej w latach 20. XX wieku, jest zbiorem koncepcji historyczoficznych, kulturologicznych i geopolitycznych dających się ująć w ramy programowe, o tyle współczesny neoeurazjatyzm nie jest prądem jednolitym i nie stanowi sprecyzowanego światopoglądu ani programu politycznego. Jego nośność ideowa w Rosji po 2000 roku zmalała, ale wciąż jeszcze „patrioci” rosyjscy różnych opcji na eurazjatyzm się powołują. Jest niby-wór, do którego wrzucono sprzeciw wobec globalizmu i dyktatu demokracji, poglądy nacjonalistyczne, anarchistyczne, neopoczwienickie z akcentem na rosyjską tradycję duchową, antyliberalne, antysemityczne i narodowo bolszewickie. W tym konglomeracie dają się wyróżnić, choć nieraz mgliście, tezy „ojców założycieli” – Nikołaja Trubieckiego, Piotra Sawickiego, Piotra Suwczyńskiego, Georgija Florowskiego, zręby poczwienictwa Fiodora Dostojewskiego i Aleksandra Sołżenicyna, elementy teorii etnogenezy Lwa Gumilowa, a także teorie zachodnich

geopolityków: Halforda Mackindera, Samuela Huntingtona, Carla Schmitta, Andre Siegfrieda, Carlo Santoro, Carlo Terracciano, Jeana Thriarta, Jeana Parvulesco, Zbigniewa Brzezińskiego i Aleksandra Dugina. Eurazjatyckimi nazywał swoje pomysły na odrodzenie Rosji Władimir Żyrinowski [Жириновский 1993, 4–5] i komunistyczny piewca świecko pojmowanej soborowości Giennadij Ziuganow [Зюганов 1999, 34] „Eurazjatycki” jest narodowy bolszewizm w interpretacji Eduarda Limonowa [Bratkiewicz 1991, 193] i koncepcja integracji Kaukazu wahabity Hoż-Achmeda Nuchajewa [Bäcker 207, 223]. W latach 90., kiedy eurazjatyzm był modny (zarówno na niwie polityki, jak i politologii) chętnie przyznawał się do niego także zmarły w 2013 roku Władimir Kotlarow znany pod pseudonimem Tołstyj, choć jego quasi-program ideowy niewiele ma wspólnego z międzywojennym eurazjatyżmem oraz jego współczesnymi odpryskami, jest zaledwie rekwizytem imitującym przekonania eurazjatyckie. Spełniły rolę figury w grze o rozpoznawalność w paryskim środowisku emigrantów z ZSRR. Mamy tu do czynienia ze stylizacją na eurazjatyzm, komercyjną politykierską zabawą z eurazjatyckimi wycieczkami.

Tołstyj – wszechstronnie utalentowany rosyjski artysta i wydawca – urodził się w 1937 roku w Moskwie. Trudno zliczyć wszystkie dyplomy, które uzyskał i wszystkie profesje, które wykonywał. Był technikiem przyrządów pomiarowych, inżynierem urządzeń elektronicznych, lotnikiem wojskowym i historykiem sztuki – absolwentem Uniwersytetu Moskiewskiego. Pracował w ZSRR jako artysta malarz, konserwator zabytków, elektryk, archeolog, geolog i redaktor radiowy. Publikował artykuły naukowe, w których wypowiadał się na temat ochrony zabytków [Алексеев, online]. W 1979 roku wyemigrował do Wiednia, a po niespełna roku – do Paryża. Tutaj próbował sił jako aktor, zagrał w ponad 40 filmach rosyjskich i francuskich i wielu sztukach teatralnych. Wyreżyserował „eurazjatycki” film o Kazachstanie pt. *Dziki mak*. Organizował wykłady, wystawy, wernisaże i skandalizujące happeningi, które nazywał „wizualansami”. Były one okazją do szkolenia bezgraniczną „swobodą twórczą” i – co ważniejsze – do przypomnienia Rosjanom o patriotycznym obowiązku, szczególnie tym, którzy wrosli w społeczeństwo francuskie. Tołstyj krytykował ich skuteczną próbę asymilacji, uważał za zdrajców ojczyzny. Zalecał świadomy dystans do wszystkiego co zachodnie, tę antyokcydentalistyczną postawę nazywał emigracją wewnętrzną. Ocalenie charakteru narodowego w każdych warunkach – oto czym jest dla Tołstego prawdziwy patriotyzm.

Wydaje mi się – pisał – że byli radzieccy dysydenci stali się częścią zachodniego establishmentu (...) ruch dysydencki uzależniony jest od interesów Zachodu (...).

Najwyżej w emigracyjnej „tabeli rang” znaleźli się ci, którzy zrzekli się obywatelstwa rosyjskiego – to panaceum na bezdomność i bezrobocie (...). Wspomagają ich fundacje, a państwo daje trzy poziomowe *atelier* za śmiesznie małe pieniądze [Толстый 1992, 37].

Tołstyj zmienił obywatelstwo rosyjskie na francuskie od razu po przyjeździe do Paryża, dostał od państwa to samo co inni świeżo upieczeni obywatele francuscy, mimo to jednak nigdy nie poczuł się „częścią zachodniego establishmentu”. W jednym z wywiadów oświadczył, że jako artysta „musiał odrzucić starą przynależność narodową, stare przyzwyczajenia i przesady, by zupełnie rozwiązać sobie ręce, uwolnić się dla sztuki” [Волохонский 1992, 37]. Czując się powołany do walki z impotencją duchową dysydentów, w pierwszej kolejności udzielił lekcji patriotyzmu redaktorom niemal wszystkich renomowanych pism emigracyjnych od „Russkoj mysli” poprzez „Posiew”, „Nowoje russkoje słowo”, „Strana i mir”, „A – Я” po „Kontinient”, nazywając ich „bandą masonów”, „opłacanymi liderami” i „dysydentami bolszewikami, którzy zdradzili ojczyznę dla własnych interesów” [Толстый 1999, 16; 1985, 5]. Wydawał w Paryżu gazetę „Wieczernij zwon. Informacyjno-proswietitielnyj listoczek” (w okresie 1987–1988 ukazało się 26 numerów) i almanach „Muleta”¹. W tomie „Wiechi Wiech” z 1999, tytułem nawiązującym do zbioru ważnych tekstów z 1909 roku, zamieszczono artykuły kontynuujące refleksję na temat historycznej roli, winy i tragedii inteligencji rosyjskiej. Gazeta i almanach Tołstego reklamowane były jako czasopisma eurazjatyckie, w których naczelnymi zasadami uczyniono: 1) niczym nieskrępowaną wolność słowa oraz innych form ekspresji artystycznej; 2) apolityczność. Konsekwencje tych sprzecznych zasad były też dwie: 1) wolność słowa przyczyniła się do tego, że obok niezłych wierszy, esejów, opowiadań i grafik rosyjskich, opublikowano tam prace słabe, graniczące z grafomanią; 2) wiele z tych prac ma charakter polityzujący, ultraprawicowy. Redaktorzy „Russkoj mysli” i „Kontinenta” – w rewanżu na ataki ze strony Kotlarowa, który jako redaktor naczelny nazwał się „Matadorem” – krytykowali „Mulec” jako „pismo pornograficzne”² i „organ KGB”. Okrzyknięto go prowokatorem, nieudolnym politykiem, *infante terrible* rosyjskiej emigracji w Paryżu. Tak rozreklamowany Tołstyj stał się popularny

¹ Tołstyj zamierzał wydać 33 zeszyty almanachu „Mulieta. Siemiejnij albm”, każdy miał być oznaczony kolejną literą rosyjskiego alfabetu. Jego zamiary ograniczyły trudności finansowe, ostatecznie wydano tylko 7 (bez zachowania porządku alfabetycznego): „A” – Paryż 1984, „?” – Paryż 1985, „– Wolnoje słowo”, Paryż 1986 „? – Imperialnyj anarchizm”, Paryż 1989, „?? – Euroasija” Moskwa – Paryż 1991, „?C MOskwatROPY” Moskwa 1992, „XOO” Paryż 1995, „Wiechi Wiech. Sbornik statiej o russkoj inteligecyji”, Paryż–Sankt Petersburg 1999.

² W „Mulecie” można znaleźć kilka zdjęć rozebranych członków redakcji i grafiki erotyczne.

nie tylko Paryżu, lecz także i w Rosji, o czym świadczy m.in. fakt, iż znalazł się na liście rosyjskich bożyszcz prezentowanej przez pismo – album *Lica – 2000 kumirow Rossiji*³.

Żeby ocenić, jak dalece eurazjatyzm Kotlarowa jest jedynie „eurazjatyzmem”, warto przypomnieć, że klasyczny eurazjatyzm przyjął za podstawę: ideę imperium i koncepcję kultury eurazjatyckiej (podkreślono w niej azjatycki rodowód Rosji), antyokcydentalizm i prawosławie jako fundament państwa rosyjskiego. Czym jest eurazjatyzm Kotlarowa i jak się przejawia?

Według niego nie ma on nic wspólnego z nacjonalizmem, odżegnuje się też od ksenofobii i rasizmu. Nie przewiduje zjednoczenia w ramach państwa, a zatem nie jest ideą imperialną⁴. Już tylko to fundamentalnie odróżnia go od eurazjatyizmu w wersji kanonicznej i jej współczesnych przetworzeń. Ta odrębność jest nieewidentna, gdyż w narracji Tołstego kategoria imperium występuje dość obficie. Rysuje on wizję świata dwubiegunowego: po jednej stronie artokratyczne (rządzone przez artystów i nastawionych niematerialistycznie intelektualistów) imperium eurazjatyckie, po drugiej – totalitaryzm rynkowy i obłęd konsumeryzmu. Postulat zapobiegania unifikacji kultur i dbania, by wzajemnie się wzbogacały, nie tracąc przy tym nic ze swojej specyfiki, odsyła do teorii odrębności typów kulturowych Nikołaja Danilewskiego [Данилевский 1991, 68] i wizji postępu egalitarnego Konstantina Lentjewa [Korolkow 1994, 19], które legły u podstaw eurazjatyizmu lat 20. Wskazywanie na wspólne dla narodów Eurazji korzenie bizantyjskie jest uznaniem racji Piotra Sawickiego [Савицкий 1995, 87], podobnie jak wizja powrotu do „wspólnych ekonomicznych i strategicznych korzeni”⁵, choć już bez właściwego Sawickiemu przekonania o samowystarczalności ekonomicznej Eurazji dziś brzmiałoby ono niedorzecznie. Dzielenie świata na Eurazję i przeciwstawianie jej innych rejonów świata przemawia za tym, że Tołstyj rzeczywiście uległ słynnej „pokusie eurazjatyckiej”; w jego geopolitycznych fantazjach południowy kraniec Eurazji wypada w Tbilisi, zachodni w Wilnie (innym razem – w Polsce), a wschodni na Sachalinie⁶, o północnej granicy nie wspomina. Kiedy jednak nazywa „eurazjatyckimi” opowiadania Eduarda Limonowa i swojej trzeciej żony – Natalii Miedwiediewej, futurystyczne wiersze Wielimira Chlebni-kowa i anarchistyczne wypowiedzi Nestora Machno, odciski psich łap na kartkach

³ Pierwszy numer tego pisma ukazał się w Moskwie w grudniu 1999 r. Zawiera elitarną – jak podkreślają redaktorzy – listę najpopularniejszych w Rosji przełomu tysiącleci postaci ze świata nauki, sztuki, polityki, sportu, wojska, a nawet ze świata przestępczego (rozdział „Cień”).

⁴ Tołstyj, tekst na kopercie listu wysłanego do mnie 15.02.1999.

⁵ Tołstyj, tekst na kopercie listu wysłanego do mnie 15.02.1999.

⁶ Tołstyj, list do mnie z 21.03.1999.

Kapitału Marksa, *Fantazję c-moll* staje się jasne, że to określenie jest jedynie atrapą, prowokacją artystyczną. „Eurazjatyckie” hasła urastające nieraz do swoistych manifestów Tołsty zapisuje na banknotach i kopertach pocztowych, a także na kamieniach, krawatach i kapeluszach. Ozdabia je fluorescencyjną i brokatową farbą reliefową (plaid), znaczkami, stemplami reklamowymi, zdjęciami, wycinankami z gazet i plakatów, drewnem, korą, tkaniną, monetami, ostatnio także kartami kredytowymi. Jego mail-art przypomina uliczne graffiti lub szkolną gazetkę ścienną. Niekiedy, w charakterze listów, wysyłał przedmioty – mam w swojej kolekcji front szuflady pokryty tekstem. Niczym nie opakowany, opatrzony adresem namalowanym obok uchwytu, został do mnie wysłany z Paryża do Torunia w 1999 roku i – co równie interesujące – został przez pocztę polską dostarczony.

Mail-art, do początków lat 70. XX wieku nazywany Postal art albo Communication art, ma swoje ugruntowane miejsce w historii sztuki. Za prekursora tego nurtu w sztuce uchodzi Roy Johnson, założyciel Nowojorskiej Szkoły Korespondencyjnej (1962) [Pasternak, online]. Mail-art uprawiali epigon dadaizmu rumuński Żyd Tristan Tzara i Pablo Picasso oraz wielu twórców współczesnych, m.in. Carlo Pittore, Valery Oisteanu, Lon Spiegelman, Anna Banana, Buster Cleveland, Mark Bloch, Wagricz Bachczanjan i Wiktor Tupicyn. W Polsce mail-art zainicjowali w latach 70. Andrzej Partum, Andrzej Kostołowski i Jarosław Kozłowski, pierwszą dużą wystawę zorganizowało w 1991 roku Muzeum Narodowe w Warszawie. Mail-art i money-art Tołstego wpisuje się w światową tradycję „pocztowej” i „pieniężnej” sztuki konceptualnej [por. *Art and Money* 2015, 1–195]. Prezentowany był w latach 1982–1914 w galeriach paryskich, w muzeach moskiewskich i petersburskich, wreszcie – w 2000 roku – w murach Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tołstij ogłosił się „Pierwszym Człowiekiem Wszechświata, Redaktorem – Prowokatorem, Matadorem, Prawdziwym Artystą”, co najczęściej budziło rezerwę lub pobłażliwy uśmiech, ale nie zawsze – miał spore grono miłośników swojej twórczości. Podobały się zwłaszcza konceptualne „wizuanse”, podczas których szedł nagi i bosi po ośnieżonych torach w okolicach Moskwy, co miało symbolizować jego duchową tułaczkę, emigrację do Francji i emigrację „wewnętrzną”, a także ewentualną repatriację. W Kolonii na głównej ulicy ustawił krzyż, rozebrał się, oblał farbą i odcisnął na nim kontur ciała, co miało być alegorią misji, jaką widział przed sobą jako Rosjanin i jako artysta. W Paryżu defilował po Saint Germain-des-Prés, demonstrując „patriotyczne” hasła namalowane bezpośrednio na ciele. Wymowa tych haseł była niekiedy dwuznaczna. Przykładowo „Ce fou de peuple russe” można było zrozumieć przy dobrej woli jako afirmację nieograniczonych możliwości Rosjan i ich twórczej fantazji, ale również jako przypo-

mnienie, że nie zawsze respektują oni normy społeczne i prawne. Twórca tego body-politics skłaniał raczej ku tej drugiej interpretacji.

Tołstij głosił ideę *vivryzmu* – niezależności i oryginalności tworzenia oraz stylu życia. Zaczerpnął ją z teorii żywego życia stworzonej przez rosyjskich romantyków. Powołał międzynarodową organizację zrzeszającą *vivrystów* – ludzi uczciwych, bezinteresownych, realizujących swoje programy twórcze niezależnie od koniunktury, nonkonformistów. Był zdeklarowanym anarchista [Короплев 1989, 4–5]. Jego rozumienie anarchizmu było bliskie koncepcji scytiańskiej, wypracowanej na początku wieku przez grupę literacką o sympatiach neonarodnickich, skupioną wokół literackich organów partii lewych eserów. Anarchizm Tołstego – jak anarchizm „Scytów” – jest protestem przeciwko wszelkiej unifikacji i fałszywej moralności połączonym z katastroficznym spojrzeniem na współczesność kreowaną przez Zachód. To także bunt wobec zakrzepłych struktur – państwa i kultury mieszczańskiej oraz obrona niezależności jednostki. 27 listopada 1986 roku z inicjatywy Tołstego powstała organizacja anarchistyczna „Czornyj Pieriediel Ziemli i Woli”. W sformułowaniu nazwy organizacji widać nawiązanie do ideologii narodnickiej. Jest ono o tyle uzasadnione, że anarchistom Tołstego, podobnie jak narodnikom, przyświecały ideały wspólnoty jako fundamentu idealnego społeczeństwa i przekonanie o niemożliwości istnienia kapitalizmu w Rosji. Tołstij podkreślał, że „Czornyj Pieriediel Ziemli i Woli”, podobnie jak organizacja *vivrystyczna*, jest apolityczna. Na tym kończy się analogia z myślą narodników lat 70., którzy także uważali się za działaczy walczących o cele socjalne z pozycji dalekich od polityki. Organizacja Tołstego była próbą ulepiania quasi-ideologii z elementów scytiańskich, narodnickich, eurazjatyckich oraz wybranych na chybił trafił teorii futurystycznych i dadaistycznych, tworzonych przez awangardę włoską na początku lat 20. Należący do „Czornego Pieriedieła Ziemli i Woli” pisarze emigracyjni pojmowali anarchizm przede wszystkim jako antyracjonalizm. Afirmowali „imperium eurazjatyckie” oparte na więzach nieformalnych, kreatywności, tolerancji i gwarancjach wolnościowych posuniętych o wiele dalej niż w znanych modelach demokracji. Ten quasi-reżim nazywali artokracją. Zamiast konwenansów, resentymentów, materializmu, nieuczciwości i krwiożerczej („Nie chcemy państwa-wampira”) konkurencji zapewniać on miał braterską miłość i porozumienie duchowe. W takim „imperium” panowałyby kult sztuki i niestandardowego myślenia. To jeszcze jedna rosyjska utopia o proveniencji romantycznej, ale w tym wypadku podszyta hipokryzją: idealizm i negacja materializmu od początku były tu obliczone na komercyjny sukces.

Konieczność wyłonienia *artecrazii*, elity dbającej o artystyczno-duchowy postęp ludzkości i hamującej tendencje materialistyczne, głosili na początku wieku

futuryści włoscy, Oni jednak uważali ideały wolnościowe za utopijne i w związku z tym opowiadali się za hierarchią społeczną, odrzucając socjalizm, parlamentaryzm i marzenia o stworzeniu raju na ziemi [Mikołajko 1998, 68]. Tołstoj nie zagłębia się w ideologiczne zawilości i terminologiczne niuanse. Nadaje słowom i terminom własne sensy – eurazjatyzm nie jest znanym nam eurazjatyżmem, „Czornyj Pieriedieł Ziemi i Woli” jest tylko dalekim wspomnieniem o narodnictwie, koncepcja artokracji jest bliska włoskiej, ale umieszczona w zupełnie innym kontekście ideologicznym.

Do końca niejasne jest, co dla Tołstego jest demokracją. Krytykuje on zarówno liberalną demokrację zachodnią, jak i rosyjski model demokracji. Według niego w Europie Zachodniej, USA oraz w Rosji rządzą bogaczące się skorumpowane kliki, pseudodemokraci, „demokraci-faszyści”, a nie naród. Katalizatorem wszystkich działań i decyzji „faszystowskiej” elity władzy są pieniądze. Nie jest to zatem demokracja, lecz „totalitaryzm bankowy”. Ten rodzaj totalitaryzmu Rosja przejęła z Europy wraz z innymi pseudowartościami. Ta myśl zbliża Tołstego do myśli Aleksandra Zinowiewa, który pisał o ugruntowującym się w Rosji „totalitaryzmie monetarnym”. Rozważania na temat siły pieniądza, który daje władzę i jest hiperwartością przypominają także poglądy Dostojewskiego, piszącego, że cywilizacja zachodnia oparła się na fałszywym systemie wartości: odrzuciła bezpośrednio, organiczne stosunki międzyludzkie i życie wspólnotowe na rzecz ekonomizacji, bogacenia się. Bohater *Młodzika* – Arkadij Dołgorukij chce zrealizować „ideę Miliona”. Symboliczny „milion” ma zapewnić mu wolność absolutną i „poczucie własnej siły” [Bohun 1996, 40–41]. Tołstoj chciałby, aby Rosjanie znaleźli „siłę” w wartościach duchowych. Twierdzi przy tym – niezupełnie zgodnie ze swoją patriotyczną postawą zalecającą ostrożność w kontakcie ze światem zachodnim – że zapożyczenia z Zachodu są Rosji niezbędne. Mówi, iż jest przeciwnikiem izolacjonizmu i zwolennikiem dialogu z Europą. Zachód wprawdzie „gnije”, ale wciąż ma do zaoferowania pozytywne wartości, takie jak respekt dla jednostki, etos prawa i odpowiedzialności. Według niego Rosja może ocalić rosyjskość, a jednocześnie pojednać się z Europą i nauczyć się cenić indywidualność. Ten pomysł legł u podstaw kolejnej, nie nacjonalistycznej i nie rewolucyjnej, lecz pokojowej idei duchowego otwarcia się zarówno na Wschód, jak i na Zachód. Nazwał ją „rosyjsko-europejskim eurazjatyżmem”. Akcent z geograficzno-kulturowego podziału na Wschód i Zachód przeniósł na podział bazujący na kryteriach etycznych i światopoglądowych: wyróżnił inteligencję i drobnomieszczaństwo. Inteligencję postrzegał zgodnie z intuicją Piotra Ławrowa i Iwanowa – Razumnika – jako warstwę kreatywną, działającą zgodnie z własnym systemem wartości. Drobnomieszczańin – według niego – to konformista, człowiek

bez „kręgosłupa moralnego” i honoru, kierujący się wyłącznie chęcią zysku materialnego, sprawnie działająca śrubka w totalitarno-bankowej maszynie. Inteligencji i drobnomieszczanie są zarówno na Zachodzie, jak i w Rosji, do tych drugich Tołstij zalicza były rząd Jelcyna, „nowych Rosjan” i większą część inteligencji rosyjskiej. Bardzo zgromił ją w „Wiechach Wiech” i w sołżenicynowskim duchu wezwał do odrodzenia moralnego, wyjścia z zapaści.

Inteligenci, vivryści, anarchiści wszystkich krajów – łącznie się we wspólnej przestrzeni duchowej! – pisał Tołstij. W jego koncepcji „przestrzeń” ta ma strukturę federacyjną, opartą na kryteriach historycznych, geopolitycznych, kulturowych i mentalnościowych. Takich „przestrzeni duchowych” wyodrębnił kilka, do najważniejszych zaliczył eurazjatycką, europejską, skandynawską, łatynoską i amerykańską. Ich „wspólność” dotyczy tylko pewnego, ściśle określonego obszaru. Inteligent z Berlina nie może zatem połączyć się duchowo np. z inteligentem z Santiago, a anarchista rosyjski z anarchistą ze Skandynawii. „Duchowość” nie jest tu rozumiana jako wartość uniwersalna, ponadwyznaniowa, ponadczasowa i ponadprzestrzenna. „Przestrzenie duchowe” to sfery przyporządkowane poszczególnym cywilizacjom, naznaczone przez osobowość narodów je tworzących. „Duchowość” Eurazjaty różni się od „duchowości” Amerykanina, tak jak cywilizacja eurazjatycka różni się od cywilizacji atlantyckiej. Katolicy i buddyści z Europy Zachodniej nie mogą spotkać się we „wspólnej przestrzeni duchowej” z katolikami i buddystami z Eurazji, bo „duchowość” jednych i drugich ukształtowana została w odmiennych warunkach kulturowych. Koreańczycy, którzy zamieszkują Eurazję, a zatem są potencjalnymi twórcami i „użytkownikami” „eurazjatyckiej przestrzeni duchowej” rzekomo łatwiej zrozumieją się z Rosjanami lub Kirgizami niż z Chińczykami, których Tołstij do Eurazjatów nie zaliczał. Ciekawe, że Chińczykom – najbliższym wschodnim sąsiadom mieszkańców Eurazji – odmówił możliwości stworzenia z nimi wspólnej „przestrzeni duchowej”, zaś graniczącym z nimi od Zachodu Polakom przypisywał zdolność osiągnięcia z nimi duchowej jedności, choć to przecież „łacinnicy”.

Wartość filozoficzna i ideologiczna twórczości Tołstego wydaje się nieduża, ale pomysł na spożytkowanie dorobku intelektualnego Eurazjatów, poczwienników, narodników, narodowych bolszewików i anarchistów rosyjskich w projektach konceptualnych zasługuje na uznanie. Artysta łączy, niekiedy tylko aluzyjnie, bardzo wiele elementów rosyjskiej myśli społecznej i politycznej, budując z nich coś w rodzaju programu o zabarwieniu antyokcydentalistycznym i gloryfikującym romantyczny idealizm. Nie potępia wprawdzie Zachodu i jego kultury, ale występuje przeciwko rozprzestrzeniającemu się konsumpcyjnemu modelowi życia. Model ten ma u podstaw liberalną demokrację. Zdaniem Tołstego przeniesiona

do Rosji niszczy, jak wszędzie, jej kulturę duchową, wyrzuca na margines ludzi twórczych i myślących nieszablonowo, elitę intelektualną, outsiderów popkultury. Zanika w ten sposób tradycja narodowa – nie ma komu jej pielęgnować. Artysta boleje, że Rosjanie popadli w obsesję bogacenia się za wszelką cenę i stali się konformistami, że w Rosji rządzą skorumpowane kliki, „demokraci-faszyści”, a katalizatorem działań urzędników państwowych, ale też zwykłych obywateli, są pieniądze. W jego przekonaniu wszyscy na równi są twórcami i ofiarami „totalitaryzmu bankowego”. Tołstij zdobiąc koperty i banknoty, ale także pisząc artykuły, protestuje przeciwko racjonalizacji, wyrachowaniu, niesprawiedliwości społecznej i państwu – sformalizowanej instytucji, która czyni z obywateli „zakładników monarchii monetarnej”. Zwraca uwagę na konwencjonalność, pragmatyczność i nijakość stosunków międzyludzkich, namawiając do reanimowania spontaniczności i bezinteresowności. Idea wivryzmu, zaczerpnięta jednocześnie z myśli Apollona Grigirjewa i neokantowskiej *Filozofii życia* Heinricha Rickerta, stanowi bodajże najbardziej oryginalną część jego programu. Tołstij kategorycznie odżegnuje się od nacjonalistycznej, ksenofobicznej, resentymentalnej ideologii eurazjatyckiej. Nazywanie swojego artystyczno-filozoficznego programu „eurazjatyckim” jest jedynie artystyczną prowokacją, maskaradą, kalką językową.

BIBLIOGRAFIA

- Art and Money*. 2015. Eds Stupples P., Venis J. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Bäcker Roman. 2007. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bohun Michał. 1996. *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji zachodniej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Bratkiewicz Jarosław. 1991. *Wielkoruski szowinizm w świetle teorii kontynuacji*. Warszawa: PAN.
- Korolkow Aleksandr. 1994. *Proroctwa Konstantego Leontjewa*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Mikołajko Zbigniew. 1998. *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna prawicy*. Warszawa: PAN.
- Pasternak Katarzyna. *Mail-art, intermedia i ich miejsce w sztuce sieci*. (online) https://www.academia.edu/4265249/Katarzyna_Pasternak_docx_mail_art_sztuka (dostęp 30.10.2020).
- Алексеев Вадим. *Я сжег свою жизнь! Интервью с Владимиром Котляровом-Толстым (1937–2013)*. (online) https://artinvestment.ru/invest/painters/20130305_kotlyarov.html (dostęp 15.10.2020).
- Волохонский Анри. 1992. *Толстый как феномен. «Мулета – Скват Эс. Семейный альбом»*. Париж: Московское отделение Издательства «Vivgisme».
- Данилевский Николай. 1991. *Россия и Европа*. Москва: Книга.
- Жириновский Владимир. 1993. *О судьбах России. С моей точки зрения*. Москва Информационное агентство Райт.
- Зюганов Геннадий. 1999. *Вера и верность. Русское православие и проблемы возрождения России*. Москва: ИТК.

- Коноплев Валерий. 1989. *Мы – анархисты*. «Мулета ? – Империяльный анархизм». Париж: Московское отделение Издательства «Vivrisme».
- Савицкий Петр. 1995. *Евразийство*. В: *Мир России – Евразия. Антология*. Ред. Новикова Л.И., Сиземская И.Н. Москва: Высшая школа.
- Толстый. 1985. *Рассказ – с о литературах – с*. «Мулета Ъ». Париж: Московское отделение Издательства «Vivrisme».
- Толстый. 1992. *Открытое письмо. 6.06.1985*. «Мулета – СКВАТ Эс.». Москва: Издательство «Vivrisme».
- Толстый. 1999. *Вехи Вех. Сборник статей о русской интеллигенции. «Восьмой выпуск семейного альбома Мулета»*. Париж–Санкт-Петербург: Издательство «Vivrisme».

REFERENCES

- Aleksieev Vadim. *Ja szog swoiu żyzn'! Interwju z Vladimirom Kotlarowem-Tolstym (1937–2013)* [I burned my life. interview with Vladimir Kotlarov-Tolsty (1937–2013)]. Available at: https://artinvestment.ru/invest/painters/20130305_kotlyarov.html (Accessed 15.10.2020). (In Russian)
- Art and Money*. 2015. Eds Stupples P., Venis J. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing. (In English)
- Bäcker Roman. 2007. *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek. (In Polish)
- Bohun Michał. 1996. *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji zachodniej*. Katowice, Wydawnictwo Naukowe Śląsk. (In Polish)
- Bratkiewicz Jarosław. 1991. *Wielkoruski szowinizm w świetle teorii kontynuacji*. Warsaw, PAN. (In Polish)
- Danilewskij Nikołaj. 1991. *Rossija i Jevropa* [Russia and Europe]. Moscow, Kniga.
- Konoplev Valerij. 1989. *Мы – анархисты* [We anarchists]. “Мулета ? – Империяльный анархизм”. Paris, Vivrisme.
- Korolkov Aleksandr. 1994. *Proroctwa Konstantego Leontjewa*. Toruń, Wydawnictwo UMK. (In Polish)
- Mikołejko Zbigniew. 1998. *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna prawicy*. Warsaw, PAN. (In Polish)
- Pasternak Katarzyna. *Mail-art, intermedia i ich miejsce w sztuce sieci*. Available at: https://www.academia.edu/4265249/Katarzyna_Pasternak_docx_mail_art_sztuka. (Accessed 30.10.2020). (In Polish)
- Savickij Piotr. 1995. *Ewrazijstwo*. In: *Mir Rossii – Evrazija. Antologija* [Word of Russia – Eurasia. Anthology]. Eds Nowikowa L.I., Sizemskaja I.N. Moscow, Wysszaja Szkoła. (In Russian)
- Tolstyj. 1985. *Rasskaz – s o litieraturach – s* [A story about literature]. “Мулета Ъ”. Paris, Vivrisme. (In Russian)
- Tolstyj. 1992. *Otkrytoye pismo, 6.06, 1985* [Open letter, 06.06, 1985]. “Мулета эС – СКВАТ”. Moscow, Vivrisme. (In Russian)
- Tolstyj. 1999. *Wiechi Wiech. Sbornik statiej o russkoj inteligiencji, Wosmoj wypusk siemieinogo alboma Muleta* [A collection of articles about the Russian intelligentsia. The eighth number of the family album entitled “Muleta”]. Paris–Sankt Petersburg, Vivrisme. (In Russian)
- Wolohonskij Anri. 1992. *Tolstij kak fienomien* [Tolsty as a phenomenon]. “Мулета – Скват Эс. Семейный альбом”. Moscow–Paris, Vivrisme. (In Russian)
- Ziuganov Gennadij. 1999. *Wiera i wiernost. Ruskoje prawostawie i problemy wozrozdienija Rossii* [Faith and faithfulness. Russian Orthodoxy and the problems of Russia’s rebirth]. Moscow, ITK. (In Russian)
- Żyrinowski Vladimir. 1993. *O sudbach Rossii. S mojej toczki zrienija* [About the fate of Russia from my point of view]. Moscow, Informacyonnoje agientstwo Rajt. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6430>

Дата подачи статьи: 14 января 2021 г.

Дата принятия к печати: 17 февраля 2021 г.

ОБРАЗ РОДИНЫ В БОГОСЛОВСКО-ПОЭТИЧЕСКОМ КОНСТРУКТИВИЗМЕ¹ АРХИМАНДРИТА ЕВФИМИЯ (ВЕНДТА)

Михаил Богатырев

Издательство «Стетоскоп», Русское литературно-философское общество,
Франция

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1806-5139>

e-mail: mb1008@ya.ru

Аннотация: Архимандрит Евфимий (Вендт; 1894–1973) – одна из самых загадочных фигур на горизонтах русского православия в послевоенной Франции. Если наследие А.Н. Бердяева и С.Н. Булгакова изучено достаточно хорошо, то мистическая поэзия и лингвобогословие отца Евфимия до сих пор остаются недоступными даже специалистам, а его принадлежность к российской религиозно-философской традиции сопряжена с неотвязным призраком «заштатной единицы». Трактат *Начертание и наречение решений Отрепленного*, написанный архимандритом Евфимием на склоне лет, не имеет прямых аналогов ни в одном из существующих жанров. Представления о потерянном рае и о крестном пути России можно считать лейтмотивными для всей русской послереволюционной эмиграции. В трактате архимандрита Евфимия образ распятой родины отождествлен с Софией Премудростью Божией. В топологическом плане София соотнесена со Святыми Престолами Новгорода, Киева и Москвы. Эти Престолы занимают особое место в мировоззренческой системе архимандрита Евфимия, считавшего их выражением незримого мистического оплота Церкви Христовой. Тринитарная престольная конструкция служит вознесению России, которая ныне в небесном сокрытии предстоит пред очами Господа, дожидаясь Страшного Суда. В своих мистических и литературных изысканиях архимандрит Евфимий

¹ Имеется в виду архитектурный и дизайнерский конструктивизм как часть визуальной эстетики русского авангарда. Что же касается поэтического конструктивизма (И. Сельвинский и др.), оформившегося в рамках Пролеткульта и акцентированного на «производственной» тематике, то с ним у архимандрита Евфимия нет точек соприкосновения.

опирался на числовые пропорции и геометрические концепты. Эти же концепты легли в основу построенного им во французской деревне Муазне храма, уникальный проект которого вполне вписывается в визуальную эстетику русского авангарда.

Ключевые слова: литература русской диаспоры, религиозно-философская традиция, софиология, парижская интеллектуальная школа, богословский модернизм, православие, Архимандрит Евфимий (Вендт)

Submitted on January 14, 2021

Accepted on February 17, 2021

THE IMAGE OF THE MOTHERLAND IN THEOLOGICAL AND POETIC CONSTRUCTIVISM² OF ARCHIMANDRITE EUTHYME (WENDT)

Mikhail Bogatyrev

Editions Stéthoscope, Russian Literary-Philosophical Society, France

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1806-5139>

e-mail: mb1008@ya.ru

Abstract: Archimandrite Euthyme (Wendt; 18941–1973) is one of the most mysterious figures of Russian Orthodoxy in post-war France. While the philosophical heritage of Aleksandr Berdyaev and Sergey Bulgakov has been studied in sufficient detail, the mystical poetry and linguistic theology of archimandrite Euthymius are still inaccessible even to specialists, and his belonging to the Russian religious and philosophical tradition has a shade of outsiderism. The treatise *Drawing and naming of decisions of the Detached*, written by archimandrite Euthymius in his declining years, has no direct analogs in any of the existing genres. The ideas of a lost paradise and the Way of the Cross of Russia can be considered leitmotifs for the entire post-revolutionary Russian emigration. In the treatise of archimandrite Euthymius, the image of the crucified homeland is identified with Sophia the Wisdom of God. Topologically, Sofia is related to the Holy Thrones of Novgorod, Kiev and Moscow. These Thrones occupy a special place in the ideological system of archimandrite Euthyme, who considered them an expression of the invisible mystical stronghold of the

---

² This refers to architectural and design constructivism as part of the visual aesthetics of the Russian avant-garde. As for the poetic constructivism (I. Selvinsky and others), which took shape within the framework of the Proletkult and focused on the “production” theme, then archimandrite Euthymie has no points of contact with it.

Church of Christ. The trinitarian Throne construction serves the ascension of Russia, which stands in heavenly concealment before the eyes of the Lord, awaiting the Last Judgment. In his mystical and literary studies, archimandrite Euthyme relied on numerical proportions and geometric concepts. The same concepts formed the basis for the idea of the temple, which he built in the French village Moisenay. This unique project of the church building organically fits into the visual aesthetics of the Russian avant-garde.

Keywords: literature of the Russian diaspora, religious and philosophical tradition, sophiology, the Parisian intellectual school, theological modernism, orthodoxy, Archimandrite Euthyme (Wendt)

Считается, что большая часть литературно-критического и религиозно-философского наследия русской диаспоры во Франции опубликована и изучена; это справедливо в отношении трудов А.Н. Бердяева, В.В. Зеньковского и С.Н. Булгакова, книг В.Н. Вейдле, К.В. Мочульского и даже отчасти забытого П.К. Иванова. Однако в этом культурном массиве имеются и «белые пятна» – например, богословская работа о. Леонида Хроля *Альфа и Омега*³ или, скажем, поэма В.П. Мятлева *Фон Братен*⁴. К материалам, которые по тем или иным причинам не были востребованы современниками, относится и софиологический трактат⁵ *Начертание и наречение решений Отрешенного*, написанный архимандритом Евфимием (Вендтом) в конце 1960-х гг. и на сегодняшний день существующий в виде двух десятков копий, сделанных самим автором. Рукопись трактата размножали монахини Покровской обители в Бюсси-ан-От, печатая ее на механической машинке под копирку, а отец Евфимий занимался версткой и шивкой своего трехтомного сочинения. Нам известно о местонахождении пяти экземпляров,

³ Протоиерей Леонид Хроль (1902–1989) служил в различных приходах на Юго-Западе Франции (Тулуза и Монтобан), был мистиком-визионером, художником в стиле «арт-брют», но прежде всего – писателем-теологом. Трактат *Альфа и омега* был написан им на французском языке в 1933 г. (в конце 1960-х гг. автор перевел его на русский), но не был опубликован из-за свободолюбивого, независимого духа, не стесненного узкими перегородками определенных конфессиональных идеологий. См.: [Le Père Léonide Chrol, online].

⁴ Владимир Петрович Мятлев (1868, Санкт-Петербург – 1946, Париж) – камергер, отставной гвардии полковник, русский поэт, внук (возможно, двоюродный) более известного поэта Ивана Мятлева, современника А.С. Пушкина. До эмиграции Владимир Мятлев издал семь томов стихов, в основном сатирических. Эмигрировал в 1920 г., жил во Франции; его роман в стихах *Фон-Братен* (152 строфы, более 2000 строк) – это своеобразный перепев *Евгения Онегина*; в 1920-е гг. он смотрелся, отчасти, анахронизмом. См.: [Мятлев 1922].

⁵ Софиология – синкретическое религиозно-философское учение, включающее философскую теорию «положительного всеединства» и мистическое узрение Софии Премудрости Божией как космического творческого принципа.

не идентичных, надо полагать, по составу материалов и по комплектации отдельных машинописных томов-тетрадок, поэтому, думается, целесообразнее говорить не о тираже (пусть микроскопическом), а о манускриптных версиях трактата. Рукопись была разослана избранному кругу лиц – священникам, богословам, философам (в том числе А.Ф. Лосеву).

Возникновению трактата предшествовало событие экстраординарное, воспринятое самим архимандритом Евфимием как озарение свыше. Однажды, читая *Книгу слов* Исаака Сирина, отец Евфимий услышал издали пение небесных хоров и словно бы прозрел духовно⁶. Перед его мысленным взором предстала лестница с ангелами, спускающимися на землю и восходящими на небеса, причем увидел он ее не во сне, как праотец Иаков, а наяву. Стереометрическая панорама, пронзившая все его существо, состояла из множества планов и была окружена сонмом Божественных смыслов, калейдоскопически отражавшихся друг в друге. Зарисовывая открывшиеся ему ракурсы в проекции на плоскость, отец Евфимий старался придерживаться единой геометрической разметки, соответствовавшей его представлению о так называемых «священных архитектониках». Позднее те же самые геометрические концепты легли в основу замысла храма, спроектированного и возведенного архимандритом Евфимием во французской деревне Муазне. Это уникальное здание, выполненное в сопряжении ломаных линий, выглядит как продолжение визуальной эстетики авангарда и архитектурно-дизайнерского конструктивизма⁷.

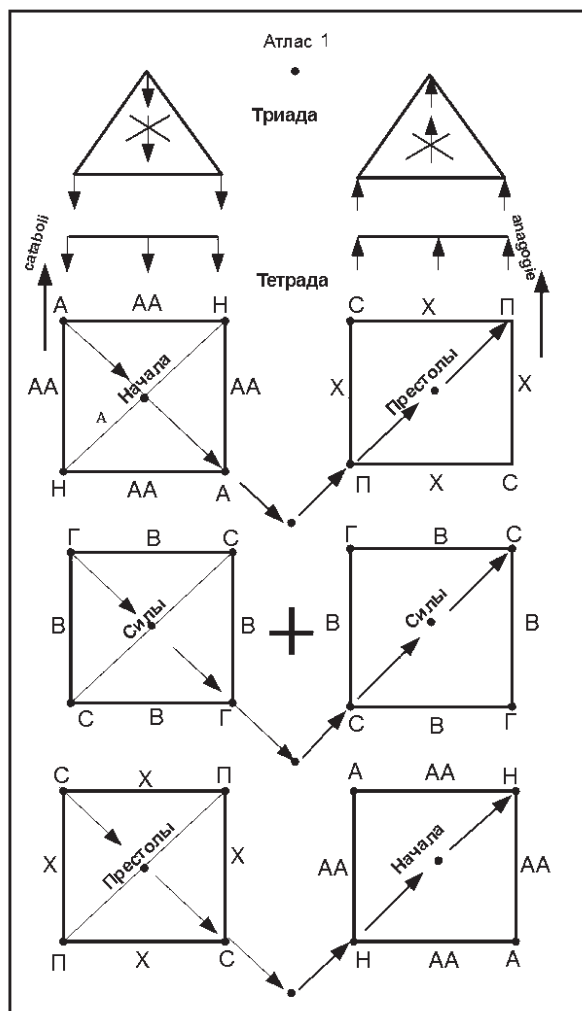
Предтечей архитектурного конструктивизма можно, пожалуй, считать Г. Эйфеля, воплотившего принцип открытых каркасных структур в знаменитой парижской башне. К конструктивизму, утвердившемуся в послереволюционной России в качестве одного из направлений авангардного искусства (1920–1930-е гг.), причисляли себя А. Родченко и В. Татлин (автор проекта Башни III Интернационала). Будучи по первой, мирской, специальности инженером-конструктором, архимандрит Евфимий активно внедрял чертеж, линию и число в свои мистические и литературные изыскания. Его словотворчество парадоксальным образом соединило в себе черты схоластики,

---

⁶ Геннадий Эйкалович пишет: «Что положено в основу этого труда? Мистическое озарение, содержанием которого было религиозно-интеллектуальное интуитивное постижение догмата [о сотворении мира – М.Б.]. Озарение это имело место однажды, когда о. Евфимий читал *Книгу Слов* св. Исаака Сирина. Оно наступило мгновенно, имело гносеологический характер, хотя и выразилось „в чувствах дальнего осязания: ощущении зрительном и слуховом”» [Эйкалович 1973, 94].

⁷ Историк архитектуры определил этот храм как «первую... успешную попытку переосмысления церковным зодчеством авангардистской эстетики» – см.: [Байдин, online].

футуристической зауми и конструктивизма (как своеобразная «словесная архитектура», исходящая из отношений пропорциональности в ее математическом и графическом выражении).

Первый из 63 атласов, включенных о. Евфимием в текст трактата

Итак, София Премудрость явила себя отцу Евфимию 4 ноября 1945 года, причем открылся ему не образ Вечной Жены, как Вл.С. Соловьеву, а «метафизические арматуры» подъема и спуска (годами позже он отметит сходство этих конструкций с «Таблицами Творения» польского математика и мистика Ю. Гейне-Вронского). «В 1945 году на осеннюю Казанскую, – пишет отец Евфимий, – я нарисовал мою лестницу на небо; видение Иаковле оснастил

Священными Архитектониками» [*Начертание* 1968, 245]. Это было своего рода указание перста Божьего, почти как в случае с Обером, епископом Авраншским, которого в 708 г. архангел Михаил убедил начать строительство храма на горе Мон-Томб, прикоснувшись к его челу своей огненной десницей. Вся последовавшая за Озарением интеллектуальная деятельность отца Евфимия, все его косноязычие и невнятица исходили из настоятельной потребности передавать напрямую непередаваемые Божественные смыслы. Откровение оказалось нелегким бременем, которое деформировало его, оторвало от нормальной манеры изъяснения. Пройдя, подобно праотцу Моисею (правда, в иной форме), по стезе уникального опыта личного общения с Богом, отец Евфимий, обладавший техническим складом ума, использовал в первую очередь именно этот свой ресурс для транскрипции излившейся на него благодати.

Григорий Вендт родился в 1894 г. в Сергиевом Посаде. Окончив гимназию с золотой медалью, он поступил в Петербургский политехнический институт на кораблестроительное отделение. В 1915 г. он был отправлен на фронт прапорщиком инженерных войск, а после революции воевал в Крыму; будучи захвачен в плен большевиками, перенес истязания и пытки, спасся, а затем, когда армия генерала Кутепова была интернирована в Турцию, оказался в галлиполийском лагере. Каким-то попечением высших сил этот 24-летний офицер (телеграфист по роду службы) прошел через ад гражданской войны с незапятнанными кровью руками: по-видимому, сама судьба хранила его для будущего священства. Монахиня Нина (Наталья Павловна Овтрахт), хорошо знавшая о. Евфимия, рассказывала:

Благодаря своим техническим способностям Григорий был на фронте телеграфистом. Таким образом, он не стрелял и никого не убил. Об этом он вспоминал с благодарностью Богу, говоря, что тяжело стоять перед Престолом убившему кого-нибудь, хотя бы и невольно, на войне [Богатырев 2016, online].

Из Турции он сумел выехать в Братиславу, а оттуда – в Прагу. Здесь, чтобы не умереть от голода, он устроился работать на угольные копи, а по вечерам усиленно занимался высшей математикой и черчением, готовясь к выпускным экзаменам в политехническом институте. К осознанию своего подлинного предназначения Григорий шел постепенно: напряженный жизненный ритм оставлял Григорию не так уж много просветов для мирозерцательной мысли, но духовные устремления в конце концов возобладали над мирскими: в 1932 г. Григорий Вендт приехал в Париж на учебу в Свято-Сергиевский богословский институт, в 1935 принял монашеский постриг

под именем Евфимия, и с 1938 г. до конца жизни (1973) он священствовал в женском скиту в местечке Муазне.

В середине 1950-х гг., оживив в памяти навыки своей мирской профессии инженера-конструктора, архимандрит Евфимий затеял строительство церкви на территории скита. Теоретической основой этого проекта стал числовой и буквенный (sic!) эквивалент Вселенской гармонии, над которым отец Евфимий начал размышлять еще в бытность студентом Свято-Сергиевского богословского института, когда он находился под влиянием личности и харизмы С.Н. Булгакова, блестящего интеллектуала-богослова, последовательно развивавшего софиологическую идею.

Всецело доверившись откровению, отец Евфимий сумел придать своим на первый взгляд фантастичным и полностью оторванным от реальности выкладкам материальную форму, когда на 62 году жизни принялся проектировать и собственноручно строить храм. Подвиг храмостроительства оказался ему по силам. Этот мечтатель, болезненный⁸ и непрактичный, в условиях крайне скудных, при полном отсутствии средств и материалов, за несколько лет выложил фундамент, возвел бетонные стены и крышу.

Тому, что (...) в 1955 году начал строиться храм (...), виной сама молитвенная институция, ее жизнь и диктат этой жизни – нездешний, – пишет о. Евфимий. – Изо дня в день, дважды и трижды в день, эта умная, эта умножная ордината богослужения на линейном пути и в плоских простирациях жизни вызывала эту (жа)жду храмостроения возвышенного.

В августе 1957 года приходящая из деревни прислуга принесла от мэра разрешение на постройку каплицы (chapelle), (...) а в июле 1961 года существование храма стало легальным [*Начертание. Храм*, 49–51] (цит. по: [Богатырев 2018, 7–8, pdf-online]).

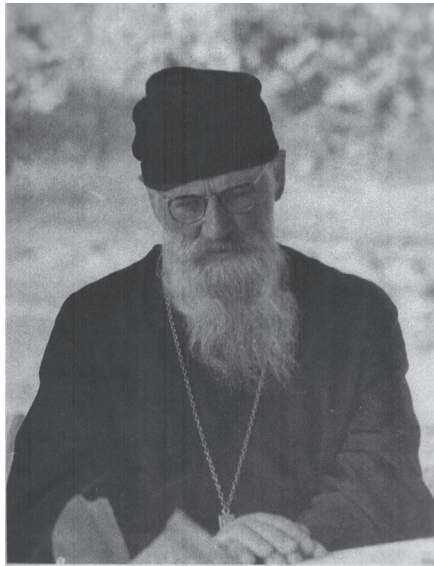
Каждая деталь здания имеет теургическое и богословское обоснование, и все в совокупности подчинено общей идее. В двускатной крыше прорезаны четыре «свободно парящих» треугольных окна, два из которых, прямо над Царскими Вратами, рассчитаны таким образом, что на воскресной литургии лучи солнечного света, проникающего в эти окна, сходятся на возносимой

---

⁸ В частности, митрополит Евлогий описывает такой случай: «В начале министерства Блюма начались забастовки, митинги, появились процессии с красными флагами, с пением „Интернационала“. (...) В те дни о. Евфимию пришлось пережить тяжкое потрясение. Он проходил по парку Бют Шомон, к нему подбежали какие-то хулиганы и стали требовать: „Поп рюс! Давай папиросу!“. А когда узнали, что папирос нет, один из безобразников ударил его в грудь кулаком. О. Евфимий потом лежал больной и долго не мог оправиться от нравственного шока...» [Евлогий 1947, 298–310]; см. также: [Богатырев 2016, online].

священником чаше. Принципиально отсутствуют прямые углы, и храмовое строение предстает как симфония ломаных линий. В плане церковь опирается на неправильную трапецию и внешне напоминает дарохранительницу или корабль, одним словом, ковчег. Историк архитектуры отмечает:

Алтарь, ориентированный на юго-восток, помещён между острым и тупым углами малой скошенной стороны. От алтарной части крыша выразительно поднимается к подкупольному четверику, симметричные верхние ребра которого напоминают геометризованные закомары. (...) В алтаре пластическая экспрессия многократно возрастает: взгляд наталкивается на острые углы, выступающие грани, скошенный, изломанный потолок. Здесь многоугольное пространство являет пластическую метафору «пещеры», раннехристианской крипты, куда нисходит божественный Дух, воплощённый в Христе, где будто взрывается «ад мысленный» и происходит таинство воскресения душ [Байдин 2012, online].

Отец Евфимий, 1950-е гг.

Свой 500-страничный трактат отец Евфимий писал уже в последние годы жизни. Эта книга, обладающая признаками как литературного, так и теологического модернизма, выходит за рамки и литературы, и теологии; на ее страницах экзегетика перемежается символами теории множеств, а заумно-фонетическая поэзия приобретает молитвенную направленность; воспользовавшись аналогией с музыкой, можно определить этот труд как единственный в своем роде образец художественно-богословской алеаторики.

Я помещаю визуальный центр «внутри» тела, – пишет он, – на высоте глаз и уха и в оси тела; для меня существует верх–низ, право–лево, вперед–назад. Но это не мешает мне представлением и вниманием быть там, где телом я никогда не был. (...) Внутреннее виртуальное есть всегда во Встрече. Лицо Вре во Встрече, как лицо Моисея, как Лицо Христа, явившего в Преображении Лицо Бога в Воплощении [*Начертание* 1968, 159–160].

Из приведенного отрывка видно, что отец Евфимий активно вводил в свою речь неологизмы, осуществляя, если воспользоваться его собственной терминологией, «Отдачу Языка Вручению Откровения»⁹. Под Встречей (с большой буквы) подразумевается, конечно же, встреча с Богом. Но, судя по софийным схемам и чертежам, которыми изобилует трактат и на основе которых была построена композиция церковных росписей, осуществленных по просьбе отца Евфимия иноком Григорием (Кругом), здесь имеется еще и интерференция с идеей встречи с Родиной в Царствии Небесном.

Плафонная роспись, изображающая Распятого Христа, олицетворяет, по замыслу отца Евфимия, Софию Крестную. Распятие словно бы опирается на «Огненного Ангела», изображенного на северной стене храма, и на фреску «Богородица Знамение» на западной стене, образуя с ними как бы единое целое, Триаду. Отец Евфимий связывает эту символическую репрезентацию Софии Троичной с вполне определенным топосом: «За тремя Софиями, – пишет он, – три русских державствования – Новгород, Москва, Киев. Три святопрестольные, престольные Празднования» [*Начертание* 1968, 57].

Трактат отца Евфимия являет собой сложную форму экфрасиса¹⁰, поскольку в нем, помимо всего прочего, содержатся (в обрывочном виде) и описание храма, и хроника его строительства, и заметки о создании фресок, а прежде всего – идеи, которые предопределили характер и композицию храмовой росписи¹¹.

⁹ Приведем этот фрагмент целиком, чтобы показать, насколько отец Евфимий ощущал себя накоротке с модернистской эстетикой: «Вязи Ремизовские – литература. Зауми Хлебниковские – поэзия. Эти скратки – что? Всё-таки – Язык! Во всяком случае, исповедуем, что настоящий Хлебный Ремиз есть Отдача Языка Вручению Откровения» [*Начертание* 1968, 368, 378].

¹⁰ В самых общих чертах экфрасис – это «словесное изображение визуального изображения» (У. Дж. Т. Митчелл).

¹¹ «Предстояло исполнить (...) по моему влечению Троицу Софийную, – пишет отец Евфимий. – Тут уже дело было другое. В храме – резонанс, и наши голоса звучали повышено. Державный Новгородский Образ. – Не откажешь! Но я имел неосторожность, для убедительности, говорить: Огненный Ангел, Святая Сила, Престол Напрестоления Неба, София Действа – предобразующая Софию Девства, метатезис Миротворения, Воля Саваофа. Отец Григорий настораживался, протестовал. Нет и нет! – На престоле сидит София Божественная. И он был прав без того, чтобы и мне быть неправым» [*Начертание* 1968, раздел *Храм*].

Инок Григорий (Круг). Плафонная роспись, фрагмент фрески (фото М.Б.)

И в трактате, и в храме, построенном архимандритом Евфимием, обращает на себя внимание этот крайне неординарный образ Софии Премудрости Божией, воздетой на крест и вознесенной ввысь¹². Исходя из того, что представление о потерянном рае и о крестном пути России было лейтмотивным для всей русской послереволюционной эмиграции, этот замысел отца Евфимия прочитывается как отождествление распятой Родины с Софией Премудростью.

Роспись Казанского храма в Муазне (Франция), общий план (фото М.Б.)

¹² Но допустима ли вообще в иконографии персонализация Софии Премудрости, и более того – «переменная» идентификация Ее сначала с образом Огненного Ангела, затем – Богородицы, затем – распятого Иисуса? Вопрос спорный, и однозначного ответа на него нет. Так, Н. Квиливидзе утверждает, что в древнерусской иконографии сосуществовали две относительно равноправные традиции изображения Премудрости: в одной оно было ипостасным или личным (Христос как Второе Лицо Святой Троицы), в другой – новгородской – олицетворительным, как свойство Святой Троицы, в виде женщины или Ангела с нимбом, состоящим из двух пересекающихся ромбов [Квиливидзе 1995, 150–157]. Вероятно, в основу последнего изображения лег текст пророчества Исаии об Ангеле Великого Совета (Ис. 9).

Триада в «тетра-триадологии» о. Евфимия соотносится с небесным порядком, а тетрада – с земным укладом. На фресковых надписях обозначены Св. Престолы Новгорода, Москвы и Киева.

К алтарному престолу в православии отношение совершенно особое, животрепещущее: его облачают в освященные одежды, обматывают сорокаметровым вервием, подразумевая и путы, которыми был связан Спаситель, ведомый на суд, и Божественную силу, объемлющую Собой все творение. Будучи местом, на котором в момент совершения Бескровной Жертвы небесное переплетается с земным, он знаменует собой предстоятельное поместительное Пресвятой Троицы (Триада в прообразе), и в то же время его структурная выкройка основана на четверице (Тетрада), отображающей вещественный уклад мира. Квадрату престола соответствуют четыре стороны света, четыре времени года, четыре периода суток и т. д.

В «Ареопагитиках», самой известной из ангельских иерархий, составленной Дионисием Ареопагитом, названы три хора (или уровня), каждый из которых состоит из трех небесных чинов. Так, Силы, Власти и Господства принадлежат ко второму хору Божественных, или Богопричастных, Умов, в то время как Престолы относятся к первому (или наивысшему) хору. Известно, что, восседая на них, Господь будет вершить Страшный Суд Свой и что они «многочиты». В десятой главе книги пророка Иезекииля сказано следующее:

9. И видел я: и вот четыре колеса подле Херувимов, по одному колесу подле каждого Херувима, и колеса по виду как бы из камня топаза. 10. И по виду все четыре сходны, как будто бы колесо находилось в колесе. 11. Когда шли они, то шли на четыре свои стороны; во время шествия своего не оборачивались, но к тому месту, куда обращена была голова, и они туда шли; во время шествия своего не оборачивались. 12. И все тело их, и спина их, и руки их, и крылья их, и колеса кругом были полны очей, все четыре колеса их (Иезекииль 10:9).

У архимандрита Евфимия тринитарная престольная конструкция указывает на вознесение России, которая в небесном сокрытии предстоит пред очами Господа, дожидаясь Страшного Суда.

Что касается источников трактата, то на первом месте, безусловно, стоит *Священное Писание* и *Философия имени* Сергия Булгакова; можно также говорить о глубочайшем влиянии, которое оказали на архимандрита Евфимия *Философия имени* Алексея Лосева, *Критика чистого разума* Иммануила Канта и – этот момент следует подчеркнуть особо – *Таблицы творения* польского математика-метафизика Юзефа Гейне-Вронского, развивавшего идеи

Плафонная роспись, фрагмент (фото М.Б.)

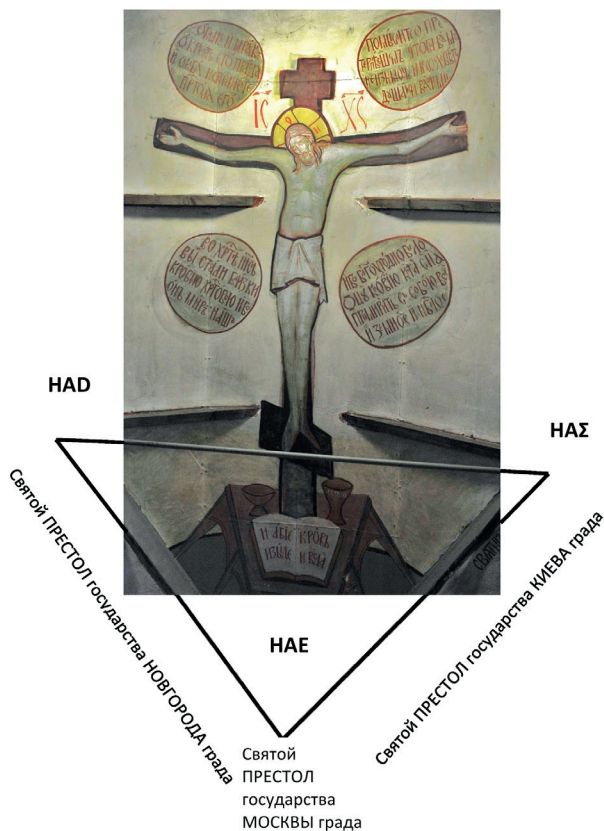
мессианизма во Франции в начале XIX века¹³. Кроме того, как стилист-новатор архимандрит Евфимий вполне сродственен с Велимиром Хлебниковым, что трудно поддается объяснению: в православных эмигрантских кругах не было предпосылок для увлечения футуризмом; как умонастроение футуризм принимался в штыки ввиду очевидного средства с разрушительной большевистской идеологией.

Основываясь на личном откровении, мечтатель-архимандрит решил воссоздать некий до-вавилонский язык, наделяя смыслом фонемы. Экстраполируя его мотивацию, можно предположить даже, что он дерзнул помыслить Бога в Нем Самом, в Его сущности, в Его сокровенной тайне (вопрос об осуществимости и допустимости подобного шага мы оставим открытым).

Вернемся к процитированному выше отрывку: «...Внутреннее виртуальное есть всегда во Встрече. Лицо Вре во Встрече, как лицо Моисея...». Здесь расшатывание именовании происходит только в одной позиции, а именно: слово «Встреча» после элиминации звуков «с», «т», «ч» и «а» превращается в неологизм «Вре»¹⁴. У этого отрывка весьма неожиданное продолжение, в котором, помимо фонетической редукции, обнаруживается очень многое из того арсенала средств, который применяли на заре XX в. футуристы-за-

¹³ В 1802 г. в Марселе Гейне-Вронский пережил некое озарение, кардинально изменившее его образ мысли и подтолкнувшее его к идее мессианизма, предполагающей, что Бог вложил в человечество задатки для завершения творения и обретения бессмертия (как заметил историк философии о. Василий Зеньковский, в мессианизме почему-то нет места Мессии, т.е. самому Христу). Создавая свои *Таблицы творения*, Гейне-Вронский пытался найти всеобщий математический алгоритм для описания мира как творения Божьего.

¹⁴ Как если бы слова «Встреча» и «Время» позиционировались в качестве однокоренных по, так сказать, формально-принудительному признаку.

София Крестная, плафонная роспись Григория (Круга)
в соотнесении с престольной триадой (фотокомпозиция М.Б.)

умники¹⁵. Собственно, в тексте происходит стилистический «перескок», и автор начинает говорить на каком-то экзотическом наречии, «языками», как это делали древнекоринфские христиане, которым апостол Павел адресовал слова: «Молитесь о даре истолкования». Отец Евфимий пишет [*Начертание* 1968, 160]:

¹⁵ К этому арсеналу относится внутреннее склонение слов, морфемные инверсии etc. Когда заумники пытались возродить «довавилонский» язык, они полагали, как пишет В.В. Бычков, что «на фонетическом уровне, который не подвластен контролю разума», удастся «выразить более истинные и глубокие смыслы, утраченные традиционными вербальными языками в результате жесткого контроля разума над их семантикой» [Бычков, online]. Отвечая однажды своему корреспонденту игумену Геннадию (Эйкаловичу) на прямо поставленный вопрос, способен ли он изъясняться «нормально», отец Евфимий заявил о предпринятом им «страстном походе» на категории «лексики и синтаксиса, и семантики» [Эйкалович 1973, 94].

Встреча- встриега- втиг-втяг
 среда- среда- д- дар
 Втяг среды втиаг среды- ы
 Дар Встречи- дар встриеги и
 Ибо Господь и Средец и Средство.

Здесь происходит подрывание изнутри устойчивых лексических основ: шипящая морфема «еч» в слове «Встреча» камлательно преобразуется в твердую «ieg»: «встриега», а после изъятия из слова «Встреча» букв «в» и «т» и после замены «ч» на «д» «встреча» принудительно артикулируется как «среда». Как тут не вспомнить образное описание артикуляции, которое Радищев предпосылает процессу освоения иностранных языков: «Гортань (...) необыкновенным журчанием исходящего из нее воздуха утомляется, и язык, новообразно извиваться принужденный, изнемогает. Разум тут цепенеет...» [Радищев, online].

У некоторых авторов мистических сочинений (например, у Вл.С. Соловьева в период написания трактата *София* в Каире на французском языке) неопределенность, разбросанность стиля и отсутствие логики изложения свидетельствуют об исключительной глубине и силе погружения в проблематику, и, пожалуй, книга отца Евфимия – именно такой случай.

Приписывая встрече с Родиной координаты Царствия Небесного, архимандрит Евфимий выразил специфическое переживание невосполнимой утраты, присущее эмиграции в целом. У представителей диаспоры связь с метрополией – с корневыми устоями культуры – принимает фантомный характер, приводя одних к отчаянной славянофобии, других – к внезапному прозелитизму или же к патриотизму (подчас беспочвенному и гротескному). Ужас оккупации и антиномичность победы, укрепившей сталинскую тиранию, переплелись в эмигрантском сознании, и без того дезориентированном, с эпопеей «перемещенных лиц», ложью отечественной пропаганды (в том числе и церковной), с разрухой, безвестностью, общим катастрофическим состоянием. На этом фоне творчество архимандрита Евфимия выпадает из времени и словно бы возносится ввысь над конкретными реалиями эпохи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Архимандрит Евфимий (Вендт). 1968–1973. *Начертание и наречение решений Отрешенного. Графика и грамматика Догмата*. Рукопись: в 3 т., 25 (?) экз., Муазне (в тексте цитируется как *Начертание...*).

Мятлев Владимир Петрович. 1922. *Фон-Братен. Роман в стихах из великосветской жизни (Написано в конце 90-х гг. прошлого столетия). Записано по памяти в Канне 1921 г.* Берлин: Издание книжного магазина «Град Китеж».

Евлогий (Георгиевский), митрополит. 1947. *Путь моей жизни: Воспоминания митрополита Евлогия.* Излож. по его рассказам Т. Манухиной. Париж: YMCA press (см. также pdf-online: <https://bookcase.church.ua/files/2014/07/Евлогий-Георгиевский.-Путь-моей-жизни.pdf>) (доступ 13.01.2021).

Статьи в журналах

Архимандрит Евфимий (Вентд). 1969. *Только свидетельство. Памяти о Григория (Круга).* «Вестник Русского студенческого христианского движения» № 93: 55–60.

Архимандрит Евфимий (Вентд). 1971. *Relatio religiae.* «Вестник Русского студенческого христианского движения» (юбилейный выпуск к столетию со дня рождения о. Сергия Булгакова) № 3–4 (101–102): 35–41.

Квиливидзе Н.В. 1995. *Новгородская икона Софии Премудрости Божьей.* В: *Макарьевские чтения.* Вып. 3, ч. 2. Можайск: Терра: 150–157.

Эйкалович Геннадий, игумен. 1973. *Развернутый иероглиф. Памяти архимандрита Евфимия Вендта.* «Вестник Русского студенческого христианского движения» № 107 (1): 91–112.

Электронные ресурсы

Байдин Валерий Викторович. 2012. *Русский храм во французском Муазене. Парадокс архитектурного авангардизма.* Интернет-публикация на блоге Казанского скита. (online) http://ruskite-notredame-de-kazan.blogspot.com/2012/02/blog-post_28.html (доступ 13.12.2019).

Богатырев Михаил Юрьевич. 2016. *Архимандрит Евфимий и Казанский храм.* Ч. 2: *Биография.* (online) [https://wikilivres.ru/Архимандрит_Евфимий_Часть_II_\(Богатырев\)](https://wikilivres.ru/Архимандрит_Евфимий_Часть_II_(Богатырев)) (доступ 13.01.2021).

Богатырев Михаил Юрьевич. 2018. *Именуемый Логос и начертательный образ: теологическая криптография архимандрита Евфимия (Вендта).* Ridero: Издательские решения. (online) https://wikilivres.ru/images/f/f0/Logos_maket2018_104p.pdf (доступ 13.01.2021).

Бычков Виктор Васильевич. *Заумь.* (ресурс «Лексикон нонклассики»). (online) <https://culture.wikireading.ru/49475> (доступ 06. 10. 2019).

Радищев Алексей Николаевич. *Путешествие из Петербурга в Москву. Слово о Ломоносове.* (online) <https://ilibrary.ru/text/1850/p.25/index.html> (доступ 06.07.2018).

Le Père Léonide Chrol. *Alpha et Omega.* Livre 1. (online) <http://www.abitibi-orthodoxe.ca/page59.html#preface> (доступ 23.11.2020).

REFERENCES

Arhimandrit Evfimij (Wendt). 1968–1973. *Načertanie i narečenie rešenij Otrešennogo. Grafika i grammatika Dogmata* [Drawing and naming of decisions of the Detached. Graphics and grammar of Dogma]. Manuscript in 3 vols., 25 (?) copies, Moisenay (France), 560 p. (In Russian)

Arhimandrit Evfimij (Wendt). 1969. *Tol'ko svidetel'stvo. Pamâti o. Grigoriâ (Krugâ)* [Just a testimony. In memory of the priest Gregory Krug]. “Vestnik Russkogo studenčeskogohristianskogo dviženîâ” no 93, pp. 55–60. (In Russian).

Arhimandrit Evfimij (Wendt). 1971. *Relatio religiae.* “Vestnik Russkogo studenčeskogo hristianskogo dviženîâ” (ûbilejnij vypusk k stoletîu so dnâ roždenîâ o. Sergiâ Bulgakova) no 3–4 (101–102), pp. 35–41. (In Russian)

Bajdin Valerij Viktorovič. 2012. *Russkij hram vo francuzskom Muazne...* [Russian temple in the French Moisenay. The paradox of architectural avant-garde]. Internet-publikaciâ na bloge Kazan-

- skogo skita. Available at: http://ruskite-notredame-de-kazan.blogspot.fr/2012/02/blog-post_28.html (Accessed 13 December 2019). (In Russian)
- Bogatyrev Mihail Ūr'evič. 2016. *Arhimandrit Evfimij i Kazanskij hram*. Part II: *Biografija* [Archimandrite Euthym and the Kazan Temple (2016). Part II. Biography]. Available at: [https://wikilivres.ru/Архимандрит_Евфимий._Часть_II_\(Богатырев\)](https://wikilivres.ru/Архимандрит_Евфимий._Часть_II_(Богатырев)) (Accessed 13 January 2021). (In Russian)
- Bogatyrev Mihail Ūr'evič. 2018. *Imenuemyj Logos i načertatel'nyj obraz: teologičeskaâ kriptografija arhimandrita Evfimiâ (Vendta)* [The named Logos and the descriptive image: theological cryptography of Archimandrite Euthym (Wendt)]. Ridero, Izdatel'skie rešeniâ. Available at: https://wikilivres.ru/images/f/f0/Logos_maket2018_104p.pdf (Accessed 13 January 2021). (In Russian)
- Byčkov Viktor Vasil'evič. *Zaum'*. (online resurs "Leksikon nonklassiki") [Zaum. Available at: "Lexicon of nonclassics"]. Available at: <https://culture.wikireading.ru/49475> (Accessed 06 October 2019). (In Russian)
- Èjkalovič Gennadij, igumen. 1973. *Razvernutyj ieroglif. Pamâti arhimandrita Evfimiâ Vendta* [An expanded hieroglyph. In memory of Archimandrite Euthyme Wendt]. "Vestnik Russkogo studentčeskogo hristianskogo dviženiâ" no 7 (1), pp. 91–112. (In Russian)
- Evlogij (Georgievskij), mitropolit. 1947. *Put' moej žizni: Vospominaniâ mitropolita Evlogiâ*. Izlož. po ego rasskazam T.Manuhinoj [The way of my life: Memoirs of Metropolitan Evlogy. Based on his stories by T. Manukhina.]. Paris, YMCA-press. Also available at: <https://bookcase.church.ua/files/2014/07/Евлогий-Георгиевский.-Путь-моей-жизни.pdf> (Accessed 13 January 2021). (In Russian)
- Kvilividze N.V. 1995. *Novgorodskaâ ikona Sofii Premudrosti Bož'ej* [Sophia la Sagesse de Dieu (icône de Novgorod)]. "Makar'evskie čteniâ", issue 3, part 2. Možajs, Terra, pp. 151–157. (In Russian)
- Le Père Léonide Chrol. *Alpha et Omega*. Livre 1. Available at: <http://www.abitibi-orthodoxe.ca/page59.html#preface> (Accessed 23 November 2020). (In French)
- Mâtlev Vladimir Petrovič. 1922. *Fon-Braten* [Novel in verse from high society life. (Written in the late 90s of the last century). Recorded from memory at Cannes 1921]. Berlin, Izdanie knižnogo magazina "Grad Kitež". (In Russian)
- Radišev Aleksej Nikolaevič. *Putešestvie iz Peterburga v Moskvu. Slovo o Lomonosove* [Travel from St. Petersburg to Moscow. A speech about Lomonosov]. Available at: <https://ilibrary.ru/text/1850/p.25/index.html> (Accessed 06 July 2018). (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6431>

Дата подачи статьи: 10 октября 2020 г.

Дата принятия к печати: 09 января 2021 г.

РАССКАЗ *ВЕСНА В ФИАЛЬТЕ* В ИГРОВОЙ ПОЭТИКЕ В.В. НАБОКОВА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗАГЛАВИЯ

Гаяне Мальцева

Белгородский государственный национальный исследовательский университет,
Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0136-2583>

e-mail: maltseva_g@bsu.edu.ru

Аннотация: В статье представлен интерпретативный анализ особенностей заглавия рассказа В.В. Набокова *Весна в Фиальте* сквозь призму игровой поэтики. Заглавие определяется как сильная текстовая позиция, знак, дающий не только *пред-*но и *после* понимание текста читателем. Заглавие *Весна в Фиальте* рассматривается как ключевой элемент игровой поэтики произведения. Фонетические, лексические, семантические компоненты заглавия участвуют в построении определенной ассоциативной цепи, дающей возможность разгадать авторский замысел. Отдельному анализу в статье подвергается авторский топоним *Фиальта*, рассматриваемый в пространственном ключе. Центральным звеном анализа является сопоставление ассоциативных рядов, связанных с образами Нины и фиалки. Важное место в игровой поэтике произведения занимает прием кумуляции. Данные, полученные в ходе интерпретационного анализа, могут дополнить результаты исследований русскоязычного периода творчества В.В. Набокова, специфики игровой поэтики его произведений

Ключевые слова: заглавие, игровая поэтика, игровая функция, ассоциации, В.В. Набоков

Submitted on October 10, 2020

Accepted on January 9, 2021

THE STORY *SPRING IN FIALTA* IN THE GAME POETICS OF V.V. NABOKOV: SELECTED ASPECTS OF THE INTERPRETATION OF THE TITLE

Gayane Maltseva

Belgorod State National Research University, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0136-2583>

e-mail: maltseva_g@bsu.edu.ru

Abstract: The article examines the features of the title of the story *Spring in Fialta* by V.V. Nabokov through the prism of game poetics. The title is defined as a strong text position, a sign that gives not only pre- but also post-understanding of the text by the reader. It is proved that in *Spring in Fialta* the title is the key to decoding the game poetics of the work. Phonetic, lexical, and semantic components of the title are involved in the construction of a certain associative chain that makes it possible to unravel the author's idea. Nabokov's toponym Fialta, considered in a spatial way, is analyzed separately in the article. The title units form an associative network that unfolds in the text: spring-youth-love-happiness-Paradise. The Central element of the analysis of the title in the game poetics of the story is the comparison of associative series associated with the images of Nina and violets. Violet in *Spring in Fialta* – is a metaphorical image of Nina confirmed by the postscriptum of the story. The structure of the title is characterized as cumulative, which implies accumulation, stringing of elements, emories, images. For example, the playful poetics Manifests itself through a peculiar geometric shape, where a circle each circle contains a circle of smaller diameter, and in the center of this text space forms the image of Nina. The title in the game poetics of V.V. Nabokov's works is considered as an architectural design: the reader needs to unravel the relationship of its components (sounds, words, and meanings). Created by purely linguistic means, a kind of universal header construction is the key to decoding the text by the reader.

Keywords: title, game poetics, game function, association, V.V. Nabokov

Заглавие – важный знак, дающий читателю предварительное понимание текста. Этому значимому структурному элементу текста уделяется серьезное внимание в современной лингвистике. Читателя привлекает двойственность

заглавия: оно автосемантически, то есть является самостоятельной текстовой единицей, с другой стороны – синсемантически, так как связано с текстом и является его частью.

В связи с тем что «для всестороннего анализа языка того или иного поэтического целого недостаточно знать отдельные конструктивные элементы текста – необходимо определить их место в художественно-речевой системе всего поэтического речемыслительного континуума» [Чумак-Жунь 200, 23], смысловая наполненность заглавия как конструктивного элемента текста выясняется через анализ художественного дискурса.

Функциональный и смысловой потенциал заглавия исследуется в работах ученых-лингвистов. Так, А.М. Пешковский в книге *Русский синтаксис в научном освещении* (1914) характеризует заглавие как важный элемент читательского восприятия текста, как «намек» на «содержание или даже сжатое выражение его» [Пешковский 2001, 46].

В *Поэтике заглавия* С.Д. Кржижановского дается не только анализ, но выделяются функции и ключевые аспекты, связанные с природой заглавия. Заглавие стоит в начале единого комплекса текста и «вправе выдавать себя за главное книги», «поскольку оно, в параллель обложке, облегает текст и смысл» [Кржижановский 1931, 4].

Дискурсивный подход в современной лингвистике связан с изменением взгляда на художественный текст, который становится срединным звеном коммуникации автора и читателя. Так, текстоцентрический принцип в определении статуса заглавий поддерживает Н.А. Кожина, рассматривая заглавие как знак, сильную текстовую позицию с фиксированным положением [Кожина 1986, 3]. В работах Л.Л. Сауленко заглавие определяется с позиций литературной традиции, как «конденсат историко-литературного контекста» [Сауленко 1984, 90]. Прагматический аспект в определении статуса заглавия учитывается В.И. Тюпой. Заглавие для ученого «не является простым индексом знакового комплекса, но всегда – символом некоторого смысла» [Тюпа 2001, 115].

В русскоязычном творчестве В.В. Набокова семантическое ядро произведения формируется в рамках игровой поэтики, которая в произведении проявляется «на двух уровнях: структуры и языка» [Люксембург 2004, 510]. Заглавие часто является звеном игровой поэтики, требующим детального пояснения текстом и интерпретации посредством игровых приемов. Деконструкция произведения начинается с заглавия, так как «название обычно сообщает о содержании (если только при этом не используются ирония или другие риторические приемы)» [Эко 2007, 40]. Наглядно игровую функцию

заглавия рассмотрим на примере названия рассказа В. Набокова *Весна в Фиальте* [далее: ВФ], включенного в одноименный сборник, впервые вышедший в Нью-Йорке в 1956 г. *Весна в Фиальте* – одна «из лучших вещей Набокова в отношении слога и композиции» [Барабтарло 2011, 261], одно из любимых произведений самого автора [Бойд 2010, 497]. Исследователи творчества В.В. Набокова отмечают, что название произведения вырастает «из панорамных подробностей этого времени года в этом именно месте» [Барабтарло 2011, 263].

Игровые принципы организации текстового пространства действуют и в его рамочном компоненте – заглавии, которое выступает как квинт-эссенция текстового смысла, ключ к его декодированию. Мерцательный характер набоковской прозы допускает множество интерпретаций в целях вовлечения читателя в игровые отношения с текстом.

Особенностью данного заглавия является изобретение авторского топонима – Фиальта, который, по мнению Б. Бойда, является «контаминацией названий адриатического Фиума и черноморской Ялты» [Бойд 2010, 496–497]. Этой же версии придерживается и Е. Барабтарло: «...Фиальта, слепленная из Фьюме и Ялты...» [Барабтарло 2011, 263]. Но никаких комментариев со стороны В.В. Набокова по этому поводу нет. В самом тексте рассказчик говорит о городке так: «... во впадине его названия мне слышится сахаристо-сырой запах мягкого, темного, самого мятого из цветов, и не в тон, хотя внятное, звучание Ялты...» [ВФ, 305]. «Впадина» названия – зияние [иа], где происходит смена нисходящего звучания на восходящее ударное. Звуковые ассоциации играют важную роль: в звучании одного слова слышится другое, что порождает воспоминания, становится толчком, генератором прошлого. Звуковой комплекс [иа] встречается в четырех важных позициях нарратива: *весна*, *Фиальта*, *Нина*, *фиалка*. Рассмотрим одно из направлений ассоциирования, связанное со звуковым комплексом [иа] и семантикой компонентов заглавия.

Описанный С. Давыдовым принцип матрешки в построении текстов В.В. Набокова характерен и для данного заглавия. Оно построено по принципу «одно в другом», то есть как матрешка в матрешке: весна, которую представляет рассказчик читателю, заключена в Фиальте, несуществующем городе, фантоме [Давыдов 2004]. Весна ассоциируется с любовью рассказчика – Ниной, Нина – с фиалкой, а весь этот ценный для героя багаж упаковывается в несуществующий город – Фиальту – силой и волшебством памяти, дабы не исчезнуть никогда. «Тенью жизни духа человека может быть

образ, оставшийся в памяти другого человека» [Карпович 2000, 7]. Именно память оживляет прошлое и перечеркивает смерть главной героини, погибшей в автокатастрофе.

Так как прямого денотата топоним Фиальта не имеет, то звучащий образ ее для читателя складывается из репрезентированных рассказчиком фиалки и Ялты. Хотя фиалка – весенний цветок, и, скорее, относится к семантическому полю ‘Весна’, одновременно входя в семантическое поле ‘Фиальта’.

О. Лекманов характеризует слово *Фиальта* в названии рассказа так: «вспомнив, что в одном из эпизодов рассказа автор говорит об “оранжерейно-влажной сущности Фиальты”, и сопоставив эту характеристику с тем местом в *Даре*, где речь идёт об „оранжерейном рае прошлого”, мы поймём, что набоковская Фиальта — это своеобразный субститут земного рая для героя и героини, от которого они легкомысленно и преступно отказываются» [Лекманов, online].

Итак, единицы заголовка предполагают ассоциативную сеть, которая разворачивается в тексте: весна – молодость – любовь – счастье – рай. Посредством того, что весна рассказчика ограничивается Фиальтой, то и она приобретает границы, не выходит за круг города-фантома. Таким образом, заглавие формально представляет синтагму, где оним *Фиальта* подчиняется существительному *весна*, содержательно же, семантически – поле *Фиальта* вмещает в себя поле *весна*, которое является его составной частью.

Нежным ядром, точкой соприкосновения двух этих семантических полей (подобно тому, как игла, проходя через бабочку, навсегда соединяет ее с поверхностью в одной точке) является сема ‘*фиалка*’, которая входит в оба поля. *Фиалка* в семантическом поле *Фиальты* – ассоциативная составляющая в сугубо авторском восприятии, как и сама Фиальта – сугубо авторский топоним. В семантическом поле *весна* фиалка занимает прочную позицию как символ весны, цветок весны. И в структуре заглавия компонент [фиал] находится в центре между [весна] и Фиаль[те], то есть в центре и весны, и Фиальты.

Фиалка в *Весне в Фиальте* – метафорический образ Нины, что подтверждается *post-skriptum*, при чтении текста. Цветок упоминается в рассказе дважды (помимо его отзвука в заглавии). Первый раз имплицитно, когда рассказчик говорит о своих ассоциациях по поводу названия города: «...сахаристый запах **мелкого, темного**, самого **мятого** из цветов» [ВФ, 305], в другой раз в конце рассказа, когда цветок появляется в руках героини: «Откуда-то появился у нее в руках букет **темных, мелких, бескорыстно** пахнущих фиалок...» [ВФ, 321]. Обращает внимание обилие диминутивов,

повторяемость характеристик *мелкий* и *темный* в описании Нины («малый рост» [ВФ, 307]; «маленькое склоненное очертание» [ВФ, 308]; «маленьком скуластом лице» [ВФ, 309]; «маленькая узкоплечая женщина с пушкинскими ножками» [ВФ, 315]; «шатеночка» [ВФ, 315]).

Характеристика *мятый* (подавшийся деформации, не сопротивляющийся) перекликается с *бескорыстно* (не сопротивляться – отдаваться; даром) и совпадает с особенностями характера Нины. Можно сказать, что в отношении героини «мятость» – следствие ее бескорыстности, отзывчивости: каждый пользуется ее «откровенной пылкостью» [ВФ, 307], ее способностью и желанием приспособляться к другому, «деятельным участием, точно женская любовь была родниковой водой, содержащей целебные соли, которой она из своего ковшика охотно поила всякого, только напомни» [ВФ, 308-309]. Связанная с мужем «крепкой каторжной дружбой» [ВФ, 318], то есть отдающая, себя, действующая на благо ему без взаимности, Нина и есть фиалка – бескорыстно пахнущий цветок, маленький, темный и мятый... Учитывая двойственность, мерцательный характер смыслового наполнения текста, следует учитывать данный ассоциативный ряд *Нина – фиалка* наряду с предложенным в работах набоковедов – *Нина – бабочка*. Так, в диссертации Ким Юн Эн *Нина и бабочка символизируют «вечную красоту»* [Ким Юн Эн 2005, 5], за сопоставлением стоит образ: сам автор, «переводящий Нину в „коробок” своего текста», как бабочку [Долинин 2018, 188].

Вышесказанное позволяет охарактеризовать структуру заголовка (и текста в целом) как кумулятивную. Кумуляция – не просто накапливание, а нанизывание элементов-воспоминаний, образов. Кумуляция как способ организации пространства текста тесным образом связана с принципом матрешки, предложенным С. Давыдовым. У В.В. Набокова кумуляция отличается таким признаком, как замкнутость в форме круга, где каждый круг содержит в себе круг меньшего диаметра. В центре – ядро повествования, самая удаленная во времени и пространстве точка, которая в ходе повествования становится близкой, живой, теплой – это Нина, нежная и бескорыстная фиалка.

Круги располагаются следующим образом: 1. Милан, где рассказчик из газеты узнает о смерти Нины, что и является началом кумуляции, толчком для разворачивания воспоминания; 2. Фиальта, город-фантом, где рассказчик раскрывается «как глаз, посреди города на крутой улице, сразу *вбирая* все...» [ВФ, 305].

Прием кумуляции обнажен самим автором в словах рассказчика: «...назад в прошлое, что я всякий раз делал при встрече с ней, будто повторяя все *накопление* действия с начала вплоть до последнего добавления,

как в русской сказке подбирается уже сказанное при новом толчке вперед» [ВФ, 307]. Воспоминание движется как бы против часовой стрелки, «назад в прошлое». Раскрывшись, «как глаз», в месте последней встречи, рассказчик кумулирует эпизоды-встречи от последней к предпоследней и т.д., в конце воспоминания опять вернувшись к последней встрече в Фиальте, чтобы окончательно сомкнуть воспоминание в круг и выйти из него – «...на вокзале, в Милане, с газетой, из которой узнал, что желтый автомобиль, виденный мной под платанами, потерпел за Фиальтой крушение, влетев на полном ходу в фургон бродячего цирка», (...) и Нина (...) оказалась все-таки смертной» [ВФ, 322].

Кумуляция поддерживается и семантикой предлога «в» в заглавии («Весна в Фиальте»): весна, ассоциирующаяся с неземной любовью Нины заключена в неземном, несуществующем городе. Кумуляция обнажает отношение рассказчика к Нине: настоящая любовь героя выражается в желании навсегда оставить этому миру «живую» Нину, сохранить ее силой воспоминания, то есть «упаковать» все, с ней связанное, в память.

Круг Фиальты отличается от круга Милана как прошлое и настоящее, реальность и ирреальность, так как Милан для героя – пространство его физического существования, Фиальта – место духовного и творческого бытия.

Круг Фиальты связан с мотивом пути и включает в себя другие мотивы: Лужское имение – Берлин – пиренейский городок – Париж. Но для героя они не имеют значения: «... все эти города, где нам рок назначил свидания, на которые сам не являлся, все эти платформы, и лестницы, и чуть-чуть бутафорские переулки, были декорациями, оставшимися от каких-то других доигранных жизней и столь мало относившимися к игре нашей судьбы, что упоминать о них было почти безвкусно» [ВФ, 309]. Реальные города – бутафория, идеальное место, рай, несуществующая Фиальта реальна для рассказчика. Круг Фиальты погружен в весну как символ любви и молодости, которые проходят безвозвратно, то есть весна, как и Фиальта, находятся за гранью реального мира героя. Фиальта начинается дорогой с объявлением о приезде в город бродячего цирка и заканчивается дорогой, уже за городом, где Нина погибает в автомобильной катастрофе, вызванной столкновением с фургоном бродячего цирка.

Ядерная точка всех кругов воспоминания и центр мысленного потока рассказчика – Нина. Рассказчик, «раскрываясь как глаз», действует как линза оптического прибора, через череду кругов пробираясь, увеличивая перед читателем далекий, реально уже не существующий, образ Нины.

Кумуляция связана с элементами пространства и времени и, как точно отмечает Ким Юн Эн, «в рассказе *Весна в Фиальте* время не движется, как в прозе, а кажется приостановленным, как в поэзии» за счет наложения хронотопов настоящего, будущего и прошлого [Ким Юн Эн 2005, 13].

Вся эта информация компактно размещена в заглавии. Буквы для писателя-синестета – строительный материал для сооружения «говорящих» конструкций, они, соединяясь, играют значениями, мерцают звуками, выстраиваясь в загадочный смысл, призванный разбудить творческий потенциал читателя.

Таким образом, структура названия содержит в себе свернутый текст. Основной смысл, идея рассказа кумулированы в заголовке.

Категория игры в рассказе *Весна в Фиальте* проявлена в матричной структуре заголовка (и текста в целом). Говоря *матричная*, мы основываемся на исходном значении слова (*matrix* – «первопричина»), имея в виду, что структура рассказа многокомпонентна, кроме крупных блоков декодирования («матрешка в матрешке»; кумуляция; аллюзии, полисемия), читателю предоставлены самые мелкие ее элементы (звук и буква) как имеющие существенное значение в понимании текста. Заголовок *Весна в Фиальте* не может быть декодирован без фонетического анализа, без внимания к гармоничному расположению звуков [иа], обозначенному рассказчиком как «впадина»; без внимания к ритму прозаического заглавия, укладывающегося в определенный стихотворный размер – ямб, – самый распространенный в пушкинском наследии, аллюзиями из которого наполнено все творчество В.В. Набокова.

Заголовок в игровой поэтике произведений В.В. Набокова следует рассматривать как некий архитектурный замысел: читателю требуется разгадать соотношение его составных частей (звуков, слов и значений). Созданная исключительно лингвистическими средствами некая универсальная конструкция заголовка должна быть угадана читателем, дабы через нее познать глубинную мысль автора, философский фундамент текста.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Барабтарло Геннадий. 2011. *Сочинение Набокова*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.
- Давыдов Сергей. 2004. «Тексты-матрешки» Владимира Набокова. Санкт-Петербург: Кирцидели.
- Долинин Александр. 2018. *Вослед Жолковскому. Пять заметок о рассказе Набокова «Весна в Фиальте»*. В: *Essays in Honor of Alexander Zholkovsky*. Eds by Ioffe D., Levitt M., Peschio J., Pilshchikov I. Boston: Academic Studies Press: 169–193.

- Карпович Ирина Евгеньевна. 2000. *Сборник рассказов В.В. Набокова «Весна в Фиальте»: поэтика целого и интертекстуальные связи*. Автореферат диссертации канд. фил. наук. Барнаул.
- Ким Юн Эн. 2005. *Проза поэта: лирические компоненты стиля В. Набокова (на материале сборника рассказов «Весна в Фиальте»)*. Автореферат диссертации канд. фил. наук. Москва.
- Кожина Наталья Александровна. 1988. *Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии*. В: *Проблемы структурной лингвистики*. Москва: Наука: 167–183.
- Лекманов Олег. 2003. *Принцип не совсем обманутых ожиданий. По рассказу Владимира Набокова: «Весна в Фиальте»*. (online) <http://lit.lseptember.ru/article.php?ID=200300310> (доступ 03.09.2020).
- Люксембург Александр Михайлович. 2004. *Отражения отражений: Творчество В. Набокова в зеркале литературной критики*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета: 510–511.
- Набоков Владимир Владимирович. 1990. *Весна в Фиальте*. В: *Собрание сочинений: в 4 т. Т. 4*. Москва: Правда: 303–322.
- Пешковский Александр Матвеевич. 2001. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской Культуры.
- Сауленко Людмила Лукьяновна. 1984. *Имя книги (о традиции в поэтике А. Ахматовой)*. «Вопросы русской литературы» № 1 (43): 90.
- Тюпа Валерий Игоревич. 2001. *Аналитика художественного (введение в литературоведческий анализ)*. Москва: Лабиринт, РГГУ.
- Чумак-Жунь Ирина Ивановна. 2009. *Поэтический текст в русском лирическом дискурсе конца XVIII – начала XXI веков*. Белгород: Издательство БелГУ.
- Эко Умберто. 2007. *Роль читателя. Исследования по семиотике текста*. Санкт-Петербург: Симпозиум.

REFERENCES

- Barabtarlo Gennady. 2011. *Sochinenie Nabokova* [Writing by Nabokov]. Saint Petersburg, Izdatel'stvo Ivana Limbaha. (In Russian)
- Chumak-Zhun Irina Ivanovna. 2009. *Poeticheskiy tekst v russkom liricheskom diskurse kontsa XVIII–nachala XXI vekov* [Poetic text in Russian lyrical discourse of the late XVIII-early XXI centuries]. Belgorod, Izdatel'stvo BelGU. (In Russian)
- Davydov Sergey. 2004. *“Teksty-matreshki” Vladimira Nabokova* [“Texts-matryoshka dolls” by Vladimir Nabokov]. Saint Petersburg, Kirtsideli. (In Russian)
- Dolinin Aleksandr. 2018. *Vosled Zholkovskomu. Pyat' zametok o rasskaze Nabokova “Vesna v Fial'te”* [Following Zholkovsky. Five notes on Nabokov's story *Spring in Fialta*]. In: *Essays in Honor of Alexander Zholkovsky*. Eds Ioffe D., Levitt M., Peschio J., Pilshchikov I. Boston, Academic Studies Press, pp. 169–193. (In Russian)
- Eko Umberto. 2007. *Rol chitatelya. Issledovaniya po semiotike teksta* [The role of the reader. Researches on semiotics of the text]. Saint Petersburg, Simpozium. (In Russian)
- Karpovich Irina Evgen'evna. 2000. *Sbornik rasskazov V.V. Nabokova “Vesna v Fial'te”: poetika celogo i intertekstual'nye svyazi* [Collection of stories by V.V. Nabokov's *Spring in Fialta*: the poetics of the whole and intertextual connections]. Avtoreferat dissertacii kand. fil. nauk. Bar-naul. (In Russian)
- Kim YUn En. 2005. *Proza poeta: liricheskie komponenty stilya V. Nabokova (na materiale sbornika rasskazov “Vesna v Fial'te”)* [The poet's prose: lyrical components of V. Nabokov's style (based

- on the collection of stories *Spring in Fialta*]). Avtoreferat dissertacii kand. fil. Nauk. Moscow. (In Russian)
- Kozhina Natalia Aleksandrovna. 1988. *Zaglaviye khudozhestvennogo proizvedeniya: ontologiya. funktsii. parametry tipologii* [Title of a work of art: ontology, functions, typology parameters]. V: *Problemy strukturnoy lingvistiki*. Moscow, Nauka, pp. 167–183. (In Russian)
- Lekmanov Oleg. 2003. *Printsip ne sovsem obmanutykh ozhidaniy. Po rasskazu Vladimira Nabokova: "Vesna v Fialte"* [The principle of not completely disappointed expectations. Based on a story by Vladimir Nabokov: *Spring in Fialta*]. Available at: <http://lit.lseptember.ru/article.php?ID=200300310> (Accessed 3 September 2020). (In Russian)
- Lyuksemburg Aleksandr Mikhaylovich. 2004. *Otrazheniya otrazheniy: Tvorchestvo V. Nabokova v zerkale literaturnoy kritiki* [Reflections of reflections: V. Nabokov's Work in the mirror of literary criticism]. Rostov-na-Donu, Izdatel'stvo Rostovskogo universiteta, pp. 510–511. (In Russian)
- Nabokov Vladimir Vladimirovich. 1990. *Vesna v Fialte* [Spring in Fialt]. V: *Sobranie sochinenii: v 4 vol.* Moscow, Pravda. Vol. 4, pp. 303–322. (In Russian)
- Peshkovskiy Aleksandr Matveyevich. 2001. *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii* [Russian syntax in a scientific light]. Moscow, Yaz. slavyan. Kultury. (In Russian)
- Saulenko Lyudmila Lukianovna. 1984. *Imya knigi (o traditsii v poetike A. Akhmatovoy)* [The name of the book (about the tradition in the poetry of Anna Akhmatova)]. "Voprosy rus. literaturey" no 1 (43), p. 90. (In Russian)
- Tyupa Valeriy Igorevich. 2001. *Analitika khudozhestvennogo (vvedeniye v literaturovedcheskiy analiz)* [Art analysis (introduction to literary analysis)]. Moscow, Labirint. RGGU. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6432>

Дата подачи статьи: 29 ноября 2020 г.

Дата принятия к печати: 16 декабря 2020 г.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А.В. ТЫРКОВОЙ-ВИЛЬЯМС И МИФ О НОСТАЛЬГИИ

Галина Романова

Московский городской педагогический университет, Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6173-2411>

e-mail: naumenkol@mgpu.ru

Аннотация: В статье рассматривается вопрос об особенностях художественного воплощения представлений о ностальгии в повести Л.М. Леонова *Evgenia Ivanovna*. Автор выявляет истоки физического и психологического недомогания главной героини в ее прошлом и, отправляя в поездку на окраину покинутой страны, как бы вновь ставит в ситуацию выбора. Увидев свое прошлое в истинном свете, женщина осознала окончательный разрыв связей с родиной, мысленно вернулась в реальную жизнь, обратилась к будущему. Трагическая развязка повести вызывает вопрос об авторской преднамеренности, обусловленной тем, что изображение переживаний литературных героев-эмигрантов отвечало определенным идеологическим задачам, что дает основания для постановки вопроса о формировании мифа о ностальгии в русской литературе советского периода. Особенности авторской позиции становятся яснее при сопоставлении с документальным материалом. Основанием для сравнения повести и воспоминаний о Тырковой-Вильямс стала не только главная тема, но и отдаленное сходство жизненных и сюжетных положений. Ее судьба опровергает многие стереотипы, в том числе миф о ностальгии как о смертельном недуге. Ностальгические настроения, зафиксированные в ее дневниках и письмах и воспроизведенные в воспоминаниях сына, не стали определяющими в ее семейной и общественной деятельности. Писательница сохраняла духовные связи с народом своей страны, а тоска по родине осмыслялась как слабость, преодолеваемая любовью не только к местам, где родилась и выросла, но и к истории родины, ее культуре, верованиям и традициям, свято сохраняемым на чужбине, а также душевным расположением к соотечественникам, нуждающимся в помощи.

Ключевые слова: Л.М. Леонов, *Evgenia Ivanovna*, ностальгия, А.В. Тыркова-Вильямс, воспоминания

Submitted on November 29, 2020

Accepted on December 16, 2020

THE LITERARY ACTIVITY OF A.V. TYRKOVA-WILLIAMS AND THE MYTH OF NOSTALGIA

Galina Romanova

Moscow City University, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6173-2411>

e-mail: naumenkol@mgpu.ru

Abstract: This article deals with the peculiarities of the artistic embodiment of ideas about nostalgia in L.M. Leonov's novel *Evgenia Ivanovna*. The author reveals the origins of the physical and psychological malaise of the main character in her past and, sending her on a trip to the outskirts of the abandoned country, he confronts her again with a choice. Seeing her past in its true light, the woman realized the final break up with her motherland, mentally returned to real life and faced the future. The tragic ending of the story raises the question of the author's premeditation, due to the fact that the depiction of the experiences of emigrants in literature met certain ideological functions, which gives grounds for raising the question of the formation of the myth of nostalgia in Russian literature of the Soviet period. The details of the author's position become clearer when they are with the documentary material. The comparison of the story and Tyrkova-Williams's memories is justified because of the above mentioned theme of nostalgia and the similarities between the plot and real life events. Her fate refutes many stereotypes, including the myth of nostalgia as a deadly disease. The nostalgic moods, recorded in her diaries and letters, and reproduced in her son's memoirs did not dominate her family and social activities. The writer maintained spiritual ties with the people of her country, and homesickness was interpreted as a weakness which she overcame by loving not only the places where she was born and grew up, but also the history of the motherland, its culture, beliefs and traditions, carefully preserved in a foreign land, as well as a sincere disposition towards compatriots in need of help.

Keywords: L.M. Leonov, *Evgenia Ivanovna*, nostalgia, A.V. Tyrkova-Williams, memories

Чувство ностальгии, как изнуряющей человека тоски по родному дому или прошлому, с XVII в. привлекало внимание ученых: врачей (И. Хофер), философов (Ж.-Ж. Руссо, И. Кант, Ф. Ницше, А. Бергсон, Г. Хайдеггер, П. Рикёр и др.), социологов (И. Хальбвакс и др.), психологов (К. Ясперс), культурологов (Б. Дубин, С. Бойм и др.). В художественной литературе мотив ностальгии литературоведы обнаруживают уже в поэмах Гомера. В XX в. в читательском сознании сложился определенный комплекс представлений о ностальгии, сформированных в ходе литературного развития, что позволяет говорить о типизации и мифологизации данного явления в художественном творчестве. Доказано, что ностальгия, показанная в литературе как глубоко интимное чувство, во многом определяется общественными настроениями, обусловлена социально [Хальбвакс 2007], связана с понятием гражданской ответственности. Кроме того, изображение тоски по дому и прошлому, характерное для литературного творчества, в значительной степени предопределено и читательскими ожиданиями. Как отмечает исследователь, литература может ориентировать «реального читателя не на актуализацию собственного опыта и поиск связей с опытом общечеловеческим» [Добренко 1997, 108], но требовать подчинения историческим условиям, обозначенным как «требования данного этапа развития общества» [Добренко 1997, 108]. Историческая ситуация, в свою очередь, обусловлена политическими задачами. Так, сопоставляя эмиграцию при царском режиме и после революции, А.В. Тыркова-Вильямс писала: «Эмиграция духовно и физически питалась русскими соками. Не было беспощадной оторванности от родины, которая 15 лет спустя, легла таким гнетом на белую эмиграцию» [Тыркова-Вильямс 1990, 192]. Утрата российского гражданства и осознание невозможности возвращения и воссоединения с близкими людьми, обусловили специфику художественного изображения переживаний литературных героев-эмигрантов.

Мысленная обращенность литературных героев-эмигрантов к прошлому и связанные с этим переживания и размышления приобрели определенный этический и эстетический смысл, изображение стало выполнять отчасти дидактические и идеологические функции. Соответственно, возникает вопрос об особенностях художественного воплощения идеи ностальгии, реализации ее в характерах персонажей, в сюжетных схемах и конфликтах. Специфика литературного факта, особенности творческой типизации становятся яснее при сопоставлении его с реальным явлением, т.е. привлечением мемуарного материала. Поставленные задачи решаются в предлагаемой статье с использованием культурно-исторического подхода на примере

изображения ностальгических настроений в повести Л.М. Леонова *Evgenia Ivanovna* (1963) с фиксацией подобных чувств русской писательницей и журналисткой Тырковой-Вильямс (1869–1962) в ее дневниках и письмах, в воспоминаниях ее сына. Основанием для сопоставления является не только основная тема – ностальгия, но и отдаленное сходство положений: необходимость покинуть родину, сложности эмиграции, супружество с англичанином-интеллектуалом, прекрасно знавшим русский язык. Муж Тырковой Гарольд Вильямс – журналист ведущих лондонских изданий, освещавший события в России, – прекрасно знал язык и историю страны, в которой работал, искренне любил семью своей русской жены. Герой повести Леонова также «в давние студенческие годы» владел русским языком «настолько, что в курсовой работе сравнивал литературный стиль *Слова и Задонщины*» [Леонов 1983, 8, 132].

В русской литературе XX в. тоска по дому (как переводится с греческого языка слово ностальгия) – одно из основных понятий в размышлениях о возможности русского человека адаптироваться к жизни в другой стране, актуальных при изучении истории русской эмиграции всех этапов. Невозможность ощутить полноту бытия проявляется в настойчивом и навязчивом мысленном возвращении на родину (место прежнего пребывания), мешающем активной деятельности на чужбине и подтачивающем волю и силу. Эта тема развивается в 1920–1930-е гг. в произведениях эмигрантов и писателей, оставшихся на родине. Связанная с темой ностальгии проблематика осмысливается в ряде произведений Леонова – в пьесах *Метель* (1940) и *Нашествие* (1942). Но первым опытом была его повесть *Evgenia Ivanovna*. По словам автора, сказанным в интервью 1987 г., она была задумана уже в 1920-е гг. и тема ее была актуальна: «...тема “Евгении Ивановны” проходит через три произведения сразу. Это был тогда кульминационный вопрос» [Шраер, online]. Как констатирует современный критик, «такой пронзительной прозы и на столь болезненную тему никто и не ожидал» [Прилепин 2010, 433].

Леонов показывает ностальгические переживания как сложный комплекс ощущений. Самое очевидное и необъяснимое проявление – физиологическое «недомогание от изменения климатических условий, разрыва с привычной средой, обедненного общения с людьми на чужом языке» [Леонов 1983, 8, 195]. Так, повествователь констатирует перепады настроения героини и ее самочувствия: «необузданная радость бытия сменялась холодом томления и одиночества», «...вдруг накануне получения английского паспорта, когда для Евгении Ивановны открывалась дверь в желанное,

обеспеченное будущее, независимое в ее положении от страха, голода или чужой низменной воли, она необъяснимо заболела» [Леонов 1983, 8, 149].

В повести Леонова ясно выражена мысль о том, что ностальгия – явление, вызванное не столько пространственными перемещениями, сколько психологическими проблемами. Акцентирование повествователем ряда деталей в художественном мире повести указывает на то, что тоска героини по родине (маленькому степному городку, маминему домику с мальвами в палисаднике) на самом деле является мечтой о возвращении в прошлое, в свое детство. Ее ностальгия обусловлена чувством вины (перед матерью, первым мужем, о предательстве которого героиня еще не подозревает). Писатель, не причислявший себя к последователям психоанализа, использует методику этого направления: он выявляет истоки физического и психологического недомогания Евгении Ивановны в прошлом и на краткий срок как бы погружает ее вновь в ситуацию выбора. Внимательный и любящий Пикеринг устраивает поездку на окраину страны, которую оставила героиня, где она встречается с первым мужем. Она получает возможность вновь пережить тяжелые моменты своего прошлого и увидеть все в истинном свете. Два дня, проведенные в Кахетии, общение с советскими людьми и встреча со Стратоновым дали возможность осознать окончательный разрыв связей с родиной, полностью вернуться в реальную жизнь:

Евгения Ивановна узнала это не с желанным чувством облегчения, а – какой-то щемящей, виноватой тревоги и уже ничем не возместимой утраты. Теперь она была начисто избавлена от печалей бывшей родины, от нынешних ее бед и тех, что поджидали всех этих людей впереди, от порою непосильных трудов и переживаний эпохи, роднивших их, как грозный исторический пароль [Леонов 1983, 8,194].

Так, был стерт тоскливый, мучающий героиню «второй, тайный план в жизни» [Леонов 1983, 8, 150] и появилось желание принять английский мир, думать не только о себе, в ее речи появляется личное местоимение *наш* со словами *дом, Лидс, Лондон*: «Вдруг мне ужасно захотелось домой... никуда больше, только домой!.. но я совсем не представляю себе, док, это очень далеко от Лондона, наш Лидс? ... Наш дом далеко от университета? А какая-нибудь церковь тоже найдется в окрестности?» [Леонов 1983, 8, 192] и т.д.

Заключительный комментарий всеведущего повествователя придает трагический смысл не только страстному желанию Евгении Ивановны уехать на родину своего мужа, «где ей предстояло умереть весною следую-

щего года» [Леонов 1983, 8, 195], но и сути ностальгии – явлению еще недостаточно изученному и не поддающемуся полному излечению.

Проблема, поставленная в повести, гораздо шире: можно ли сохранить себя маленькому слабому человеку в исторической катастрофе. Можно выживать, как Стратонов, предавая, пресмыкаясь, «в озлобленье постоянного страха» [Леонов 1983, 8, 160]. Погибает глубоко порядочная и искренняя Евгения Ивановна. Счастье умного, доброго, любящего Пикеринга эфемерно и мимолетно. Тема ностальгии переплетается с мотивом трагичности судьбы, избежать которой невозможно, даже при условии случайного везения.

Автор максимально использовал художественный потенциал специфического жанра повести, ассоциирующегося преимущественно с русской литературой. Изящная композиция, сюжетная схема с чертами архаического мифа, глубокое проникновение в характеры главных героев отличают повесть Леонова. Культурная память (и компетентность) героини включает в себя аспекты географический, лингвистический, литературный, искусствоведческий, а также отголоски национальных стереотипов (в Лондоне «говорят (...) только дым да камень и ни капельки души... неужели верно это?») [Леонов 1983, 8, 134]), конструируется с помощью экфрасисов, цитат и реминисценций, в том числе библейских, литературной типологии, которая узнается в суждении о себе, как о «маленьком человеке»: «людям большого ума легче, чем нам, маленьким, пускать корешки в чужую почву» [Леонов 1983, 8, 152].

Литературное изображение (характера, психологии, отдельных переживаний), давая обильную пищу для размышлений и постановки актуальных проблем, не всегда соответствует исторической действительности, сопоставление с которой выдает авторскую преднамеренность. Тем не менее, многие факты из жизни литераторов русского зарубежья свидетельствует о том, что, несмотря на тяжелейшие переживания, у них хватало сил для преодоления депрессивных (выражаясь современным языком) настроений. Так, например, размышления о жизни в эмиграции, разбросанные в воспоминания и письмах Тырковой-Вильямс, значительно расширяют представления о ностальгии. Благодаря жизненной силе, огромному запасу энергии, жажде деятельности, ей удалось собрать вокруг себя семью (муж, мать, семьи двоих детей), стать известной журналисткой, написать исследование о Пушкине, книгу о муже (на английском языке), воспоминания. Двадцать лет она возглавляла Общество помощи русским беженцам.

Имя и произведения Тырковой-Вильямс начали входить в читательский оборот с 1998 г., когда в серии «Жизнь замечательных людей» в России впервые

была издана ее книга *Жизнь Пушкина* [Тыркова-Вильямс 1998]. В предисловии известный историк литературы русского зарубежья О.Н. Михайлов одним из первых в российском литературоведении дал краткий, но емкий обзор ее литературного творчества. В настоящее время в общем доступе в интернете размещены ее воспоминания (*То, чего больше не будет*, 1954; *На путях к свободе*, 1952; а также воспоминания журналиста А. Бормана и т.д.). Ее имя упоминается в связи с жизнью и деятельностью многих писателей и поэтов русского зарубежья. На рубеже XX и XXI вв. художественное творчество писательницы и журналистки все чаще становится предметом не только исторических, но и литературоведческих исследований [Казнина 1997; Смит 2000; Прайс 2007].

Первый раз Тыркова эмигрировала из России по политическим причинам еще до революции, и уже тогда ощутила в полной мере тоску по дому. Как свидетельствует ее сын, в ненапечатанном варианте *Воспоминаний* (глава 34-ая, стр. 660-ая) она пишет:

Тюрьма, болезнь, житье на чужбине временно притушили во мне всякое желание писать. Мне казалось, что эта способность угасла навсегда. Это было больно, это меня пугало, но я крепилась, свернула, застыла, как застывают на зиму жук, пчела. Вернувшись в Россию, я сразу оттаяла. У меня опять была родина, семья, дом. Опять писалось быстро, легко [Борман 1964, 84].

Писательница умела скрывать «свое горе, свою тоску разлуки. Иногда ее охватывал совершенный мрак. Ей временами казалось, что она сходит с ума» [Борман 1964, 238].

Окончательно покинув Россию в пятидесятилетнем возрасте, в эмиграции Тыркова-Вильямс прожила еще сорок лет, активно занимаясь политической, журналистской, благотворительной, литературной деятельностью. Ее судьба опровергает многие стереотипы, в том числе миф о ностальгии как о смертельном недуге. Психологические, а не пространственные или временные причины тоски подтверждаются тем, что Тыркова преодолевала ее общением с соотечественниками, испытывающими в эмиграции нужду. Среди них С.Н. Булгаков, И.А. Бунин, Н.А. Тэффи, Б.К. Зайцев, М.И. Цветаева; она помогала А. М. Ремизову, И. С. Шмелеву, А. И. Куприну и др.

Сын писательницы, известный журналист А. Борман писал в своей книге *А.В. Тыркова-Вильямс по ее письмам и воспоминаниям сына*:

Россию, территорию, государство, она заменила в эмиграции русской средой и русской церковью. Куда бы ее ни забрасывала судьба, она сразу окружала себя

русскими людьми. К ней всегда поступали письма от русских со всех концов мира. Соотечественники ее всегда находили и искали ее моральную или физическую поддержку. Она всегда устанавливала самые дружеские отношения с местным русским православным духовенством [Борман 1964, 191].

Общественная работа протекала отчасти в письменном виде – Ариадна Владимировна переписывалась с русскими эмигрантами, что отвлекало от литературной работы. Ради исследования о Пушкине она установила связи и с английскими интеллектуалами. В предисловии к первому тому в 1928 г. сказано, что материалы о великом русском поэте она смогла найти в Британском музее (архивы, издания XIX в.) и в Лондонской библиотеке (новейшие издания по Пушкину, в том числе российские). При этом она упомянула многозначительный факт: «Директор Лондонской библиотеки... знает русский язык, любит русскую литературу и следит за ней» [Тыркова-Вильямс 1998, 1, 27]. В предисловии ко второму тому появилась интересная мысль, объясняющая многое в эмигрантской жизни: «Оба тома я написала в Лондоне и оба тома печатаю в Париже. Это не мешало мне во время работы мысленно жить в тогдашней, пушкинской России» [Тыркова-Вильямс 2007, 2, 5]. Мысленная жизнь в другом времени, в другом географическом пространстве, видимо, примиряла с настоящим.

Тыркова-Вильямс хранила верность идеалам и этическим ценностям интеллигенции, оказавшейся в эмиграции: любовь к родине, к своей семье как малой части родины, почитание православных традиций, преклонение перед русской культурой и литературой. В краткой автобиографии, опубликованной в 1959 г. она отметила:

Я считаю, что судьба была ко мне замечательно щедрой. Много трудного, пасмурного, настоящего горя. Много было ошибок и заблуждений. Но много и радостей. ... Я отмечаю светлые стороны моей жизни. Ее трудные, темные полосы неразрывно связаны с трудностями, с мраком, которые то сгущались, то расходились над Россией, ранили миллионы русских сердец. Эту боль я разделяла и разделяю (...) [Борман 1964, 10].

Тщательно соблюдались традиции русской православной церкви. По словам Бормана, «для русской эмиграции от большевиков церковь превратилась в часть России, в какой-то степени она заменила и продолжает заменять Россию» [Борман 1964, 62]. Надежда на Творца, покровительство святых угодников не оставляли русскую писательницу на чужбине: «Так много кругом боли, несчастья, что бы люди делали без невидимых

заступников» [Борман 1964, 314]. Однако религиозность, как можно предположить, была во многом рассудочной: «Я православная и не только сердцем, но и умом» [Борман 1964, 316-317].

Как вспоминал ее сын,

оцерковление маминой жизни в значительной степени связано с изгнанием. Попав в Лондон, она начала все чаще и чаще ходить в церковь. Возможно, что в начале ее тянуло туда, так как там больше чувствовалась Россия. Но глубина и мистическая красота православного богослужения быстро захватили ее. Советские страшные гонения на религию еще больше увеличивают ее тягу к церкви. Она совершенно по-новому для себя начинает воспринимать богослужение. Для нее как бы открывается неведомый до сего невидимый мир [Борман 1964, 322].

Вынужденная жить в другом мире, писательница сохраняла духовные связи с народом своей страны. Тоска по родине осмыслялась как слабость, преодолеваемая любовью не только к местам, где родилась и выросла, но и к истории родины, ее культуре, верованиям и традициям, свято сохраняемым на чужбине, а также душевным расположением к соотечественникам, нуждающимся в помощи. Сохранилась дневниковая запись (от 9 июня 1918 года): «Мы обязаны смотреть через все головы, чтобы видеть только одно лицо – лицо России» [Борман 1964, 164]. Эта перспектива также позволяла преодолевать повседневные горести.

Обобщая все вышеизложенное, можно прийти к следующим выводам. Художественное изображение и осмысление ностальгии в повести Леонова отражает сложившееся в социуме первой половины XX века представление (миф) о ностальгии как смертельно опасном недуге. Однако авторская преднамеренность, чем бы она не была обусловлена, стереотипы, какие бы основания они не имели, упрощают реальное явление. Размышления Тырковой-Вильямс, запечатленные в ее воспоминаниях и дневниковых записях, а также ее собственная жизнь не только значительно дополняют представления о таком сложном явлении как ностальгия, но и во многом противостоят изображению безысходности эмигрантского существования в русской литературе первой половины XX в. Учитывая этот вывод, в дальнейшей перспективе исследования представляется возможным углубить интерпретацию произведений русской литературы XX в., в которых развивается данная тема.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бойм Светлана. 1999. *Конец ностальгии? Искусство и культурная память конца века: Случай Илья Кабакова*. (online) <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/39/boym.html> (доступ 20.07.2020).
- Борман Аркадий. 1964. *А.В. Тыркова-Вильямс по ее письмам и воспоминаниям сына*. (online) http://borman_tyrkovaviljams_po_pismam_i_vospominaniyam_1964_text.pdf (доступ 20.07.2020).
- Добренко Евгений. 1997. *Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы*. Санкт-Петербург: Академический проект.
- Казнина Ольга. 1997. *Русские в Англии: Русская эмиграция в контексте русско-английских литературных связей в первой половине XX в.* Москва: Наследие.
- Леонов Леонид. 1983. *Собрание сочинений: в 10 т.* Москва: Художественная литература.
- Михайлов Олег. 2017. «*Два чувства дивно близки нам...*» (Об А.В. Тырковой-Вильямс. В: *Тыркова-Вильямс А.В. Жизнь Пушкина*). (online) <http://pushkin-lit.ru/pushkin/bio/tyrkova-zhizn-pushkina-1/mihajlov-dva-chuvstva.htm> (доступ 18.10.20).
- Прайс Наталья. 2007. *Родина и чужбина: публицистика Д.С. Мирского и А.В. Тырковой-Вильямс в Англии в 20–40-х годах XX в.* «Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение» № 2: 159–163.
- Прилепин Захар. 2010. *Леонид Леонов: «Игра его была огромна...»*. Москва: Молодая гвардия.
- Смит Александра. 2000. *Формирование литературного канона в книге Ариадны Тырковой-Вильямс «Жизнь Пушкина»*. В: *Пушкинские чтения в Тарту 2. Материалы международной научной конференции, 18–20 сентября 1998 г. Т. 2.* Тарту: Tartuskiü universitet, Kafedra russkoï literatury: 267–281. (online) <http://www.ruthenia.ru/document/385293.html> (доступ 20.07.2020).
- Тыркова-Вильямс Ариадна. 1998. *Жизнь Пушкина: в 2 т.* Москва: Молодая гвардия.
- Тыркова-Вильямс А.В. 1990. *На путях к свободе*. Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd.
- Хальбвакс Морис. 2007. *Социальные рамки памяти*. Москва: Новое издательство.
- Шраер Максим. 2016. *Предсмертный портрет Леонида Леонова. 1993*. (online) <https://eta-zhi-lit.ru/publishing/literary-kitchen/271-predsmertnyy-portret-leonida-leonova.html> (доступ 20.07.2020).

REFERENCES

- Bojm Svetlana. 1999. *Konecz nostalgii? Iskusstvo i kul`turnaya pamyat` koncza veka: Sluchaj Il'i Kabakova* [The end of nostalgia? Art and cultural memory of the end of the century: the case of Ilya Kabakov.]. Available at: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/39/boym.html> (Accessed 20 July 2020). (In Russian)
- Borman Arkadij. 1964. *A.V. Tyrkova-Vil'yams po ee pis'mam i vospominaniyam sy'na*. [A.V. Tyrkova-Williams based on her letters and her son's memoirs]. Available at: http://borman_tyrkovaviljams_po_pismam_i_vospominaniyam_1964_text.pdf (Accessed 20 July 2020). (In Russian)
- Dobrenko Evgenij. 1997. *Formovka sovetского chitatelya. Social`ny'e i e'stetcheskie preposy`lki recepcii sovetskoj literatury`* [Shaping of the Soviet reader. Social and aesthetic prerequisites for the reception of Soviet literature]. Saint-Petersburg, Akademicheskij proekt. (In Russian)
- Hal`bvaks Moris. 2007. *Social`ny'e ramki pamyati* [Social frameworks of memory]. Moscow, Novoe izdatel'stvo. (In Russian)
- Kaznina Ol'ga. 1997. *Russkie v Anglii: Russkaya e'migraciya v kontekste rusско-anglijskix literaturny`x svyazej v pervoj polovine XX v.* [Russian in England: Russian emigration in the context

- of russian-english literary connections in the first half of the twentieth century] Moscow, Nasledie. (In Russian)
- Leonov Leonid. 1983. *Sobranie sochinenij: v 10 t.* [Collected works in ten volumes]. Moscow, Hudozhestvennaya literatura. (In Russian)
- Mihajlov Oleg. 2017. “*Dva chuvstva divno blizki nam...*” (*Ob A.V. Tyrkovej-Vil'yams* [“Two feelings are wonderfully close to us...”] (About A.V. Tyrkova-Williams). In: Tyrkova-Vil'yams A.V. *Zhizn' Pushkina* [The Life of Pushkin]. Available at: <http://pushkin-lit.ru/pushkin/bio/tyrkova-zhizn-pushkina-1/mihajlov-dva-chuvstva.htm> (Accessed 18 October 2020). (In Russian)
- Prajs Natal'ya. 2007. *Rodina i chuzhbina: publicistika D.S. Mirskogo i A.V. Tyrkovej-Vil'yams v Anglii v 20–40-x godax XX veka* [Homeland and foreign land: journalism by D.S. Mirsky and A.V. Tyrkova-Williams in England in the 20–40s of the XX century]. “*Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedenie*” no 2, pp. 159–163. (In Russian)
- Prilepin Zahar. 2010. *Leonid Leonov: “Igra ego by'la ogromna...”* [Leonid Leonov: “His game was huge...”]. Moscow, Molodaya gvardiya. (In Russian)
- Shraer Maksim. 2016. *Predsmertny'j portret Leonida Leonova. 1993* [Deathbed portrait of Leonid Leonov. 1993]. Available at: <https://etazhi-lit.ru/publishing/literary-kitchen/271-predsmertnyy-portret-leonida-leonova.html> (Accessed 20 July 2020). (In Russian)
- Smit Aleksandra. 2000. *Formirovanie literaturnogo kanona v knige Ariadny' Tyrkovej-Vil'yams “Zhizn' Pushkina”* [Formation of the literary canon in the book by Ariadna Tyrkova-Williams “The life of Pushkin”]. In: *Pushkinskie chteniya v Tartu 2*. Tartu, Tartuskii universitet, Kafedra russkoj literatury, pp. 267–281. Available at: <http://www.ruthenia.ru/document/385293.html> (Accessed 20 July 2020). (In Russian)
- Tyrkova-Vil'yams Ariadna. 1998. *Zhizn' Pushkina: v 2 t.* [Pushkin's life. In two volumes]. Moscow, Molodaya gvardiya. (In Russian)
- Tyrkova-Vil'yams A.V. 1990. *Na putyax k svobode* [On the path to freedom]. London, Overseas Publications Interchange Ltd. (In Russian)

Językoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6433>

Дата подачи статьи: 27 июля 2020 г.

Дата принятия к печати: 23 ноября 2020 г.

СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ И ОБРАЗ МУЖЧИНЫ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ МУЖСКИХ ЖУРНАЛАХ

Grażyna Mańkowska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5143-4744>

e-mail: gmmankow@uw.edu.pl

Аннотация: Как известно, публицистические тексты не только служат средством информации, но также оказывают воздействие на формирование общественного мировоззрения. Журналы, направленные на читателя определенного пола, при помощи помещенных текстов, фотографий и реклам создают образ читателя данного издания – того, каким он есть или каким он должен быть. Формирование образа реципиента проводится путем оценивания. Благодаря журналам мы узнаем, как (по мнению издателя) должны вести себя мужчины, чем должны интересоваться, как одеваться, чем питаться, что ценить в жизни и др. Таким образом строится также особая, навязываемая читателю, система ценностей. Целью исследования является определение ценностей, выдвигаемых в русскоязычных мужских журналах, и представление создаваемого образа читателя-мужчины. Анализу подвергаются русскоязычные издания политематических мужских журналов «Maxim», «Playboy» и «GQ». В качестве отправной точки была выбрана классификация ценностей, предлагаемая Я. Пузыниной. В ходе анализа были учтены внелингвистические, прагмалингвистические и лингвистические факторы, влияющие на формирование образа пола и связанной с формируемым образом системы ценностей.

Ключевые слова: система ценностей, журналы, мужчина, образ пола, половые стереотипы

Submitted on July 27, 2020
Accepted on November 23, 2020

THE SYSTEM OF VALUES AND THE IMAGE OF MAN IN RUSSIAN LANGUAGE MEN'S MAGAZINES

Grażyna Mańkowska

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5143-4744>

e-mail: gmmankow@uw.edu.pl

Abstract: Men's magazines by texts, photographs and advertisements create an image of gender – who man is or what he should be. This recipient's image is created by evaluation. Through the magazines we learn how men should behave, what to be interested in, how to dress or what to value in life. The article attempts to determine the values promoted in Russian language magazines for men and to sketch the image of a man thus created. The Russian language editions of men's such as "Maxim", "Playboy" and "GQ" were analyzed and the starting point was the value classification proposed by Jadwiga Puzynina.

Keywords: value system, magazines, man, gender image, gender stereotype

Важное место в современных исследованиях, причем не только языковедческих, занимают вопросы стереотипа пола. Как известно, гендерные стереотипы базируются на характерных – как естественных, биологически обусловленных и сформировавшихся в процессе эволюции, так и навязываемых в ходе воспитания – способностях, наклонностях и поведении женщин и мужчин. Поэтому в научной литературе относительно много места отводится проблемам соответствующего просвещения и воспитания молодого поколения, а также вопросам, касающимся результатов такого или иного воспитания. Ученые ставят вопросы о том, как строится и изменяется система ценностей подростков, насколько иерархия ценностей зависит от пола молодого человека, а также до какой степени образ пола, усвоенный в детстве, в молодости, влияет на восприятие самого себя и других людей уже во взрослой жизни (см. напр.: [Доценко 2000; Pankowska 2005; Dakowicz 2000]). В то же время кажется, что некоторые исследователи забывают при этом, что процессам социализации (а значит учению и воспитанию) мы подвергаемся

беспрерывно, всю жизнь – даже будучи взрослыми. Особое место «учителя и воспитателя» в данном случае занимают средства массовой информации, которые не только отображают действительность (в том числе закреплённый в обществе образ пола), но также её создают. Публицистические тексты служат одновременно средством информации и средством формирования общественного сознания (мировоззрения). Благодаря журнальной публицистике мы узнаем, как – по мнению журналов – люди обязаны поступать в определённых ситуациях, чем должны интересоваться, как одеваться, чем питаться, что ценить в жизни и др. В случае изданий, направленных на читателя определённого пола, под влиянием помещённых в журналах текстов, фотографий и реклам у реципиента возникает воображение того, каким есть или каким должен быть читатель данного издания. Несомненно, возникающее таким образом воображение может подтверждать и поддерживать существующий в обществе традиционный стереотип пола, но может также противоречить ему и способствовать созданию нового образа, т.е. нового стереотипа.

В связи с вышесказанным основной целью настоящего текста является выявление образа мужчины, формирующегося в сознании читателя русскоязычных мужских журналов, а также описание, как формируются гендерные образы и в чем заключается связь предлагаемого образа с системой ценностей. Анализу будут подвергаться русскоязычные журналы для мужчин, в основном политематические издания «Maxim», «Playboy» и «GQ» (отдельные номера от 2016–2018 гг.). Выбор обусловлен, прежде всего тем, что проблемы, затрагиваемые в данного типа журналах, касаются разных сфер жизни мужчины, следовательно – тексты более разнообразны чем в изданиях, посвященных одному виду деятельности и интересов (напр., «Пятое колесо», «Охотничьи просторы», «Оружие», «Men's Health» и др.). При этом важным моментом оказалось отсутствие исконно русских политематических мужских журналов. Кроме того, при выборе были учтены западное происхождение выбранных для анализа журналов, что может влиять на отношение издателей к категории пола и применяемые стратегии¹, а также их высокая популярность (все они находятся в списке десяти самых популярных журналов для мужчин [*Ton 10...*]).

Создание любого стереотипа (в том числе стереотипного образа мужчины) проводится путем оценивания. Согласно дефиниции, предложенной польской исследовательницей Ядвигой Пузыниной [Puzynina 1992, 83],

¹ Напомним, что гендерная теория была выдвинута в США в 60-ые гг. XX в. и затем разрабатывалась в основном в англоязычных странах.

оценивание – это психическая функция человека, состоящая в констатировании, какие (и в какой степени) положительные или отрицательные ценности можно (по мнению оценивающего) приписать данным признакам, поступкам, состояниям дел и – посредственно – предметам. А значит, говоря об оценивании, обычно имеем ввиду относительно субъективное классифицирование и описание объектов, поступков, ситуаций и др. в категориях *положительный – отрицательный*.

Оценочное классифицирование сводится к определению места объекта в иерархии ценностей. Как предлагает Я. Пузынина [Puzynina 1992, 39–41], высшими единицами в системе ценностей являются, с одной стороны, *положительные* и *отрицательные ценности* и, с другой стороны, *инструментальные* и *конечные ценности*. Инструментальные положительные ценности выражаются при помощи лексем: *полезный, пригодный, хороший (для)* и т.п., зато инструментальные отрицательные ценности – при помощи лексем: *бесполезный, непригодный, ни к чему* и др. Соответственно, в рамках конечных ценностей Я. Пузынина выделяет ряд второстепенных категорий, причём каждой из них приписывает определённое понятийное ядро, выражающее соответствующие положительные и отрицательные ценности. По мнению автора, отдельные подкатегории конечных ценностей (вместе с соответствующими понятийными ядрами) образуют:

1. трансцендентные или метафизические ценности (ядро: *добро и зло*),
2. познавательные ценности (ядро: *правда, знания – незнание, ложь, ошибка*),
3. эстетические ценности (ядро: *красота – безобразия, уродливость*),
4. моральные ценности (ядро: *добро, помощь другому человеку – обида, ущерб другому человеку*),
5. узуальные ценности (ядро: *соответствие узусу, обычаю – непригодность к узусу, обязывающим обычаям*),
6. жизненные ценности (ядро: *собственная жизнь, здоровье – смерть, болезнь*),
7. гедонистические ценности (ядро: *собственное счастье, удовольствие – несчастье, боль*).

Кроме того, Я. Пузынина обращает внимание на разные цели оценивания: оценивающий может запросто исполнять свои профессиональные обязанности (например, корректор в издательстве), хочет выразить свои личные мысли и чувства или же намеренно стремится повлиять на получателя текста, переубедить его [там же, 6].

Приведенные выше замечания непосредственно относятся к анализу формируемого в журналах образа мужчины: явления стереотипа пола, оценивания и системы ценностей неразрывно связаны друг с другом, так как описа-

ние стереотипного образа мужчины или женщины включает представление типичной для данного пола (или приписываемой ему) иерархии ценностей.

Итак, авторы статей, в рамках своих профессиональных обязанностей – по заказу издателя, передают информацию о том, какие качества и какого типа деятельность мужчины оцениваются положительно (как в рамках конечных ценностей, так и в рамках ценностей инструментальных), а также советуют и нередко внушают читателю мысль о необходимости приладиться к намеченному положительному образцу².

Как пишет Жанна В. Чернова, применяемая в журналах «[т]ехнология репрезентации гендера включает два основных компонента: (а) идеологический или ценностный компонент и (б) этикет и материально-вещную атрибутику» [Чернова 2009]. Это значит, что с точки зрения формирования образа мужчины существенными оказываются не только языковые единицы, напрямую выражающие оценку, но также невербальные элементы, посредственно говорящие о том, что оценивается издателем положительно. Поэтому проводимый анализ требует применения дискурсивного метода с особым учетом прагматических факторов, таких как условия, сопровождающие употребление языка, и условия использования языковых единиц автором текста.

Итак, в анализе учитываются три типа компонентов исследуемых журналов, влияющих на формирование образа мужского пола:

1. экстралингвистические компоненты (в основном фотографии и рисунки),
2. прагмалингвистические компоненты (тематика текстов, вид рекламируемых товаров),
3. лингвистические компоненты (применяемые языковые средства).

Значимость экстралингвистических компонентов вытекает из того, что современный человек живёт в особой среде визуального пространства, где все тяготеет к наглядности. Все, что воспринимается зрительно, оказывает более сильное влияние, чем, например, обонятельные или слуховые стимулы. Поэтому к данному типу компонентам мы причисляем общую внешнюю характеристику журналов.

Все исследуемые нами издания относятся к разряду так называемых гляцевых журналов. Признаком этих изданий является высочайшее полиграфическое качество, что существенно влияет на их цену. По сравнению, например, с газетами, они печатаются на более плотной бумаге и имеют прочную обложку. По словам Анны Слепцовой и Ольги В. Ромах, «[э]то очень важно,

---

² Последнее, конечно, свидетельствует о неразрывной связи оценивания с вопросами манипуляционных стратегий, применяемых в публицистике.

ведь приобретая журнал, читатели в первую очередь обратят внимание на его красочность, качество бумаги и чёткость исполнения печати» [Слепцова, Ромах 2008].

Общая характеристика охватывает также соотношение в журнале текста и иллюстраций. Итак, как вытекает из наших наблюдений, в исследуемых журналах, хотя каждый из них насчитывает свыше ста страниц, в них относительно немного текста – более половины (от 55% до 78%) занимают фотографии и рисунки. Именно эти, по нашему мнению, основные, экстралингвистические компоненты показывают, как должен выглядеть и какими предметами должен обладать современный мужчина. Притом «[и]ллюстрации в этих журналах представляют собой ярчайший пример использования всех информативно-изобразительных и художественно-выразительных возможностей современного фотоискусства» [Слепцова, Ромах 2008], что существенным образом может влиять на их восприятие читателем.

В исследуемых журналах нет фотографий бомжа, простого рабочего или даже ухоженного директора средней школы. Здесь в ролях модельеров известных марок очень часто выступают знаменитые актеры, певцы, спортсмены. Также довольно часто (особенно в журнале «Playboy») помещаются фотографии молодых красивых и нередко обнаженных женщин. Мужчины выглядят довольными своей жизнью – они модно одеты, богаты и счастливы. С модой, богатством и счастьем ассоциируются дорогостоящие аксессуары: мужская бижутерия (в основном часы), шляпы, технические новинки, автомобили. Это успешные мужчины. В целом, внеязыковые компоненты исследуемых журналов показывают, что издателем высоко (т.е. положительно) оценивается финансовая состоятельность мужчины, дающая возможность приобретать дорогие товары (в том числе гляцевые журналы), мировая известность, свидетельствующая об успешности мужчины, умение модно и качественно одеваться, а также заинтересованность в женщинах. При этом небольшое количество текста намекает, что мужчине много читать – необязательно: это умение ценится не слишком высоко.

Прагматингвистические компоненты, влияющие на формирование образа мужчины в рассматриваемых журналах, – это тематика помещаемых статей и специфика рекламируемых товаров. Названные элементы подсказывают, чем мужчина должен интересоваться и в каких темах разбираться.

В анализируемых журналах представлены прежде всего такие темы, как стиль и мода, здоровый образ жизни, общение с противоположным полом, удовольствие и красивые женщины, кухня, а также спорт (в основном футбол), автомобили, активный отдых и туризм. Кроме того, иногда печатаются

статьи, посвящённые рыбалке или охоте, открытиям, истории и науке. Легко заметить, что большинство затрагиваемых тем соответствует традиционным мужским интересам. Исключением в данном отношении являются две тематические группы, т.е. во-первых, стиль и мода, и во-вторых, кухня, традиционно ассоциирующиеся с женщинами. Появление названных тем несомненно свидетельствует о стремлении издателей создать новый образ мужчины. Одновременно, с точки зрения формирования этого образа, важно и то, что авторы статей избегают серьёзных тем, связанных, например, с политикой, экономикой или социальными вопросами. Тем временем именно политика и экономика, согласно стереотипу, считаются мужской сферой. Менее удивительно то, что из поля зрения читателя удалены все проблемы повседневной жизни обычных людей – вопросы воспитания детей, жилищные проблемы, трудности на работе. Такие проблемы ассоциируются со слабостью, а слабость – с женщиной, но ни в коем случае не с сильным, мужским полом. Кроме статей на названные выше темы, в мужских журналах регулярно помещается также информация о новейших видеоиграх, фильмах и музыкальных дисках. Такая информация даёт представление о типичных мужских развлечениях, а ее количество свидетельствует о том, насколько важно для мужчин идти в ногу со временем. Более детальное ознакомление с помещенными в журналах текстами позволяет прийти к выводу, что все они говорят о том, как мужчина должен заботиться о себе – о своей внешности, о своем здоровье, о своём отдыхе и о своем счастье. Другой человек как объект мужских забот в текстах вообще не представлен – он или образец, к которому надо стремиться (такие образцы представлены, главным образом, в интервью со знаменитостями), или же средство к достижению цели (этому служат советы, как разговаривать и обращаться с людьми, чтобы расположить их к себе). Единственные, о чьём удовольствии мужчина должен позаботиться, – это женщины, но только в интимных ситуациях.

Важное место в формировании образа мужчины занимают также рекламы³, которые направляют мышление читателя на определенные товары и убеждают его в необходимости обладания ими. В анализируемых журналах рекламируются прежде всего одежда, автомобили, технические новинки, средства личной гигиены, косметика, медикаменты и услуги.

Рекламы одежды подсказывают, что современный мужчина должен уметь одеться и на работу, и к торжеству, и к тому же он должен заниматься спортом. Свидетельствуют об этом рекламы костюмов, рубашек, брюк,

---

³ На тему формирования гендерных образов см. также: [Mańkowska 2017].

обуви (туфель, ботинок, сандалий и др.), головных уборов (шляп и шапок), а также спортивной обуви и одежды (костюмов, шортов, маек, блуз). К рекламе одежды всегда прилагается реклама аксессуаров: галстуков и бабочек, перчаток, ремней, очков. Интересно, что среди рекомендуемых товаров трудно найти нижнее белье или носки. Это приводит к мысли, что то, чего не видно, – не важно. А значит, судя по рекламам одежды, мужчина должен быть красивым и элегантным только снаружи.

Интересны в данном отношении и рекламы средств личной гигиены. Мужчинам рекламодатели предлагают лишь лезвия и пену или гель для бритья, зубную пасту и шампунь от перхоти. Зато часто рекламирующиеся в женской печати товары, такие как гель для душа, мыло и туалетная бумага, в мужских журналах отсутствуют. То есть, снова важно лишь то, что сразу бросается в глаза. А что мужчина вспотел, всё равно никто не почувствует: ведь мужская косметика – это прежде всего туалетные воды и мужские духи.

Согласно стереотипу, настоящий мужчина разбирается в мире техники и интересуется автомобилями. Рекламы машин и технических новинок (т.е. компьютеров, принтеров, компьютерных игр, мобильных телефонов, телевизоров и фотоаппаратов) подтверждают это мнение. В случае реклам автомобилей, фотографии всегда сопровождаются довольно содержательным текстом. В нем называется ряд конкретных систем и удобств, которыми снабжена машина. В тексте употребляется специальная лексика из области автомобильной техники (*задний привод, полный привод, порталные мосты, системы теплоотвода, система 4MOTION, внедорожный режим* и др.). Это соответствует всеобщему мнению, что автомобильная лексика, технические термины являются специальностью мужчин. Соответственно, рекламы технических новинок – хотя не так богаты текстом – самим своим количеством приводят к мысли, что мужчины обожают обладать и хвастаться новыми технологическими гаджетами.

В анализируемых журналах рекламируются также услуги. Однако это исключительно банковские и юридические услуги. Зато, например, рекламы химчисток и частных детсадов в журналах для мужчин не помещаются. Данную ситуацию легко объяснить: согласно стереотипу, мужчины домашними и семейными делами не занимаются, зато они рассудительны и предусмотрительны – думают о своей экономической безопасности, о своём будущем.

Специфический образ мужчины формируют также рекламы медикаментов. Судя по ним, женщины могут только позавидовать мужчинам. Они не страдают простудой, насморком, головной болью, не знают, что такое понос, боль позвоночника или трескающиеся пятки. Однако и у них есть свои

недуги. Итак, мужчинам нужны средства на потенцию, от пучения (вздутия живота) и – в наибольшем количестве – от похмелья. Другие медикаменты им не нужны. Одновременно, количество реклам средств от похмелья несомненно подтверждает стереотипный образ мужчины, злоупотребляющего спиртными напитками.

В связи с вышесказанным необходимо сделать небольшое замечание. В анализируемых журналах нет рекламы алкоголя, что может противоречить вышеназванному стереотипу. Надо однако учесть, что помещение в журналах рекламы алкоголя (так же, как и табачных изделий) запрещено законом о рекламе от 8 марта 2015 года [**ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ЗАКОН**]. До этого времени в мужских изданиях относительно часто рекламировались водка, коньяк, виски, бренди и лишь изредка менее крепкий алкоголь. Поэтому – хотя здесь возможны варианты – стереотип пьющего мужчины следует считать обоснованным.

Наконец, обратим внимание на некоторые лингвистические компоненты журналов, служащие формированию образа современного мужчины. К ним относятся прежде всего такие конструкции, в которых автор текста непосредственно обращается к читателю. В этом случае употребляются формы личного местоимения *ты* или *вы* или формы повелительного наклонения. С их помощью читателям передаётся информация, как должен (или даже обязан) поступать мужчина. Например:

1. *Как только **вы** наденете брюки или пиджак, подогнанные точно по **вашей** фигуре, **вы** сразу поймете, что это – оно!* («Playboy» 10/2017).
2. ***Занимайся** сексом по утрам – начнёшь больше зарабатывать!* («Maxim» 12/2016).
3. ***Оставьте** судьям их любимые офсайды и фиксацию симуляций!* («Maxim» 7/2018).
4. *Да и мы настаиваем: ни в коем случае **не меняйте** браслет на ремешок* («GQ» 6/2016).

Однако типичный (стереотипный) мужчина предпочитает самостоятельно решать свои проблемы. Поэтому иногда авторы лишь советуют поступать определённым образом, оставляя решение за мужчиной. Например:

5. *Прочь иллюзии – с возрастом шевелюра редет у всех без исключения, это лишь вопрос времени. Можно до хрипоты спорить, в чём причина этого печального явления... Мы же **предлагаем** начать действовать* («Playboy» 5/2018).
6. *Обязательное условие – корпус из драгоценных металлов. Платина, розовое или белое золото – тут уж **решать вам*** («GQ» 12/2016).

Иногда делается намёк, что читатель – если хочет быть настоящим современным мужчиной – должен думать и поступать, как другие мужчины. Этому служат конструкции типа *каждый мужчина* (*мальчик, парень, молодой человек, бизнесмен* и т.п.), *все мужчины* (*мальчики, представители сильного пола, бизнесмены* и т.д.). Например:

7. *У каждого мужчины должна быть хотя бы одна приличная пара джинсов* («GQ» 4/2017).
8. *...каждому мужчине хочется чувствовать себя молодым* («Playboy» 9/2016).
9. *Джинсы из селвидж денима обязаны быть у каждого мужчины* («Playboy» 4/2016).
10. *Всем мальчикам нравятся спортивные машинки...* («Playboy» 6/2018).

Одновременно все мужчины мечтают об успехе. Поэтому перед ними ставятся образцы знаменитостей. Например:

11. *Американец Брайан Слоун – пример успешного бизнесмена нового времени...* («Playboy» 10/2016).

Важную роль в формировании образа занимают также языковые единицы, которые непосредственно выражают оценку предметов, ситуаций или признаков. Они так или иначе называют, что *правильно, удобно, пригодно, хорошо, полезно* или *желательно* (т.е. что оценивается положительно) или же наоборот – что *плохо, неудобно, некрасиво* (т.е. что оценивается отрицательно) и как можно изменить имеющееся положение дел. Например:

12. *...естественность, немного самовлюблённости, но никакого позёрства. Именно то, что надо!* («Playboy» 6/2018).
13. *Ключи не должны оттягивать ваш карман бесполезным грузом – пора превратить их в брутальное дополнение к образу при помощи брелоков с карабинами* («GQ» 10/2016).
14. *30 неудобных вещей, к которым ты привык. Все эти фиговины и штуковины будто застряли во времени с единственной целью – сделать наш быт дискомфортным* («Maxim» 11/2016).
15. *А уж домашний 3D-телевизор и вовсе бестолковая вещь* («Maxim» 9/2016).
16. *Даже хорошие люди поступают плохо. Так что умение договариваться со своей совестью пригодится каждому* («Playboy» 10/2016).
17. *...ни с чем любимым нельзя расставаться, тем более из-за каких-то глупых предрассудков, без веских непреодолимых причин. Это вредно для психического здоровья, в отличие от эротики, от которой в этом мире одна польза* («GQ» 10/2018).

18. *Новости из мира секса, которые **улучшат** твою сексуальную жизнь и сексуальную жизнь твоих партнёри!* («Maxim» 5/2016).

В анализируемых журналах важными оказываются и указания на новизну предлагаемых предметов, тенденций или явлений, что свидетельствует о современности авторов и, желательно, читателей. Примером может служить цитируемое выше предложение 18, а также следующие:

19. ***Инновационные технологии позаботятся о Вас в каждом моменте движения*** («Maxim» 7/2018).

20. ***BMW: смотри новую серию!*** («Maxim» 7/2018).

21. ***Еще три машины позируют в стиле new*** («Maxim» 11/2016).

Учитывая все вышесказанное, легко заметить, что издатели направляют внимание читателей прежде всего на эстетические и гедонистические ценности (красивая внешность и собственное счастье). Им подчиняются ценности познавательные и узуальные – мужчина должен обладать знаниями, помогающими заботиться о себе, о своей внешности, и уметь так поступать, чтобы обеспечить себе развлечения и удовольствие. Жизненные ценности учитываются в еще меньшей степени: забота о здоровье и жизни важна лишь для того, чтобы мужчина был в состоянии пользоваться доступными ему благами и радоваться своему личному счастью. Также добро другого человека (т.е. моральные ценности) важно настолько, насколько от него зависит добро и счастье самого мужчины. Трансцендентные ценности вообще не учитываются.

Итак, перед глазами читателей анализируемых журналов «Maxim», «Playboy» и «GQ» возникает рекомендуемый данными журналами образ современного мужчины. Этот мужчина настолько богат, что может себе позволить купить не только гляцевый журнал или новую модную одежду, но также последнюю модель автомобиля и разные технические гаджеты. Он стремится к успеху и всеобщей известности. Главное для него – внешность: стройная фигура, ухоженный вид, качественная одежда. Он старается вести здоровый образ жизни (занимается спортом и правильно питается), однако не всегда ему это удается: порой он страдает от похмелья и от плохого пищеварения. Современный мужчина любит развлекаться и отдыхать – поэтому интересуется музыкой и кино, часто проводит время на курортах. Он настолько умен, насколько это необходимо для достижения или сохранения собственного счастья. Он заботится о своей экономической безопасности и о своих интересах. О других людях он не заботится – это они должны помогать ему (хотя бы своим примером, как жить, чтоб добиться

успеха). Он любит женщин, но прежде всего как объект интимных сношений. Обзавестись семьёй он, скорее всего, не думает.

Подводя итоги, можем сказать, что в журналах «Maxim», «Playboy» и «GQ» представлен образ состоятельного сноба и эгоиста. К счастью, не все мужчины читают названные журналы и не все их читающие следуют советам издателей. Одновременно необходимо учесть, что на русском языке издаются и другие журналы для мужчин, которые предлагают своим читателям другой образ представителя сильного пола – надеемся, более положительный.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Dakowicz Andrzej. 2000. *Pleć psychiczna a poziom samorealizacji*. Białystok: Trans Humana.
 Mańkowska Grażyna. 2017. *Obraz kobiety i mężczyzny według reklam w czasopismach rosyjskojęzycznych*. W: *Język – obraz – dyskurs*. Red. Cieszkowski M., Kapuścińska A., Szczepaniak J. „Prace Komisji Językoznawczej BTN” nr XXVII: 27–36.
 Pankowska Dorota. 2005. *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
 Puzynina Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warszawa: PWN.

- Доценко Тамара Ивановна. 2000. *Влияние фактора «пол» на внутренний лексикон подростка*. В: *Русский язык сегодня*. Вып. 1. Ред. Крысин Л.П. Москва: Азбуковник: 78–84.
 Слепцова Анна, Ромах Ольга Викторовна. 2008. *Глянцевый журнал как жанр современной массовой культуры*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/v/glyantsevyy-zhurnal-kak-zhanr-sovremennoy-massovoy-kultury> (доступ 28.05.2020).
Топ 10 Журналов для мужчин. (online) <https://dekator.com/archives/10393> (доступ 25.05.2020).
Федеральный закон. О рекламе. (online) <http://www.zakonrf.info/zoreklame> (доступ 10.06.2020).
 Чернова Жанна Владимировна. 2009. *Глянцевые журналы: издания для «настоящих» мужчин и современных женщин*. (online) <http://ecsocman.hse.ru/iprog/topic/16226805/16217039.html> (доступ 1.06.2020).

REFERENCES

- Černova Žanna Vladimirovna. 2009. *Glancevye žurnaly: izdaniâ dlâ “nastoâših” mužčin i sovremnyh ženšin* [Glossy Magazines: publications for “real” men and modern women]. Available at: <http://ecsocman.hse.ru/iprog/topic/16226805/16217039.html> (Accessed 1 June 2020). (In Russian)
 Dakowicz Andrzej. 2000. *Pleć psychiczna a poziom samorealizacji*. Białystok, Trans Humana. (In Polish)
 Docenko Tamara Ivanovna. 2000. *Vliânie faktora “pol” na vnutrennij leksikon podrostrka* [The influence of the factor “gender” on the teenager’s internal vocabulary]. “Russkij âzyk segodnâ” no 1. Ed. Krysin L.P. Moscow, pp. 78–84. (In Russian)
Federal’nyj zakon. O reklame [Federal Law. On Advertising]. Available at: <http://www.zakonrf.info/zoreklame> (Accessed 10 July 2020). (In Russian)

- Mańkowska Grażyna. 2017. *Obraz kobiety i mężczyzny według reklam w czasopismach rosyjskojęzycznych*. In: *Język – obraz – dyskurs*. Eds Cieszkowski M., Kapuścinska A., Szczepaniak J. “Prace Komisji Językoznawczej BTN” no XXVII, pp. 27–36. (In Polish)
- Pankowska Dorota. 2005. *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. (In Polish)
- Puzynina Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Slepcova Anna, Romah Ol'ga Viktorovna. 2008. *Glancevyj žurnal kak žanr sovremennoj massovoj kul'tury* [Glossy magazine as a genre of modern mass culture]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/glyantsevyj-zhurnal-kak-zhanr-sovremennoj-massovoy-kul'tury> (Accessed 28 May 2020). (In Russian)
- Top 10 Žurnalov dlâ mužčîn* [Top 10 Magazines for Men]. Available at: <https://dekatop.com/archives/10393> (Accessed 25 May 2020). (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6434>

Data przesłania artykułu: 20 sierpnia 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 grudnia 2020 r.

LEKSYKA JĘZYKA POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO W CZASACH ZARAŻY

Jolanta Miturska-Bojanowska

niezależny badacz, Szczecin, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5439-2319>

e-mail: jmbnew@wp.pl

Abstrakt: W artykule zaprezentowano najnowsze polskie i rosyjskie słownictwo (jednostki ciągłe i nieciągłe) odnoszące się do początków pandemii koronawirusa w Europie. Zgromadzony materiał leksykalny obejmujący okres marzec–sierpień 2020 roku jest zróżnicowany pod względem stylistycznym. Wśród przykładów są jednostki będące efektem derywacji, zapożyczeń (zewnątrznych i wewnętrznych), neosemantyzacji, aktywizacji pasywnej leksyki. Poza proveniencją leksemów skoncentrowano się także na ich relacjach paradygmatycznych, powstawaniu jednostek wieloznacznych oraz relacjach zachodzących między poszczególnymi semantemami. Materiał ilustracyjny wyekscerpowano ze źródeł internetowych, telewizyjnych programów informacyjnych oraz opracowań o charakterze słownikowym.

Słowa kluczowe: koronawirus, leksyka, relacje paradygmatyczne, język polski, język rosyjski

Submitted on August 20, 2020
Accepted on December 10, 2020

POLISH AND RUSSIAN LEXIS IN TIMES OF PANDEMIC

Jolanta Miturska-Bojanowska

independent researcher, Szczecin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5439-2319>

e-mail: jmbnew@wp.pl

Abstract: The paper presents the latest Polish and Russian vocabulary (continuous and discontinuous units) related to the origins of the coronavirus pandemic in Europe. The collected lexical material covering the period from March till August 2020 is stylistically diverse. Examples include units resulting from derivations, borrowings (external and internal), neosemantization, and activation of passive lexis. Apart from the provenance of lexemes, the author also focuses on their paradigmatic relations, the formation of ambiguous units and the relations between individual semantic units. The relevant examples have been excerpted from internet sources, TV news programs and lexicographical studies.

Keywords: coronavirus, lexis, paradigmatic relations, Polish, Russian

Wprowadzenie

Ogólnoświatowa pandemia koronawirusa nie tylko odmieniła życie mieszkańców globu ziemskiego, lecz także znalazła odzwierciedlenie w zasobach leksykalnych wielu języków. Oto kilka egzemplifikacji neologizmów w języku angielskim, niemieckim, francuskim i hiszpańskim. Już w ciągu pierwszych miesięcy rozprzestrzeniania się COVID-19 i przymusowej kwarantanny angielskie słowniki odnotowały najnowsze słownictwo odnoszące się do stanu epidemii, którego część została zapożyczona przez inne języki, por. *coronennial* (na wzór *millennial*) ‘dziecko, które urodzi się w okresie pandemii i przymusowej kwarantanny’, *quaranteen* (*quarantine* + *teenager*) ‘nastolatek w czasie kwarantanny’, *covidivorce* (← *covid* + *divorce*) ‘rozwód, spowodowany długotrwałym wspólnym przebywaniem małżonków w tej samej zamkniętej przestrzeni w czasie pandemii’ [*Cambridge Dictionary*, online], *zumping* (← *zoom* + *dumping*) ‘zerwanie z drugą osobą za pomocą Zooma lub innej aplikacji umożliwiającej konwersację

w formie wideo’, *covexit* (*covid* + *exit*) ‘strategia wdrożona przez rządy w celu złagodzenia ograniczeń wprowadzonych przez epidemię COVID-19’ [*Collins Dictionary*, online], *covidate* (*covid* + *date*) ‘randka w czasie epidemii w formie online (na portalu randkowym *Date*)’ [*Urban Dictionary*, online], abrewiaturę *WFH* (*work from home*) ‘praca z domu’ i inne.

W początkowym okresie pandemii w języku niemieckim aktywizował się m.in. pasywny leksem *Hamsterkaufen* ‘zakupy ponad miarę, na zapas; chomikowanie’. Na wzór złożenia *Kummerspeck* ‘dodatkové kilogramy spowodowane nadmiernym podjadaniem w stanie emocjonalnego wzburzenia’ utworzono rzeczownik *Coronaspeck* ‘dodatkové kilogramy, przytycie w czasach epidemii koronawirusa’.

Francuzi zobligowani do przymusowej kwarantanny w czasie jej trwania wykreowali, m.in. derywat *quatorzaine* (← *quatorze jours*), nawiązujący do 14-dniowej inkubacji koronawirusa u osób zarażonych. Ponadto obywatele przekonani, że władze dezinformują mieszkańców o rzeczywistej sytuacji epidemiologicznej w kraju, ukuli neologizm *désinfox*, zbieżny brzmieniowo z leksemem *désinfection* (paronomazja). Jeszcze inny okazjonalizm, który na początku pandemii znalazł odzwierciedlenie we francuskiej prasie, to *macronavirus*¹.

W Hiszpanii, gdzie liczba zachorowań na początku szerzenia się epidemii była jedną z najwyższych w Europie, jej mieszkańcom przez pewien czas także zakazano prewencyjnie wychodzić z domu. Całe życie (też towarzyskie) Hiszpanów ograniczyło się do przesiadywania na balkonach. W krótkim czasie w języku hiszpańskim pojawiło się wyrażenie *la Gestapo de balcones* ‘osobliwy rytuał zniesławiania (krzykiem, wyzwiskami, świstami) osób, które zdaniem obserwatorów naruszały nakaz kwarantanny, opuszczając swoje domostwa’ [Comín 2020, online].

To zaledwie kilka przykładów tego, jak język reaguje na dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość. Ja jednak ograniczę się do słownictwa w języku polskim i rosyjskim, powstałego oraz aktywnego w czasach epidemii koronawirusa. Zaprezentuję jednostki ciągłe i nieciągłe o różnym nacechowaniu stylistycznym, będące efektem derywacji, zapożyczeń (zewnątrznych i wewnętrznych), neosemantyzacji, aktywizacji pasywnej leksyki, a odnoszącej się zarówno do samej pandemii, jak i życia mieszkańców Polski oraz Rosji w okresie jej trwania. Ponadto pokażę, jak nowe jednostki funkcjonują w systemie leksykalnym, koncentrując się na relacjach paradygmatycznych. Materiał ilustracyjny, obejmujący okres marzec–

¹ Por. tytuły prasowe *Une manifestation contre le « macronaviru » à Dijon* z 16.02.2020 r. [*Une...*, online]; *Toulouse: les banderoles « Macronavirus » se multiplient, les convocations au commissariat aussi* z 28.04.2020 r. [*Toulouse...*, online].

sierpień 2020 roku, pochodzi z prasy w wersji online, telewizyjnych programów informacyjnych oraz dodatkowo ze stron projektu *Słowa na czasie, Obserwatorium Językowego Uniwersytetu Warszawskiego, Miejskiego słownika slangu i internetowego słownika Словарь перемен*².

Derywacja

Sam termin (złożenie) *koronawirus*³/*коронавирус*⁴ o angielskiej proveniencji (wywodzący się z kolei z łacińskiego *coronaviridae*)⁵ jest dzisiaj znany chyba każdemu mieszkańcowi Polski i Rosji. Leksem ten, przechodząc w językach-biorcach drogę od zapożyczenia zewnętrznego do wewnętrznego, na długi czas zadomowił się w języku polskim i rosyjskim, stanowiąc bazę dla szeregu derywatów. Wśród nich nieliczną grupę tworzą leksemy pochodne, w których w całości zachowała się podstawa słowotwórcza (m.in. *koronawirusowy* (Adj), *koronawirusowe* (Sub: 2000+ „*koronawirusowego*” [2000..., online]), *koronawirusowanie*, *postkoronawirusowy*, *antykoronawirusowy*, *коронавирусный*, *докоронавирусный*, *посткоронавирусный*, *антикоронавирусный*). W obu językach pod względem ilościowym dominują formacje z wyekspozowanym prepozytywnym członem złożenia. W języku polskim powstała cała gama compositów z komponentem *korona*-⁶, por. *koronabiznes*, *koronacelebryta*, *koronaczasy*, *koronakampania*, *koronakryzys* ‘kryzys na rynku pracy’ [TVP1 „Wiadomości” z 24.04.2020], *koronanews*, *koronopandemia*⁷, *koronapanika*⁸, *koronatransport*, *koronawybory*

² Funkcjonująca od 2011 r. na Facebooku grupa, która rejestruje najnowszą leksykę, pochodzącą z Internetu, prasy i programów informacyjnych. Jednorazowe użycia oraz autorskie okazjonalizmy są poza sferą zainteresowań grupy [Глотова 2017, online].

³ Błędna forma *koronowirus*, która czasami pobrzmiwiała w mediach, powstała w wyniku asymilacji głosek [Kłosińska, *Koronawirus*, online]. Normatywna artykulacja (i pisownia) z *a* zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie jest odzwierciedleniem angielskiej i łacińskiej struktury terminu.

⁴ Leksem ten funkcjonuje w języku rosyjskich specjalistów od pewnego czasu. W *Национальном корпусе русского языка* został odnotowany w latach 90., natomiast pierwsze rejestracje leksykograficzne pochodzą z *Нового словаря иностранных слов* z 2008 r.

⁵ Więcej na temat etymologii leksemu *koronawirus* [Cierpich-Kozieł 2020, online].

⁶ Agnieszka Cierpich-Kozieł odnotowuje 52 neologizmy słowotwórcze (głównie okazjonalizmy) z komponentem *korona*-, które pojawiły się w polszczyźnie w okresie od 5.03 marca do 1 maja 2020 r. [Cierpich-Kozieł 2020, online].

⁷ „Świat panikuje (i słusznie) z powodu koronopandemii, robiąc góry zapasów (których to chyba może wystarczyć i na spadek), wali tłumami do aptek po wszelkie możliwe panacea – od witamin po maski” [Borowik 2020, online].

⁸ Por. tytuły prasowe *Koronapanika, czyli o tym, jak irracjonalność potęguje nasz strach przed nowym wirusem* [Kołodko 2020, online], *Koronawirus. Przeżyć emocje i je wypuścić. Terapeutka radzi, jak opanować „koronapanikę”* [Klimowicz 2020, online].

‘wybory (prezydenckie) w czasach epidemii koronawirusa’⁹, *koronawirusolog*, *koronasceptyk*, *koronazakupy*, czy slangowe *koronaferie*, *koronaimpreza*, *koronaparty*, wulg. *koronazjeb* ‘człowiek, który nie stosuje środków ostrożności przeciw koronawirusowi i namawia do tego innych’ oraz kontaminanty *koronalia* (*korona* + *juwenalia*) ‘spotkania studenckie zamiast juwenaliów’ (zob. [Kołodziejek 2020, online; *Miejski...*, online]), *korontanna* (← *koronawirus* + *kwarantanna*). *Miejski słownik slangu* odnotowuje jedynie jeden derywat sufiksalny *koronaliści* ‘chorzy na COVID-19’.

Warto też zwrócić uwagę na to, iż niektóre nowe derywaty cechują się wieloznacznością. Należy do nich leksem *koronaświrus*¹⁰ o dwóch spolaryzowanych semantemach. Z jednej strony jest to ‘osoba popadająca w panikę z powodu epidemii koronawirusa, wykupująca wszelkie możliwe towary z półek sklepowych oraz obsesyjnie śledząca dokumenty na temat pandemii’, z drugiej ‘człowiek, który bagatelizuje zagrożenie i zachęca innych do podejmowania szczególnego ryzyka, wbrew powszechnym zaleceniom’. Zatem mamy tu do czynienia ze stosunkowo rzadkim zjawiskiem, jakim jest enantiosemia, nazywana czasami antonimią wewnętrzną.

W języku rosyjskim w mowie potocznej termin *коронавирус* funkcjonuje w skróconej formie *корона*¹¹, która z kolei stała się podstawą zarówno derywatów afiksalnych, jak i kolejnych złożzeń, por. *докоронный* (*докоронная эпоха*, *докоронное время*), *коронакризис*¹², *коронакризисный*¹³, *коронанаправления*, *коронафейк*, *коронапаника*, *коронаскептик*, *корона-диссидент* ‘человек, убежденный, что коронавирус выгоден властям и производителям лекарственных препаратов’ (*per analogiam* z *ВИЧ-диссидент*), *коронаэнтузиаст*, *коронапсихоз*, *корона-право*, *коронаречь*, *коронатермины*, *коронавирусолог*,

⁹ Por. tytuły prasowe *Hołownia* „*O tępym parciu do koronawyborów*”... [*Hołownia...* 2020, online]; *Koronawybory, czyli jak wirus usunął w cień kampanię prezydencką* [*Koronawybory...* 2020, online].

¹⁰ Leksem wzorowany jest na angielskim derywacie *covidiot*. Należy dodać, że w polszczyźnie potocznej mianem *koronaświrus* nazywana jest też sama choroba [*Miejski...* online].

¹¹ Por. pierwsze wersy piosenki Artura Sarkisjana *Коронавирус уходит*: „Коронавирус, корона уходит с нашего района / О том песня спета, не рада тебе планета” oraz tytuł prasowy *Остаться без короны. Как не заразиться COVID-19 на курорте* [АиФ. 2000. № 31]. Jak podaje Cierpich-Kozieł w języku polskim, głównie w mediach społecznościowych, także funkcjonuje skrócona postać leksemu *koronawirus* – *korona* w następujących znaczeniach 1) ‘nowy wirus, koronawirus’; 2) ‘czasy koronawirusa, okres pandemii’ [Cierpich-Kozieł 2020, online].

¹² Por. tytuł prasowy *Коронакризис. Правительство боится принимать решения без команды от Лукашенко* [*Коронакризис...* 2020, online].

¹³ Por. tytuły prasowe: *Коронакризисная ревизия Совфед проанализирует закон о контрсанкциях* [Галанина 2020, online], *Apple представила новый, коронакризисный iPhone SE* [*Apple...* 2020, online].

*короназаболевание (профилактика короназаболеваний), коронаподозрение*¹⁴, *коронаМир, коронасмерть, коронапофигисты* ‘те, которые отрицают наличие вируса’, *коронапроявления, czy kontaminanty*¹⁵ *коронавты*₁ (← *коронавирус + космонавты*) ‘люди, которые ходят в полном облачении, то есть в масках, защитных очках и перчатках’¹⁶ i *коронаик* (← *коронавирус + параноик*). Należy podkreślić, iż rosyjscy językoznawcy w odniesieniu do ostatniego typu derywatów coraz częściej zaczynają używać terminu *слова-бленды*, zaś samą kontaminację (słowotwórstwo teleskopowe) określać jako *блендинг* (por. ang. *blending*) [Хрущева 2009, 95–101; 2011, 143–145; Григорьева 2019, 489]. W uzupełnieniu wypada dodać, że oficjalna nazwa *коронавирусная инфекция* w mowie potocznej zyskała postać uniwerbizmu *коронарка*, na bazie którego z kolei powstał derywat sufiksalny *коронарочка*.

W środowisku medycznym przy opisie interesującej nas choroby, jak również poza nim, funkcjonuje synonimiczny termin *Covid-19/ковид-19*, będący abrewiaturą angielskiego wyrażenia *COronaVirus Disease 2019* (‘koronawirusowa choroba 2019’). Także i ten profesjonalizm (kolejny przykład przekształcenia zapożyczenia zewnętrznego w wewnętrzne) stał się bazą słowotwórczą dla wielu derywatów. W języku polskim odnotowałam jedynie kilka leksemów pochodnych o niestabilizowanej grafii: przymiotniki *covidowy/kovidowy* (obecny np. w wyrażeniach *covidowe palce, kontrole kovidowe, wnioski covidowe, laboratorium covidowe* i inne) i *antykovidowy/antycovidowy (ustawa antykovidowa)*, derywat paradygmataczny *covidove* (na wzór *becikowe*) ‘zasiłek opiekuńczy dla ubezpieczonego rolnika i jego rodziny’, złożenie *COVID-informacje* oraz potoczny (formacje sufiksalne) *kowidowcy/covidowcy i covidianie*.

W odróżnieniu od polszczyzny, w ruszczyźnie – głównie potocznej – funkcjonuje szereg derywatów motywowanych nazwą choroby. Są wśród nich leksemy będące efektem afiksacji: *ковидные*¹⁷ ‘пренебрежительно о тех, кто заразился ковидом’, feminatyw *ковидница, ковидарный* (np. *ковидарный госпиталь*), synonimiczne nazwy miejsc *ковидник*₁¹⁸ i powstały na wzór wyrazu *абортарий* derywat *ковидарий* ‘перепрофилированная больница под лечение коронави-

¹⁴ Por. tytuł prasowy *Коронаподозрение: как местное сообщество укукло меня в больницу* [Калда 2020, online].

¹⁵ Derywaty tego typu nazywane są też teleskopizmami (ros. телескопизмы) [Miturska-Bojanowska 2004, 427–431].

¹⁶ Leksem ma też i inne znaczenie, tożsame jak u derywatu *ковидонавты*. Por. *коронавты*₂ / *ковидонавты* ‘все обитатели (врачи и пациенты) зараженных больниц’.

¹⁷ Sufiksacji towarzyszy jednoczesna substancywizacja.

¹⁸ Derywat ma także znaczenie osobowe, synonimiczne substancywizowanemu leksemowi *ковидный* ‘больной Covid-19’.

руса' – alternatywny wobec wyrażenia *ковидная клиника, ковидарня; ковидло* lub *ковидла* 'простонародное название болезни ковид-19', *ковигист, постковидный* – synonim *посткоронный* (np. *постковидная/посткоронная жизнь, мир, отдых, туризм, период, дизайн, этикет; постковидный синдром; постковидные отношения*), *доковидный, заковидиться, отковидиться*. Leksem ten obecną jest także w złożeniach *ковид-диссидент/ковиддиссидент* 'человек, который не соблюдает карантин, отрицает наличие коронавируса', *ковид-диссидентство* i *ковидоглоссарий* oraz kontaminantach *ковидиада* 'занятия спортом в домашних условиях' (analogicznie jak *олимпиада, спартакиада, универсиада*), *ковидарность* (← *ковид* + *солидарность*) 'валантерство в эпоху пандемии', *ковидео* (← *ковид* + *видео*) 'видео о жизни в самоизоляции'.

Poza wspomnianymi gniazdami słowotwórczymi w obu językach tworzone są i inne, skupione wokół takich słów kluczowych, jak *масечка/маска* oraz tylko w języku rosyjskim serie wyrazów motywowane rzeczownikami *карантин* i *Zoom/зум*. Oto kilka przykładów derywatów, pochodnych leksemów *масечка/маска*: *масечковцы, антymasечковцы, масечкомания, масечкотат* (na wzór *билетотат*), *маскобесие* 'истерия вокруг медицинских масок и респираторов, покупка масок в огромных количествах', *масочники, антимасочники*. Kolejny ciąg leksemów motywowany jest rzeczownikiem *карантин*: *карантинники* 'онлайн-квартирники российских звезд в условиях самоизоляции', *скарантинить (скарантинить время)*, *докарантинный (докарантинная эпоха)*, *карантец, карантье* (analogicznie do *рантье*) 'люди, сдающие собак в аренду для прогулок во время карантина', *карантин-шейминг* 'порицание людей, нарушающих режим самоизоляции, и агрессия в их сторону', kontaminaty *карантиниада, карантикулы*¹⁹ (← *карантин* + *каникулы*), *карантинки* (← *карантин* + *валентинки*) 'письма, которые пишут друг другу разлученные влюбленные во время карантина'²⁰, *карантиндер* 'знакомства в интернете с помощью портала *Tinder*²¹ во время карантина', *карантини* (← *карантин* + *мартини*) 'любой алкогольный напиток на столе участника Zoom-вечеринки'. Na bazie nazwy komunikatora *Zoom / зум* utworzono grupę derywatów: *зуминар* 'вебинар, проводимый при помощи приложения *Zoom*', *зумиться* 'розгадково 'общаться в *Zoom*, онлайн работать, преподавать или учиться через сервис *Zoom*', szybko jednak zyskał ogólniejsze znaczenie 'любой способ виртуальной коммуникации' (na jego bazie powstał

¹⁹ Por. polski derywat *koronaferie*.

²⁰ Leksem ten ma też inne znaczenie 'пересылаемые друг другу картинки о карантине' i wówczas motywującymi są wyrazy *карантин* i *картинки*.

²¹ Mobilny portal randkowy korzystający z technologii lokalizacji.

frazeologizm *зумится по скайпу*)²², *зумификация* ‘переход в programmu Zoom na работе, университете’, *обезуметь* ‘провести слишком много времени в приложении Zoom’ (por. homonimiczny *обезуметь* ‘стать безумным’), *зум-бомбинг* (na wzór *фотобомбинг*) ‘o rozgryshe, устраиваемом хулиганami в прямом эфире, если отсутствует защита паролем’. Niektórzy użytkownicy języka uważają, że całe życie mieszkańców będących w kwarantannie przeszło do sieci, por. nowe złożenia z komponentem *онлайн-*: *онлайн-культура*, *онлайн-голосование*, *онлайн-консультации* oraz funkcjonujące w potocznej komunikacji composita *зоом-ужин*, *зоом-завтрак*, *зоом-вечеринка*, *зоом-мероприятия*, *зоом-трансляции*.

Galerię odnotowanych przeze mnie polskich derywatów, a odnoszących się do stanu epidemii oraz życia Polaków w tym okresie, wieńczą złożenia: *wymazobusy*, *zombie-kolejki* ‘ludzie w масечках stojący w dużych odstępach w kolejkach do sklepów, urzędów pocztowych itp.’ i *wybory-widmo* ‘o zawieszonych czasowo (z powodu pandemii) wyborach prezydenckich, których pierwotny termin zaplanowano na 10 maja 2020 r.’ (RMF 13.05.2020) oraz derywat sufiksalny pot. *wuhanka* (*per analogiam* do *hiszpanka*) i kontaminant *trikini* (ang. *three* + *bikini*) ‘trzyzęściowy kostium plażowy z масечką’.

Z kolei lista rosyjskich derywatów (sufiksalnych, paradygmatycznych, złożzeń i kontaminantów), nazywających różne nowe realia w czasie stanu epidemii, jest nieco liczniejsza, por. *погулянцы* ‘te, кто выступает за мягкий карантин, т.е. возможность выйти на пешую прогулку, пробежку или просто во двор с детьми’, *шашлычник* ‘тот, кто вместо сидеть дома на карантине, тусуется, ходит на шашлыки’, *гречники* ‘люди, которые скупают гречку’, *карантинные* ‘наличные для пенсионеров, которые не болеют коронавирусом и соблюдают карантин’ i *путинские*²³ ‘o выплатах врачам в связи с ковид-19’ (na wzór istniejących w systemie leksykalnym języka rosyjskiego uniwersalizmów *командировочные*, *деревянные*, *суточные*), *бессимптомный*, *контактные* ‘люди, контактировавшие с больным’, *подозрительные* ‘люди с подозрением на коронавирусную инфекцию’, *застрянцы* ‘te, кто остался за пределами своей страны в связи с отменой авиасообщения’, *сидидомцы* ‘выступающие за жестокий карантин, т.е. чтобы разрешали выходить только в магазин, погулять с собакой или выйти в аптеку’, *макаронавирус* ‘массовые покупки

²² W języku angielskim także funkcjonuje czasownik *to Zoom* z tożsamym znaczeniem jak w języku rosyjskim. Trudno stwierdzić, czy rosyjski leksem jest zapożyczeniem, czy oba czasowniki powstały niezależnie. Analogiczne znaczenie do formacji werbalnej w języku rosyjskim zyskał czasownikowy derywat *скайпиться*.

²³ Sufiksacji towarzyszy jednoczesna substancywizacja.

товаров’, *прокрастибейкинг* ‘о способе поведения работающих женщин во время карантина, которые начинают что-то печь и откладывают дела на потом, прокрастинируют’, *вирусобесие* ‘комплекс мер профилактики’, *тревел-шейминг* (synonim wyrażenia „стыд за путешествия”), *инфодемия* (← *информация* + *эпидемия*) ‘рост потока информации об эпидемии, нередко ложной и преувеличенной’²⁴, *удАлёнушка* (← *удаленка* + *Аленушка*)²⁵, *расхламинго* (← *расхламление* + *фламинго*) ‘шутливое название уборки в квартире, во время которой хозяева выбрасывают ненужные вещи, весь накопившийся хлам’²⁶. Czasami pojawienie się nowych derywatów pociąga za sobą tworzenie kolejnych leksemów pochodnych. W stosunkowo krótkim czasie od zaistnienia rzeczownika *расхламинго* utworzono derywat z antonimicznym znaczeniem *заххламинго*.

Zapożyczenia

Czas pandemii to także okres fali zapożyczeń z języka angielskiego, por. *kowidiota/ковидиот* (*covidiot*), *ковид-бумеры* (ang. *COVID boomers*, analogicznie jak *беби-бумеры* ← ang. *baby boomer*²⁷) ‘dzieci, zamknięte w czasie epidemii koronawirusa’, *думскроллинг* (ang. *doomscrolling*) ‘długotrwałe czytanie negatywnych wiadomości’, polisemiczny leksem *корониалы* (ang. *coronials*) ‘dzieci lat 10–15, które łatwo oswoją wirtualną rzeczywistość’ i ‘dzieci, które będą urodzone w czasie pandemii koronawirusa’, *lockdown/локдаун* ‘zakaz swobodnego wstępu lub wyjścia z budynku lub określonej strefy w związku z epidemią’, *коронагеддон* (ang. *coronageddon* ← *corona* + *Armageddon*) ‘armageddon w erę koronawirusa’, *коронапокалипсис* (ang. *coronapocalypse* ← *corona* + *apocalypse*), *коронадурки* (ang. *coronadouche*) ‘osoby, które w pełni świadomie planują sprzedać swoje zapasy z szalonej ceną’, *коронапоја/коронапоия* (ang. *coronapnoia* ← *corona* + *paranoia*) ‘paranoja na temat

²⁴ Por. z leksemem *дезинформация*, potoczny *деза*.

²⁵ Tytuł prasowy w tygodniku „Аргументы и факты” № 13 z 25.03.2020 r.

²⁶ Nie mogę zgodzić się z interpretacją Katarzyny Kuligowskiej, która zalicza derywat do formacji prefiksalnie-sufiksoidalnych [Kuligowska 2020, 120]. Po pierwsze, w języku rosyjskim jeszcze przed pandemią funkcjonowały leksemy *расхламлять*, *расхламляться* oraz powstały na ich bazie rzeczownik *расхламление*, po drugie, w rosyjskim systemie słowotwórczym jak dotychczas nie odnotowano formantu *-инз(о)*. Nie uwzględnienie przez wspomnianą autorkę ogniwa czasownikowego i *nomen actionis* świadczyłoby o tym, iż derywat ten reprezentuje tzw. *черепащачное словообразование*, a tak nie jest.

²⁷ W Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej mianem *baby boomers* określa się osoby urodzone po II wojnie światowej, między 1946 a 1964 r.

коронавируса', *карантинейджеры* (ang. *quaranteens*) 'подростки на карантине', *карантим* (ang. *quaranteam*) 'команда, члены которой живут или работают вместе во время карантина'.

Powyżej była mowa o tym, że niektóre rodzime leksemy monosemiczne przekształcają się w polisemiczne, przy czym ich semantemy wchodzą w relacje antonimiczne. Z takim przykładem polaryzowania się znaczeń leksemy wieloznacznego mamy do czynienia w przypadku zapożyczonego substantiwu *ковидиот* (ang. *covidiot*). Na gruncie języka rosyjskiego zyskuje on dodatkowe znaczenie, które wchodzi w relacje antonimiczne ze znaczeniem pierwotnym, por. 'тот, кто отрицает наличие пандемии и ее опасности' i 'тот, кто чересчур паникует'.

Wśród zapożyczeń z języka angielskiego obok jednostek ciągłych znalazły się m.in. wyrażenia *pacjent zero* / *нулевой пациент* ← *patient zero*, *дистанс społeczny* / *социальное дистанцирование* (*дистанция*) ← *social distancing* i *экономическая кома* ← *economic coma*.

Oprócz zapożyczeń zewnętrznych w pierwszych miesiącach 2020 roku w obu językach pojawiły się zapożyczenia wewnętrzne. Szereg profesjonalizmów w tym okresie wykracza poza ramy języka specjalistów. Są wśród nich wspomniane wyżej terminy medyczne *коронавирус/коронавирус* i *COVID-19 /ковид-19* oraz *пандемия/пандемия*, *изолаториум*²⁸, *оздоровиенiec* (*pozytywny ozdrowiенiec*)²⁹, *тепловизор*, *санитайзер*, *ПЦР-тест* (*полимеразная цепная реакция*) 'метод, который позволяет выявить присутствие вируса в организме'. Ponadto rozszerza się zakres znaczeniowy żargonizmu *удаленка* 'удаленная работа'. Dotychczas praca w trybie *online* dotyczyła jedynie freelancerów, w dobie pandemii objęła szeroki krąg profesji. W pewnym stopniu uniwerbizm pod względem znaczeniowym stał się bliski innemu kondensatowi *дистанционка* 'дистанционное обучение'.

Neosemantyzacja i aktywizacja pasywnej leksyki

Szereg leksemów i wyrażeń w obu językach w okresie pandemii zyskuje nowe dodatkowe znaczenie, m.in. *домówka* 'grany z domu kameralny koncert przed niewidzialną publicznością, transmitowany w sieci' (wcześniej 'impieza, party w domu'), *wymazówka* 'karetka, która jeździ do pacjenta do domu, w celu pobrania wymazu' (dotychczas w znaczeniu 'plastikowa pałeczka lub wacik

²⁸ W okresie pandemii rolę izolatoriów mogą pełnić nie tylko sanatoria czy zakłady zamknięte, lecz także specjalnie na ten cel wyznaczone i przygotowane hostele, hotele, akademiki.

²⁹ W znaczeniu medycznym 'osoba, u której ustąpiły objawy choroby zakaźnej, ale nie jest jeszcze całkiem zdrowa' [WSJP, online].

do wykonywania wymazów'), *голомордые* pierwotnie 'люди без бороды', obecnie 'люди без маски', *маски-шоу* 'бесконечное хождение людей в масках по улицам' (dotychczas 'появление бойцов силовых ведомств обычно для обыска, ареста людей или имущества, конфискации'), *зумер* 'тот, кто проводит много времени в видеоконференциях' (pierwotnie 'человек, относящийся к поколению Z, обычно о том, кто родился в «нулевые» годы')³⁰, *самоизоляция* 'изоляция, обособление от других с целью соблюдать санитарно-эпидемиологический режим'³¹ (obok wcześniejszych 'политика изоляции страны, государства, экономики от внешней торговли' i 'в психологии: отстранение от внешнего мира'; pierwotnie pożyczka z języka angielskiego, por. *self-isolation*). Warto podkreślić, że pod wpływem neosemantyzmu *самоизоляция* w języku rosyjskim pojawił się czasownik *самоизолировать* i wyrażenie *соблюдать самоизоляцию*.

Z kolei przymiotnik *бесконтактный*, w swoim podstawowym znaczeniu 'осуществляемый на расстоянии, без прикосновения' [ТСРЯ 2006, 119] i mający związek z parapsychologią, obecnie oznacza nadal brak kontaktu fizycznego, ale jest odległy od zjawisk paranormalnych i funkcjonuje przykładowo w kolokacjach takich jak *бесконтактная доставка (товаров)* czy *бесконтактный вывоз продуктов* obok znanego już połączenia *бесконтактный платеж банковскими картами, с телефона* (por. wspomniany już substantywizowany leksem *бесконтактный*).

Rozszerzenie zakresu znaczeniowego obserwujemy także u niektórych dotychczasowych wyrażen *жёлта стrefa* i *красная стrefa*, które wcześniej dotyczyły obszarów związanych z rozprzestrzenianiem się ASF 'afrykańskiego pomoru świń'³². W kontekście epidemii obecnie *жёлта стrefa* oznacza się te powiaty, w których liczba zachorowań waha się między 6 a 12 osobami na 10 tys. mieszkańców, jeśli nowych zachorowań jest powyżej 12 na 10 tys. mieszkańców, wtedy powiat zaliczany jest do *красной стrefy*³³.

³⁰ Semantem można też traktować jako efekt neosemantyzacji.

³¹ Semantem w pewnym stopniu staje się bliski znaczeniowo rzeczownikowi *карантин*, aczkolwiek pierwszy sposób izolacji ma charakter dobrowolny, drugi – przymusowy. Ponadto w tym nowym znaczeniu leksem traci pejoratywny odcień znaczeniowy, charakterystyczny dla wcześniejszych treści.

³² Przy ASF zastosowano następujące oznaczenia stref: *стrefa жёлта* – strefa ochronna, wolna od zachorowań, *стrefa красная* – obszar, na którym stwierdzono zachorowania u dzików i *стrefa небеска* – obszar zagrożony, na którym wykryto zachorowania na ASF u trzody chlewnej.

³³ Podział terenu RP wprowadzono 8 sierpnia 2020 r. przez Ministerstwo Zdrowia w związku z zachorowaniem na COVID-19 na trzy strefy: zieloną, żółtą i czerwoną uzależniony jest od liczby zachorowań na terenie danego powiatu. Obszar wolny od zachorowań określany jest jako *zielona стrefa*. Analogiczne oznaczenia stref z różną liczbą zachorowań zastosowała na swoim terytorium

Także w języku rosyjskim neosemantyzacji ulegają niektóre związki wyrazowe, np. *в мирное время* wcześniej ‘ob отсутствии войны’, teraz ‘to, что было до и настанет после войны с вирусом’, *мой дом – моя крепость* obecnie ‘это та крепость, в которой я нахожусь на карантине’, *коронованная особа* ‘больной Covid-19’, *пушечное мясо* ‘врачи’. Literalne znaczenie przybiera wyrażenie *у него не все дома* ‘возможно, что кто-н. из домашних нарушил санитарный режим и покинул квартиру’³⁴. W początkowym okresie kwarantanny w rezultacie transformacji (substytucja) powstała żartobliwa nazwa święta *День святого Карантина* (← *День святого Валентина*).

Dzięki wyemitowanemu po wieloletniej przerwie w kwietniu 2020 roku przez Olega Kuwajewa kolejnego odcinka kreskówki o Masianie („Изоляция” – bohater w czasie kwarantanny) błyskawicznie upowszechniło się słowo *наружу* ‘to, что за пределами дома’. Przymiotnik *наружный* zyskał nowe znaczenie ‘недоступный, запрещенный’, stając się bazą dla innych okazjonalnych derywatów: *наружать, наружитель, наружение*.

Ponadto aktywizują się także leksyka wojenna i wojenne metafory, które skutecznie wykorzystują dziennikarze relacjonujący sytuację związaną ze stanem pandemii, por. *первая линия фронта walki z коронавирусом, тоczyć войну з коронавирусом*³⁵, *звалчыць пандемію, walka ze skutkami pandemii, mobilizować się przeciwko koronawirusowi, koronawirus w natarciu, вирусный бой, врачи находятся на передовой, врачи ведут войну с эпидемией, бороться (борьба) с коронавирусом, атаки вируса, бойцы коронавирусаго фронта, противовирусная оборона, победить коронавирус* itp.

Nowe wyrażenia

Spontanicznie powstają nowe wyrażenia, często mające efemeryczny charakter, np. *новая normalność, zdalne życie, odmrażanie kraju* ‘poluzowywanie obostrzeń związanych z epidemią, odblokowywanie gospodarki’, *выплатщание*

Rosja. W związku z epidemią podobny podział kraju na strefy obowiązuje na Ukrainie. W zależności od liczby zachorowań wyznaczono tam następujące rodzaje obszarów: *красная, оранжевая, желтая* i *зеленая зона*, na których obowiązują stosowne ograniczenia.

³⁴ Por. komentarz na jednym z portali: „Вася, прежде чем считать баькинных – все или не все [дома], сосчитай-ка своих!” [(online). <https://www.sports.ru/football/1084740484.html> (dostęp 22.08.2020)].

³⁵ Por. cytata: „Teraz uznał, że lekarze i pielęgniarki toczą wojnę, a wrogiem, jest koronawirus” [(online). <https://www.tvp.pl/radio-koszalin/informacje/swiat/rezyser-miasteczka-twin-peaks-oferuje-bezplatne-medytacje-dla-lekarzy-walczaczych-z-koronawirusem/47926783> (dostęp 22.08.2020)].

krzywej/ выравнивание кривой, сгладить кривую ‘graficzny obraz zmniejszania się przypadków zachorowań’, żartobliwe *wypłaszczenie Szumowskiego, sen Szumowskiego i spać jak Szumowski* ‘sen lekki, krótki z powodu nawału pracy czy związany z bardzo stresującą sytuacją’. W codziennych komunikatach dotyczących sytuacji epidemiologicznej w kraju spotykamy się z kolejnymi wyrażeniami typu *szpital jednoimienny, wymazywać górników* ‘pobierać wymazy u górników’, *ognisko epidemii, czerwony punkt epidemii* ‘miejsce, punkt z najwyższą liczbą zachorowań’, *zagłębienie koronawirusa* ‘o masowych zachorowaniach na koronawirusa w województwie śląskim, w szczególności wśród górników’, *pełzająca epidemia* ‘lokalne wybuchy/wzrost epidemii’, *druga fala zachorowań, maseczkowe gestapo, maseczkowe patrole*. W związku z planowanymi na maj wyborami prezydenckimi, a w szczególności z ich trybem, w uzusie powstało wyrażenie *kopertowe wybory*. Na bazie związku *praca zdalna* w środowisku uczniowskim utworzono kolejne wyrażenia, por. *zdalna lekcja, zdalne życie*, żartobliwe *zdałłem* (‘zdałem’) *maturę*.

Z uwagi na deficyt maseczek ochronnych na wielu europejskich rynkach w okresie wiosennym oraz tryb ich zamawiania i towarzyszące temu nadużycia w powszechnym obiegu pojawiły się m.in. wyrażenia takie jak *afery maseczkowa* ‘o nieatestowanych dostawach medycznych środków ochrony przed koronawirusem (głównie z Chin i Ukrainy)’, *dyplomacja „maseczkowa”/ масочная дипломатия, дипломатия масок, коронавирусная дипломатия* ‘o dostawie środków ochrony osobistej i sprzętu medycznego do innych państw, która ma przedstawiać Chiny jako hojnego oraz odpowiedzialnego partnera’.

Poza wspomnianymi połączeniami wyrazowymi język rosyjski obfituje w szereg innych nowych wyrażen, np. *посп. подцепить корону* i *подхватить „корону”* ‘заболеть коронавирусом’ lub *стать „коронованным”* ‘стать носителем коронавируса’, *вирус разъединения, красная (грязная) зона [в больнице]* ‘место, где непосредственно размещены пациенты с коронавирусом’ (i analogicznie *чистая зона*), *китайский вирус, домашний режим, масочный (масочно-перчатый) режим, пик эпидемии, ковидный инсульт, коронавирусный (домашний) карантин, диванные вирусологи* ‘люди, nie имеющие никакого отношения к изучению wirusow i даже medycynie, однако с уверенностью выдающие информацию о wirусе’, *социальный мониторинг* ‘мобильное приложение, которое помогает городу обеспечить соблюдение карантина’, *саркатyczne цифровой канцлагерь* ‘o введении в Москве и некоторых регионах системы электронных пропусков для выхода на улицу во время карантина’, *режим ХЗ* ‘режим неизвестности, обычно употребляется в связи с введением властями очередных запретов, связанных с пандемией, или наоборот снятия

их без особенных объяснений и поводов’, *шведский сценарий* ‘сценарий, при котором страна не вводит карантин, не закрывает школы, границы и не штрафует погулянцев’, *путинские каникулы* ‘о решении российского президента по поводу коронавируса: „объявить следующую неделю нерабочей с сохранением заработной платы”’, *курс лимона (имбиря)* ‘о том, что во время пандемии выросла цена на эти продукты’, *„родина” коронавируса*, *зумиться на удаленке*, *индекс самоизоляции*, *выйти на плато*.

Nowe jednostki a system leksykalny

W okresie pandemii systemy leksykalne języka polskiego i rosyjskiego bogacą się nowymi jednostkami o różnej proveniencji³⁶. Obok wyrazów i wyrażeń zapożyczonych (w tym także zapożyczeń wewnętrznych) powstają nowe formacje. Derywaty motywowane są podstawami rodzimymi i obcymi. Do ich wykreowania wykorzystano różnorodne środki słowotwórcze. Nowe jednostki łatwo włączane są do poszczególnych systemów leksykalnych. W polszczyźnie i ruszczyźnie tworzą się ciągi synonimiczne, składające się zarówno z wyrazów rodzimych, jak i obcych, por. *koronawirus* – *COVID-19*/ *коронавирус* – *ковид-19*, *постковидный* – *посткоронный*, *koronaświrus* – *koronaidiota*/ *коронадиссидент* – *кодид-диссидент* (*ковиддиссидент*) – *коронаскептик* – *коронапофигист* – *ковидоскептик* – *ковигист* – *ковидиот* – *шашлычник* – *погулянец*, *карантиниада* – *ковидиада*, *дистанционка* – *дистант* – *удаленка*, *запрещенка* – *санкционка*, *ковид-бумеры* – *корониалы* – *ковиниалы* (← *ковид* + *миллениалы*). Część neologizmów ma polisemiczny charakter (np. *корониалы*), przy czym niektóre ze znaczeń tych wyrazów są synonimiczne w stosunku do innych powych leksemów, np. *ковидник₁* – *ковидарий* ‘больница’, *ковидник₂* – *ковидный* ‘больной Covid-19’, *коронавты₂* – *ковидонавты* ‘все обитатели (врачи и пациенты) зараженных больниц’. Z kolei semantemy rzeczownika *koronaświrus₁₋₂* są żywym przykładem antonimii wewnętrznej.

Częstszym zjawiskiem od enantiosepii jest antonimia zachodząca między nowymi jednostkami leksykalnymi, por. *ковид-диссиденты* (*коронадиссиденты*) ↔ *ковидэнтузиасты* (*коронаэнтузиасты*), *масочники* ↔ *антимасоч-*

³⁶ Prezentacja niewielkiego wycinka zasobów leksykalnych języka polskiego i rosyjskiego, w szczególności w zestawieniu z kilkoma przykładami pochodzącymi z innych języków, pokazuje, jak użytkownicy różnych języków próbują włączyć do swoich systemów leksykalnych nominacje nazywające różne nowe realia oraz zachowania społeczne w okresie pandemii (por. kontaminanty: francuski *désinfox* i rosyjski *инфодемия*; hiszpańskie wyrażenie *la Gestapo de balcones* i rosyjskie złożenie *карантин-шейминг*).

ники, коронавты, ↔ голомордые, расхламинго ↔ захламинго, дистанционное образование – обучение-онлайн ↔ обучение-оффлайн.

Część nowego słownictwa jest efektem neosemantyzacji (*domówka, wymazówka, самоизоляция, голомордые* i inne). „Nowe życie” zyskuje dotychczasowa leksyka pasywna (*наружу*) czy wojenna (*война з коронаwirusem, война с пандемией*). Powstają nowe wyrażenia (*дипломатия масечkowa, подценить корону*), niektóre dotychczasowe – nabierają nowych znaczeń (*в мирное время*). Porównując polskie i rosyjskie słownictwo okresu rozprzestrzeniania się koronawirusa, należy odnotować wyrażenia bliskie brzmieniowo, lecz odnoszące się do różnych denotatów, złudne odpowiedniki, por. *червоний пункт еpidemii* ‘miejsce, punkt z najwyższą liczbą zachorowań’ i *красная (грязная) зона [в больнице]* ‘место, где непосредственно размещены пациенты с коронавирусом’ (paronimia międzyjęzykowa).

Warto też podkreślić, że w niektórych grupach środowiskowych tworzenie nowego słownictwa niejednokrotnie jest obliczone na wywołanie efektu komicznego, jest rodzajem gry językowej, opartej m.in. na paronomazji: *e-picie* (por. *e-PII-y*), *социальные дистанцы* (por. *социальные дистанции*), *зумби* ‘тот, кто долго сидит в Zoom’ (por. *зомби*) oraz kontaminacji (por. wspomniane *дериwaty trikini, удалёнушка, расхламинго* i inne). Takie gry językowe w okresie pandemii wykorzystywane są także przez dziennikarzy w nagłówkach prasowych, por. *НеблаCOVIDный бизнес. Кто в регионах наживается на пандемии коронаwируса* [АиФ. 2000. № 22] (zbieżność brzmieniowa leksemów *неблаCOVIDный* i *неблаговидный*).

Ile z tych nowych leksemów i związków wyrazowych przetrwa dłużej w systemach leksykalnych każdego z omawianych języków? Trudno przewidzieć. Część słownictwa, zapewne o neutralnym zabarwieniu lub ze stonowanym ładunkiem emocjonalnym (np. *сovidowy, дистанционка, удаленка, самоизоляция, жёлта strefa, афера масечkowa, масочный режим*), zostanie odnotowana przez słowniki, inne jednostki będą przesunięte do pasywnego zasobu leksykalnego, jeszcze inne odejść w zapomnienie.

BIBLIOGRAFIA

- Borowik Aleksander. 2020. *O witaminie H i imionach*. „Kurier Wileński” z 6.04. (online) <https://kurierwilenski.lt/2020/04/06/o-witaminie-h-i-imionach/> (dostęp 2.05.2020).
- Cambridge Dictionary. (online) <https://dictionaryblog.cambridge.org/category/new-words/> (dostęp 21.06.2020).
- Chaciński Bartek. 2020. *Korona na języku, czyli pandemia w polszczyźnie*. „Polityka” z 4.07. (online) <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1961694,1,korona-na-jezyku-czyli-pandemia-w-polszczyznie.read> (dostęp 9.07.2020).

- Cierpich-Kozieł Agnieszka. 2020. *Koronareczywistość – o nowych złożeniach z członem korona-w-dobie pandemii*. „Język Polski” nr 4. (online) <https://jezyk-polski.pl/wp-content/uploads/2020/09/Artyku%C5%82-Cierpich-Kozieł.pdf> (dostęp 10.09.2020).
- Collins Dictionary. (online) <https://www.collinsdictionary.com> (dostęp 21.06.2020).
- Comín Daniel. 2020. *La Gestapo de los balcones, el miedo y la gente con autismo*. (online) <https://autismodiario.com/2020/03/26/la-gestapo-de-los-balcones-el-miedo-y-la-gente-con-autismo/> (dostęp 18.05.2020).
- 2000+ „koronawirusowego”! Sprawdź czy dostaniesz. 2020. Fakt24.pl z 2.04. (online) <https://www.fakt.pl/pieniadze/biznes/koronawirus-jednorazowe-swiadczenie-postojowe-2080-zl-jak-je-dostac/bxsypmc> (dostęp 15.05.2020).
- Hołownia „O tępych parciu do koronawyborów”... (online) <https://www.wprost.pl/wybory-prezydenckie-2020/10322013/holownia-o-tepym-parciu-do-koronawyborow-wladza-jest-gotowa-poswiecic-zycie.html> (dostęp 15.07.2020).
- Klimowicz Joanna. 2020. *Koronawirus. Przeżyć emocje i je wypuścić. Terapeutka radzi, jak opanować „koronapanikę”*. „Gazeta Wyborcza” z 20.03. (online) <https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,25805834,koronawirus-przezyc-emocje-i-je-wypuscic-terapeutka-radzi.html> (dostęp 2.05.2020).
- Kłosińska Katarzyna. 2020. *Koronawirus*. (online) <https://sjp.pwn.pl/poradnia/hasLeko/Koronawirus;20058.html> (dostęp 20.04.2020).
- Kołodko Julia. 2020. *Koronapanika, czyli o tym, jak irracjonalność potęguje nasz strach przed nowym wirusem*. (online) <https://www.juliakolodko.com/koronapanika> (dostęp 02.05.2020).
- Kołodziejek Ewa. 2020. *Wyplaszczanie krzywej*. (online) <https://24kurier.pl/blogi/ewa-kolodziejek/wyplaszczanie-krzywej/> (dostęp 12.08.2020).
- Koronawybory, czyli jak wirus usunął w cień kampanię prezydencką*. (online) <https://www.pch24.pl/koronawybory--czyli-jak-wirus-usunal-w-cien-kampanie-prezydencka,74662,komentarze.html> (dostęp 15.07.2020).
- Kuligowska Katarzyna. 2020. *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. „Acta Polono-Rhutenica” nr XXV/3: 109–125. *Miejski słownik slangu*. (online) <https://www.miejski.pl/> (dostęp 15.08.2020).
- Miturska-Bojanowska Jolanta. 2004. *Телескопическое словообразование в русском языке*. W: *Słowo. Tekst. Czas VII. Nowe środki nominacji językowej w nowej Europie*. Red. Aleksiejenko M., Kuczyńska M. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego: 427–431.
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego*. (online) <https://nowewyrazy.uw.edu.pl> (dostęp 9.09.2020).
- Ratajczyk Krystyna. 2015. *Kontaminacje leksykalne. Kultura – sens – pragmatyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Słowa na czasie*. (online) <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl> (dostęp 30.08.2020).
- Toulouse: les banderoles « Macronavirus » se multiplient, les convocations au commissariat aussi*. (online) <https://france3-regions.francetvinfo.fr/occitanie/haute-garonne/toulouse/toulouse-banderole-macronavirus-se-multiplient-convocations-au-commissariat-1821814.html> (dostęp 02.05.2020).
- Une manifestation contre le « macronavirus » à Dijon*. (online) <https://www.francebleu.fr/infos/politique/une-manifestation-contre-le-macronavirus-a-dijon-1581842925> (dostęp 28.05.2020).
- Urban Dictionary*. (online) <https://www.urbandictionary.com> (dostęp 21.06.2020).
- Wielki słownik języka polskiego*. Red. Źmigrodzki P. (online) https://wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=99717&id_znaczenia=0 (dostęp 26.08.2020).
- АиФ – «Аргументы и факты». 2020. № 22. (online) <https://aif.ru/gazeta/number/43659> (доступ 07.09.2020)

- АиФ – «Аргументы и факты». 2020. № 31. (online) <https://aif.ru/gazeta/number/44141> (доступ 07.09.2020).
- Apple predstavila novyy, koronakrizisnyy iPhone SE*. 2020. 16.04. (online) <https://bb.lv/statja/tehno/2020/04/16/apple-predstavila-novyy-byudzhethnyy-iphone-se> (доступ 30.04.2020).
- Галанина Ангелина, Бутрин Дмитрий. 2020. *Коронакризисная ревизия Совфед проанализирует закон о контрсанкциях*. «Коммерсантъ» 24.04. (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4329187> (доступ 30.04.2020).
- Глотова Юлия. 2017. «Словарь перемен». *Языковой портрет эпохи*. (online) <https://goslitmuz.ru/news/157/5712/> (доступ 29.06.2020).
- Григорьева Полина В. 2019. *Блендинг как тип невузального словообразования: к уточнению понятия*. «Мир науки, культуры, образования» № 3 (76): 488–490.
- Калда Эрик. 2020. *Коронаподозрение: как местное сообщество укуло меня в больницу*. (online) <https://severnojepoberezhje.postimees.ee/6927127/koronapodozrenie-kak-mestnoe-soobshchestvo-ukulo-menya-v-bolnicu> (доступ 30.04.2020).
- Коронакризис. Правительство боится принимать решения без команды от Лукашенко*. 2020. (online) <https://naviny.by/article/20200421/1587452477-koronakrizis-pravitelstvo-boitsya-prinimat-resheniya-bez-komandy-ot> (доступ 30.04.2020).
- Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*. 2006. Ред. Скляревская Г.Н. Москва: Эксмо
- Хрущева Оксана А. 2009. *Блендинг в системе словообразования*. «Вестник ОГУ» № 11 (105): 95–101.
- Хрущева Оксана А. 2011. *Лингвокультурные особенности блендинга*. «Вестник Челябинского государственного университета» № 3 (218). Филология. Искусствоведение. Вып. 50: 143–145.

REFERENCES

- AiF – “Argumenty i fakty”. 2020. No 22. Available at: <https://aif.ru/gazeta/number/43659> (Accessed 07 September 2020). (In Russian)
- AiF – “Argumenty i fakty”. 2020. No 31. Available at: <https://aif.ru/gazeta/number/44141> (Accessed 07 September 2020). (In Russian)
- Apple predstavila novyy, koronakrizisnyy iPhone SE* [Apple unveils new coronavirus iPhone SE]. 2020. 16 April. Available at: <https://bb.lv/statja/tehno/2020/04/16/apple-predstavila-novyy-byudzhethnyy-iphone-se> (Accessed 30 April 2020). (In Russian)
- Borowik Aleksander. 2020. *O witaminie H i imionach*. “Kurier Wileński” 06 April. Available at: <https://kurierwilenski.lt/2020/04/06/o-witaminie-h-i-imionach/> (Accessed 02 May 2020). (In Polish)
- Cambridge Dictionary*. Available at: <https://dictionaryblog.cambridge.org/category/new-words/> (Accessed 21 June 2020). (In English)
- Chaciński Bartek. 2020. *Korona na języku, czyli pandemia w polszczyźnie*. “Polityka” 04 July. Available at: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1961694,1,korona-na-jezyku-czyli-pandemia-w-polszczyźnie.read> (Accessed 09 July 2020). (In Polish)
- Cierpich-Kozieł Agnieszka. 2020. *Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii*. “Język Polski” no 4. Available at: <https://jezyk-polski.pl/wp-content/uploads/2020/09/Artyku%C5%82-Cierpich-Kozieł.pdf> (Accessed 10 September 2020). (In Polish)
- Collins Dictionary*. Available at: <https://www.collinsdictionary.com> (Accessed 21 June 2020). (In English)

- Comín Daniel. 2020. *La Gestapo de los balcones, el miedo y la gente con autismo*. 26 March. Available at: <https://autismodiario.com/2020/03/26/la-gestapo-de-los-balcones-el-miedo-y-la-gente-con-autismo/> (Accessed 18 May 2020). (In Spanish)
- 2000+ „koronawirusowego”! *Sprawdź czy dostaniesz*. 2020. Fakt24.pl. 02 April. Available at: <https://www.fakt.pl/pieniadze/biznes/koronawirus-jednorazowe-swiadczenie-postojowe-2080-zl-jak-je-dostac/bxsypmc> (Accessed 15 May 2020). (In Polish)
- Galanina Angelina, Butrin Dmitrij. 2020. *Koronakrizisnaâ reviziâ Sovfed proanaliziruet zakon o kontrsankciâh* [Corona-crisis audit of the Federation Council will analyze the law on counter-sanctions]. “Kommersant” 24 April. Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4329187> (Accessed 30 April 2020). (In Russian)
- Glotova Ŭliâ. 2017. “*Slovar' peremen*”. *Âzykovej portret èpohi* [“Dictionary of Change”. Language portrait of the era]. Available at: <https://goslitmuz.ru/news/157/5712/> (Accessed 29 June 2020). (In Russian)
- Grigor'eva Polina V. 2019. *Blending kak tip neuzual'nogo slovoobrazovaniâ: k utočneniû ponâtiâ* [Blending as a type of non-usual word formation: to clarify the concept]. “Mir nauki, kul'tury, obrazovaniâ” no 3 (76), pp. 488–490. (In Russian)
- Hołownia “O tępym parciu do koronawborów”...* Available at: <https://www.wprost.pl/wybor-y-prezydenckie-2020/10322013/holownia-o-tepym-parciu-do-koronawborow-wladza-jest-gotowa-poswiecic-zycie.html> (Accessed 15 July 2020). (In Polish)
- Hruševa Oksana A. 2009. *Blending v sisteme slovoobrazovaniâ* [Blending in the word formation system]. “Vestnik OGU” no 11 (105), pp. 95–101. (In Russian)
- Hruševa Oksana A. 2011. *Lingvokul'turnye osobennostiblendinga* [Linguocultural features of blending]. “Vestnik Čelâbinskogo gosudarstvennogo universiteta” no 3 (218). *Filologîâ. Iskusstvovedenie*. Vyp. 50, pp. 143–145. (In Russian)
- Kalda Èrik. 2020. *Koronapodozrenie: kak mestnoe soobšestvo upeklo menâ v bol'nicu* [Corona suspicion: how the local community took me to the hospital]. 30 April. Available at: <https://severnojepoberezhje.postimees.ee/6927127/koronapodozrenie-kak-mestnoe-soobshchestvo-upeklo-menya-v-bolnicu> (Accessed 30 April 2020). (In Russian)
- Klimowicz Joanna. 2020. *Koronawirus. Przeżyć emocje i je wypuścić. Terapeutka radzi, jak opanować “koronapanikę”*. “Gazeta Wyborcza” 20 March. Available at: <https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,25805834,koronawirus-przezyc-emocje-i-je-wypuscic-terapeutka-radzi.html> (Accessed 02 May 2020). (In Polish)
- Kłosińska Katarzyna. 2020. *Koronawirus*. Available at: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/hasLeko/Koronawirus;20058.html> (Accessed 20 April 2020). (In Polish)
- Kołodko Julia. 2020. *Koronapanika, czyli o tym, jak irracjonalność potęguje nasz strach przed nowym wirusem*. 09 April. Available at: <https://www.juliakolodko.com/koronapanika> (Accessed 02 May 2020). (In Polish)
- Kołodziejek Ewa. 2020. *Wyplaszczanie krzywej*. Available at: <https://24kurier.pl/blogi/ewa-kolodziejek/wyplaszczanie-krzywej/> (Accessed 12 August 2020). (In Polish)
- Koronakrizis. Pravitel'stvo boitsâ prinimat' rešeniâ bez komandy ot Lukašenko* [Coronacrisis. The government is afraid to make decisions without a command from Lukashenka]. 2020. 30 April. Available at: <https://naviny.by/article/20200421/1587452477-koronakrizis-pravitelstvo-boitsya-prinimat-resheniya-bez-komandy-ot> (Accessed 30 April 2020) (In Russian)
- Koronawybory, czyli jak wirus usunął w cień kampanię prezydencką*. Available at: <https://www.pch24.pl/koronawybory--czyli-jak-wirus-usunal-w-cien-kampanie-prezydencka,74662,komentarze.html> (Accessed 15 July 2020). (In Polish)
- Kuligowska Katarzyna. 2020. *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. “Acta Polono-Rhutenica” no XXV/3, pp. 109–125. (In Polish)
- Miejski słownik slangu*. Available at: <https://www.miejski.pl/> (Accessed 15 August 2020). (In Polish)

- Miturska-Bojanowska Jolanta. 2004. *Телескопическое словообразование в русском языке*. In: *Słowo. Tekst. Czas VII. Nowe środki nominacji językowej w nowej Europie*. Eds Aleksiejko M., Kuczyńska M. Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, pp. 427–431. (In Polish)
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego*. Available at: <https://nowewyrazy.uw.edu.pl> (Accessed 09 September 2020). (In Polish)
- Ratajczyk Krystyna. 2015. *Kontaminacje leksykalne. Kultura – sens – pragmatyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (In Polish)
- Słowa na czasie*. Available at: <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl> (Accessed 30 August 2020). (In Polish)
- Tolkovyj slovar' russkogo âzyka načala XXI veka. Aktual'naâ leksika* [Explanatory dictionary of the Russian language at the beginning of the XXI century. Actual vocabulary]. 2006. Ed. Skłärevskaâ G.N. Moscow: Èksmo. (In Russian)
- Toulouse: les banderoles « Macronavirus » se multiplient, les convocations au commissariat aussi*. 2020. 28 April. Available at: <https://france3-regions.francetvinfo.fr/occitanie/haute-garonne/toulouse/toulouse-banderole-macronavirus-se-multiplient-convocations-au-commissariat-1821814.html> (Accessed 02 May 2020). (In French)
- Une manifestation contre le « macronavirus » à Dijon*. 2020. 16 February. Available at: <https://www.francebleu.fr/infos/politique/une-manifestation-contre-le-macronavirus-a-dijon-1581842925> (Accessed 28 May 2020). (In French)
- Urban Dictionary*. Available at: <https://www.urbandictionary.com> (Accessed 21 June 2020). (In English)
- Wielki słownik języka polskiego*. Ed. Źmigrodzki P. Available at: https://wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=99717&id_znaczenia=0 (Accessed 26 August 2020). (In Polish)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6435>

Дата подачи статьи: 3 декабря 2020 г.

Дата принятия к печати: 17 февраля 2021 г.

КОРОНАВИРУС В РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ МЕДИАЛЬНО-ЯЗЫКОВОМ ОТРАЖЕНИИ

Ewa Straś

Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0194-1756>e-mail: ewa.stras@us.edu.pl

Аннотация: На новейшем материале русского и польского языков, представленном в Интернете, рассматриваются лексические единицы, имеющие отношение к вызвавшему пандемию коронавирусу. Оценочность выбранных единиц, главным образом негативная, но также ироническая, насмешливая и др., что находит отражение, в первую очередь, в формах деминутивов, реже аугментативов, и в атрибутивно окрашенных сочетаниях слов. Встречаются и, соответственно, характеризуются также определения иного типа, построенные по моделям, активно действующим в каждом из двух языков. Предпринятое сопоставление позволило сделать вывод о большей активности, а тем самым, и множественности выбранных единиц для русского языка, характеризующегося, по сравнению с польским, более гибкой, подвижной и регулярно используемой в речи системой структурного образования окрашиваемых оценочно форм.

Ключевые слова: язык коронавируса, русский язык, польский язык, деминутивы, аугментативы, атрибутивные словосочетания

Submitted on December 3, 2020

Accepted on February 17, 2021

CORONAVIRUS AND ITS RUSSIAN AND POLISH REFLECTION IN MEDIA AND LANGUAGE

Ewa Straś

University of Silesia, Katowice, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0194-1756>

e-mail: ewa.stras@us.edu.pl

Abstract: Based on the Internet resources, the article presents language units related to coronavirus and the resulting epidemic. Evaluation included in the analysed units, predominantly negative, ironic and mocking etc., is reflected mainly in diminutives, less frequently in augmentatives as well as in collocations with evaluative adjectives. Apart from them, there are also other terms constructed on the basis of active models in each of the two languages. The conducted comparison led to the conclusion that the analysed material reveals higher activity and amount of such units in Russian, which, in comparison with Polish, is a system that is more flexible and mobile and is regularly used in speech for creating emotionally marked forms.

Keywords: language of coronavirus, Russian, Polish, diminutives, augmentatives, attributive constructions

Проблема языковой картины мира имеет долгую историю разработки в научной литературе, начиная с немецкой лингвистической мысли XIX в. и завершая современными трудами, представленными в статье Андрея Яковлева [2017]. Названный автор выделяет четыре подхода к изучению языковой картины мира: когнитивный, психолингвистический, лингвокультурологический и традиционный, которые лишь частично совпадают с трактовкой языковой картины мира, известной в польском языкознании и отраженной в работе Гжегожа Жука [Żuk 2010]. Языковая картина мира представляет собой интерпретацию окружающей действительности, передаваемой вербальными средствами языка. Отображение представлений о мире происходит не фотографически, а вследствие прохождения через средства и фильтры ментальности, принятых форм восприятия и построения в сознании носителей языка определенных понятий, которые впоследствии получают

свое выражение с помощью языка. Необходимо при этом отметить процессы новейшего времени, обусловленные усиленными языковыми контактами, проникновением большого числа заимствований, наряду с ускорением обмена и передачи информации при посредстве СМИ, что происходит на фоне глобализации, в немалой степени способствуя стиранию граней между отдельными картинами мира, закрепленными в своих языках. В поле зрения представителей разных этносов постоянно оказываются новые объекты и явления, получая затем свое отражение в словарном составе данного языка.

Как было отмечено, наиболее важным источником подобных языковых изменений и новшеств в последнее время стали средства массовой информации. Именно в них в конце декабря 2019 г. появились первые сообщения о коронавирусе, о месте первого заражения, о вызываемой вирусом неизлечимой пневмонии, о его способности инфицирования, а также о соблюдении необходимых мер для защиты. Рекомендации, касающиеся необходимости избегания физического контакта, оказали влияние на перемещение жизненных интересов в сферу интернета. Стал он, в итоге, едва ли не основным и единственным средством коммуникации, равно как и местом отображения настроений и мнений различных представителей общества. Социальные сети, комментарии читателей, тематические форумы усилили свойственную им и ранее роль дискуссионных площадок для интернет-общения. Создавшиеся условия, как явление, в общем и целом, новое, вызванное сложившимся положением, приобрели, в результате, особый характер и смысл. Нашло это свое отражение и в языке, в виде значительной и постоянно растущей группы слов, связанных с пандемией. Данные единицы, естественно, привлекли внимание журналистов, филологов, лингвистов, в кругу интересов которых появились проблемы, связанные с языковой нормой, способами освоения новых слов, обогащением лексического запаса и пр. Следует сказать, что количество исследований, направленных на изучение влияния пандемии на язык, неуклонно растет, и наша статья эту тенденцию лишь подтверждает.

Затрагивая данный вопрос, необходимо отметить, что в ряде работ можно встретить сведения, посвященные теме широко понимаемого медиа-дискурса, связанного с коронавирусом. Писали об этом, в частности, Нафиса Насруллаева, Анастасия Ткачева и Шохида Улугова [2020]. Предметом лингвистической разработки была также метафора как средство концептуализации коронавируса в статье Светланы Серебряковой и Александры Милостивой [2020]. Среди польских исследователей следовало бы упомянуть работу Магдалены Ходальской, посвященную медиа-дискурсу [Hodalska 2020], исторический языковой обзор различных эпидемий в работе

Агнешки Пели [Piela 2020], исчерпывающее исследование Войцеха Влосковича [Włoskiewicz 2020] и ряд других. Особого внимания заслуживает изучение влияния пандемии на лексические системы польского и русского языков Катажины Кулиговской [Kuligowska 2020], проведенное в сопоставительном плане. Стоит также сказать, что многие газеты на своих веб-сайтах приводят новые слова, создавая некое подобие лексиконов, проводят интервью с лингвистами и филологами¹. На польском языке публикаций подобного рода не много², но и они являются базой для дальнейших исследований.

Цель настоящей статьи заключается в представлении существующих в лексическом материале русского и польского языков средств, соответствующих понятию «вирус», а впоследствии, в связи с появлением «коронавируса», уточняющих и конкретизирующих представление о нем. Данное положение не противоречит пониманию языковой картины мира в российском языкознании, в чем можно убедиться на основании следующего высказывания: «ЯКМ изучается также с чисто лексикологических и лексико-семантических позиций. Коль скоро в центре внимания стоит лексика конкретного языка, то ее связь с сознанием, с представлениями о мире не выражается как существенный фактор, требующий учета» [Яковлев 2017, 11]. Процесс сопоставления языковых знаков с понятием о вирусе, вызывающем смертельную опасность, вполне допустимо обсуждать в связи с интерпретацией с помощью языка существующих знаний о мире. Подобная постановка вопроса не противоречит мнениям, принятым в польском языкознании, изложенным, в частности, в работе Г. Жука [Żuk 2010].

Источником исследуемого материала были главным образом отзывы и комментарии пользователей интернета, встречающиеся на полях текстов СМИ, примечания авторов блогов, комментарии на твиттере, реже сами тексты информационных изданий, помещаемые на веб-сайтах. Языковой материал отбирался сопоставительно, с применением поисковых систем google.ru и google.pl. Помимо таких слов, как *ковид* / *covid*, *cowid*, *kovid*, *kowid*; *коронавирус* / *koronawirus* и *вирус* / *wirus*, используемых в качестве основных, в процессе отбора учитывались образования, от них производные, равно как

¹ <https://russkiymir.ru/publications/270864/> (доступ 27.03.2020); <https://iz.ru/1027932/olga-kolentcova/bolnoi-iazuk-kak-covid-19-obogatit-slovarnyi-zapas> (доступ 28.06.2020); https://talk-on.ru/materials/oshibki-net/Oshibkinet_Virusnyy_novoyaz_Kak_pandemiya_otrazilas_na_nashey_rechi/ (доступ 5.08.2020).

² <https://dzienniknaukowy.pl/czlowiek/koronakryzys-infodemia-koronagedon-jak-pandemia-wplywa-na-jezyk> (доступ 7.05.2020); <https://24kurier.pl/blogi/ewa-kolodziejek/slowa-na-czasie/> (доступ 11.09.2020).

и словосочетания, так или иначе относящиеся к коронавирусу, в том числе перифразы.

В научной картине мира [Włoskowicz 2020, 101–103] распространяющийся вирус считается новым штаммом целого семейства коронавирусов, вызывающим острую респираторную инфекцию, определяемую как COVID-19. Тем самым, *ковид* – это название заболевания, появляющегося у человека вследствие инфицирования. В повседневной речи слово это становится настолько распространенным, что получает формы склонения: *Она лежит с ковидом дома; Консультация по ковиду; Россия разработала вакцину от ковида* и т.п. Появляются и деминутивные образования: *ковидик, ковидок, ковидочка, ковидушка*, не столько, может быть, выражающие положительное отношение к коронавирусу, сколько имеющие игриво-шутливую, «осваивающую» и ироническую окраску. Насмешливо-устрашающее отношение ощущается в употреблении существительного с увеличительным суффиксом – *ковидище*, показывающим силу воздействия вируса. В ряде высказываний коронавирус, олицетворяясь, представляется как чудовище и страшилище, получая наименование *ковидло* по аналогии с существительными *пугало* или *чучело* и с иронической фонетической ассоциацией к слову *повидло*. Помимо этого *ковид* становится основой для многих производных от него существительных, а в сложных словах – начальным их компонентом.

Основное, известное и распространенное именование – *коронавирус* является калькой английского чистого словосложения (*coronavirus*), хотя в его новизне имеются основания сомневаться, если иметь в виду, что заболевания, им вызванные, появлялись и в 1960-е гг. прошлого столетия, равно как и в 2003 г. Однако в то время название было ограничено профессиональной сферой употребления, поскольку заболевания, им вызванные, не имели пандемического характера. По этой причине и СМИ, из которых в разговорную речь поступают инновации различного рода, не уделяли ему особенного внимания, а потому и наименование не было известно широкому кругу носителей русского языка. Совершенно иначе представляется эта проблема на рубеже 2019 и 2020 г., когда название стало появляться первоначально в известиях из Китая, а затем, по мере распространения заболеваний и перехода эпидемии в пандемию, вошло в активный состав языков, в том числе и русского. Использование лексемы *коронавирус* нередко сопровождается характеристиками, передаваемыми с помощью прилагательных, передающих и вместе с этим усиливающих негативную коннотацию: *смертельный, опасный; заразный, неизлечимый; жуткий, коварный, зловредный, страш-*

ный, злобный, надоевший, гадский и т.п. Последние семь примеров к тому же содержат дополнительную экспрессию.

Внимания заслуживает также использование словообразовательных средств с признаком уменьшительности: *коронавирусик* и *коронавирусочек*. При том, что второй исходно обладает уменьшительно-ласкательной коннотацией, в текстах преобладает отношение неприязненно-ироническое (*злосчастный коронавирусик; подарочек-коронавирусочек*). Оттенок уменьшительности и вместе с тем насмешливой неположительности можно отметить у деминутивов *коронавирушишко* и как вариант – *коронавирушишка*. Заслуживает внимания также существительное уменьшительно-неодобрительного характера – *коронавирусец* (*Спасибо, Мистер Коронавирусец*), с олицетворяющим подчеркиванием его самомнения и инородности с помощью *Мистер*. Деминутивные образования по внешнему виду призваны приуменьшить представление и силе воздействия вируса, придавая ему, через иронию и насмешку, не заслуживающие особого внимания черты, в стремлении сделать его для общественного восприятия не таким угрожающим. Насмешливость и неприязненная отстраненность сопровождается и увеличительное образование *коронавирусище*. Увеличительность в данном случае, опираясь на масштабы угрозы, предполагает действие, близкое к восприятию детских страшилок с запугиванием и нагнетением соответствующих эмоций. В то же время, с другой стороны, сочетания существительного *коронавирус* с прилагательными *нестрашный, безобидный, неопасный* призвано ослабить представление о его неотвратимой силе. Согласно мнениям так называемых коронаскептиков, вирус этот может быть также *ложным, выдуманым, вымышленным* и т.п.

Характеризуемое как основное наименование (*коронавирус*), представляя собой образование сложное, является довольно длинным, поэтому часто сокращается и выступает лишь вторым своим компонентом. Как родовое определение название *вирус* невыразительно. Несмотря на это, активность его употребления в качестве основного для соответствующей темы в СМИ, социальных сетях, форумах и блогах не оставляет сомнения в том, о каком именно *вирусе* говорится. Словосочетания атрибутивного характера совпадают с ранее приведенными при *коронавирусе*, поэтому мы на них не останавливаемся. Словообразовательная система и здесь проявляет свою активность, образуя деминутивы: *вирусик, вирусок, вирусочек*. Очень часто они сочетаются с прилагательными (*беззащитный вирусик*). Если это прилагательные с уменьшительной окраской (*малюсенький, слабенький вирусочек*), то степень угрозы, передаваемой существительным, неизбежно ослабевает.

В приведенных примерах уменьшительность в существительных становится факультативной, уступая место оценочности. Функцию насмешливо-неодобрительного усиления можно усматривать при использовании существительного *вирусище*. Аугментатив, предполагая увеличительность, содержит одновременно оценку как сопровождающий компонент коннотации. Эксплицитная оценка, реализуемая существительным с увеличительной окраской, поддерживается также сочетанием с соответствующим прилагательным *вирусище страшный* или самим способом записи: *стрррррашный вирусище*. Особого внимания заслуживает использование сленгового определения для компьютерного вируса – *вирусяка* (общего рода). Все это служит подтверждением тому, что в связи с постоянно обсуждаемой темой, язык прибегает для ее оживления к разнообразным, а не единственным и официально принятым формам. Выражения, поддающиеся под сомнение существование вируса, сопровождаются прилагательными *вымышленный, мнимый, надуманный, придуманный*³.

Скептическое отношение к проблеме отражается и в образованиях *паниковир* и *псевдовир*. В первом из них подчеркивается характер общественного воздействия. Второе сложение соотносится по структуре с научным определением, а его недействительность дополнительно передается в контексте: *Уже этот псевдовир истеричный смех вызывает*. Из чего однозначно следует, о каком именно вирусе идет речь. Очень часто информациям о вирусе сопутствуют фейкньюсы, перечень которых можно найти на веб-сайте⁴, а также и в сообщениях научного профиля [Садыков, Ахметьянова 2020].

В просмотренных единицах можно заметить, что акцентируется не только первая, но и вторая часть общепринятого названия, вызывающая ассоциацию с короной. Связь эта, как можно предполагать, в основе своей метафорична. Срабатывает принцип переноса по сходству: под микроскопом на поверхности вируса заметны небольшие шиповидные отростки, напоминающие небольшие короны, что и вызвало к жизни соответствующее обозначение. Среди названий подобного типа встречаются, в первую очередь, шутивно-оценочные определения: *вирус в короне, вирус с короной, коронованный вирус, коронный вирус* и *вирус короны*. Используются также деминутивные варианты: *вирусик с короной; корончатый, коронованный вирусочек*. Подобные словосочетания двусоставны, но встречается

³ Названия типа *китайский, итальянский, германский, уханский коронавирус (вирус)* и их польские эквиваленты не рассматривались по причине объема.

⁴ <https://www.ntv.ru/cards/4321/> (доступ 10.09.2020).

и однословное, представляющее собой усечение, в результате которого остается один только первый компонент, без второго – *корона*. Его использование, будучи разговорным, как правило, безоценочно (*У него корона*), но можно встретить и обыгрывание такого определения: *У него корона, значит, он король*. Имеются и деминутивные формы – *коронка* и *короночка*. Как и в примерах, перед этим рассмотренных, подобные формы не сопровождаются положительной коннотацией, чаще всего они ироничны. Поскольку корона – символ королевской власти, в названиях появляется и сам король, как следствие метонимии: *король-вирус* (чаще *царь-вирус*) и *король всех вирусов*. Последнее обозначение подчеркивает глобальный его характер.

Как сказано ранее, полное название (*коронавирус*) довольно громоздко, поэтому для сокращения возможно создание и появление аббревиатур. Сокращается первая часть, в результате чего получаются формы *к-вирус*, *к/вирус*, *к.вирус* и *к вирус*. Смысл сокращения обычно поддерживается контекстом: *Интересно, а раствор перекиси водорода убивает к вирус?* Понятно, что употребления подобного типа не встречаются в официальных текстах, функционируя как разговорные.

Еще одну группу названий образуют перифразы. Ведущее место занимают среди них такие: *новая чума* и *чума XXI века*. Сравнение с чумой обусловливается высокой степенью заражения и отсутствием лекарственных средств от коронавируса, хотя, в отличие от эпидемий чумы, многие инфицированные выживают, и смертность от этого вируса значительно ниже той, которая в прошлом забирала десятки миллионов людей. Данное обстоятельство вместе с тем не мешает создавать перифразы: *испанка XXI века*, *чумное поветрие*, *вредоносное поветрие*. Единицы с компонентом поветрие созданы по образцу употребленного Патриархом Кириллом определения – *губительное поветрие*. Все они подразумевают сравнение с эпидемиями, неоднократно имевшими место в истории человечества, в том числе и Европы. Сопоставление коронавируса с губительной силой подобных предшествий поддерживает создаваемую с помощью СМИ атмосферу угрозы. Встречаются перифразы, построенные на другой основе: *китайская рулетка*, *биологическое оружие*. К сказанному стоит добавить, что как вызываемое вирусом заболевание, ситуация пандемии, с ним связанная, так и собственно коронавирус, определяются резко оценочными, нередко грубыми словами типа *гадость*, *дрянь*, *зараза*, *тварь*, *пакость*, *погань*, *муть*, а также, с представлением о нереальности и переносно: *чушь собачья* / *полная* / *полнейшая* / *лютая* и т.п.

В польском языке оценка, придаваемая коронавирусу и вызванной им пандемии, реализуется с помощью средств, сопоставимых с рассмотренными для русского языка. Определение болезни при этом принимает разные графические формы: сходную с английским (*covid*), две промежуточные (*kovid*, *cowid*) и наиболее близкую польскому языку – *kowid*. Слово это изменяется по падежам: *Grypa czy nie, wszystko będzie kowidem; Ja kowida miałem w grudniu; Najważniejszym objawem covidu jest nie mieć żadnych objawów*. Деминутивы образуются от заимствованного существительного достаточно редко, интересно поэтому выглядит уменьшительное *kowidzik* с характерным для польского языка чередованием «*d* : *dz*», свидетельствующим о его освоении. Основное название – *koronawirus* – осознается как образованное из двух компонентов, причем первая его часть с финалью в виде «а» указывает на процесс калькирования, поскольку как сложное слово, для польского языка (как и для русского), должно иметь соединительную гласную «о» [Włoskowitz 2020, 101–103]. Опасные качества коронавируса передаются рядом таких прилагательных: *groźny, zabójczy, zaraźliwy, śmiertelny, śmiertcionośny* и т.п. Встречаются также прилагательные, содержащие общеотрицательную оценку, необязательно предполагающие сочетание с обсуждаемым существительным: *straszny, wstrętny, okropny* и т.п. Модификационные образования не так многочисленны, как в русском языке. Их можно отметить двумя уменьшительно-ироническими образованиями – *koronawirusek* и *koronawirusik*. Использование того и другого предполагает, с одной стороны, уменьшительность и, тем самым, ослабление силы воздействия, и насмешливо-ироническую оценку, с другой, поддерживаемую сопровождаемыми прилагательными: *maleńki koronawirusik*.

Увеличительность нашла свое отражение в одном только употреблении (с раздельным написанием): *korona wirusisko*. К образованиям, учитывающим оба компонента, можно отнести *koronaświrus / korona świrus / korona-świrus*, вторая часть в которых обозначает психически нездорового человека, т.е. сумасшедшего. От названия *świrus* на основании семантического переноса и сближения фонетического облика и произошло определение вируса. Немало высказываний содержит мысль отрицания существования вируса и пандемии, откуда берутся определения типа *pseudo koronawirus, pseudo koronawirusek*, первая часть которого обозначает ‘ложный’. Сомнительность себя отражает и в сочетаниях с прилагательными: *wymyślony, fikcyjny, domniemany, nieistniejący, wydumany koronawirus* и т.п.

Во многих словосочетаниях отмечаются элементы, подобные приведенным для русского языка: *śmiertelny, zabójczy, złośliwy, tajemniczy, straszliwy*

и т.п. В отношении уменьшительных форм можно отметить два образования: *wirusek* и *wirusik*. Высказывая свои мнения по поводу вируса, носители польского языка одновременно с этим передают и свое к нему отношение. Охарактеризовать его можно как несерьезное, что подтверждается следующим примером: *Nic się nie dzieje, normalnie żyjemy, wirusek świrusek zaatakował wam mózg czytelnicy portalu*. Присутствие деминутива усиливает передаваемую обычность и несерьезность: *Covid to zwykły wirusik*. Не стоит бояться чего-то такого. Проявляет свою активность и увеличительный суффикс *-isk(o)*, в результате чего получается *wirusisko*, с присущей аугментативам оценкой неодобрительности. Отмечавшееся уже ранее сомнение в существовании вируса передается с помощью компонента *pseudo* (*wirus*) либо сочетанием с прилагательными типа *falszywy, fikcyjny, rzekomy, urojony, wymyślony*, призванными подчеркнуть его нереальность.

Достаточно часто в высказываниях пользователей интернета появляется уже ранее отмеченное обыгрывание *świrus* ‘сумасшедший; не в своем уме’, отсеченное от первой части и выступающее в качестве замены второй (*wirus*). Кроме этого, следует упомянуть о словосложении *panikowirus*, подчеркивающим мысль о том, что вирус этот не что иное, как выдуманный идеологический продукт, цель которого сеять панику. В сходном значении используется еще одно словосложение – *fakniwirus*, образованное на основе английского словосочетания *fake news* ‘ложная информация’. Стоит заметить, что суждения подобного характера не исключительны⁵, в чем можно убедиться, изучая список ложной информации в научной обработке [Czech, Ścigaj 2020].

Встречается также и только первая часть названия, обычно обыгрываемая, что подтверждается такими примерами: *koronowany, koronny wirus; wirus w koronie; wirus z koroną*; равно как и *król wirus, król wirusów*. Как и в русском, используется и однословное обозначение – *korona, korona*, с производной от него уменьшительной формой *koronka*. В этом последнем случае неизбежной становится языковая игра, основанная на омонимии с *koronka* в значении: ‘кружево’, ‘молитва, сопровождаемая четками’ и ‘зубная коронка’. К перифрастическим выражениям примыкают определения *straszędło w koronie* и *strach w koronie*. Слово *korona* участвует и в образовании целого ряда неологизмов, пополняющих лексикон: *koronabajki, koronabus, koronaceny, koronadepresja, koronaimpreza, koronaopóźnienie, koronazagadka* и др.

⁵ <https://www.cyberdefence24.pl/krotki-przewodnik-po-aktualnych-fake-newsach-o-korona-wirusie> (доступ 10.09.2020).

Последнюю группу примеров представляют собой перифразы. Наиболее часто встречающейся следует признать (*nowa*) *dżuma XXI wieku*, а самой оригинальной – *mikroskopijny kłębek DNA*. Остальные – *chińska choroba*, *chińska zaraza*, *skośnooki zabójca*; *koronowane skośnookie cholerstwo* – связывают коронавирус и вызываемое им заболевание с Китаем. Выражение *morowe powietrze* восходит к Средневековью. Так в свое время определяли эпидемию чумы. Связующими признаками можно признать как явление эпидемии, инфекцию, передаваемую воздушно-капельным путем, так и отсутствие средств излечения. В составе разбираемой группы встречаются существительные, которые придают негативную оценку всему, что не нравится: *cholerstwo*, *draństwo*, *paskudztwo*, *potwór*, *zaraza* и т.п.

Подводя итоги сказанному, можно сделать вывод о том, что в обоих языках все единицы, относящиеся к рассмотренному понятию, сопровождаются отрицательной коннотацией. Аксиологический аспект, появившийся в исследуемом материале, получает свое подтверждение и применительно к представлениям о языковой картине мира. Обращает на это внимание, в частности, Йоланта Мацькевич, согласно которой создание образа окружающей действительности предполагает оценку [Maćkiewicz 1999, 12]. В наибольшей мере она заметна в словосочетаниях с прилагательными, придающими существительным негативные характеристики. Данное положение следует отнести в равной степени как к стилистически нейтральным определениям, так и к деминутивам, с оттенком шутиливой иронии или насмешки. Наблюдается действие механизма психологической защиты, суть которого заключается в том, что для того, чтобы не бояться, объект, вызывающий страх, достаточно осмеять и представить как несерьезный.

Сравнивая присутствие в сопоставляемых лексических системах соответствующих единиц, следует обратить внимание на равное для них освоение в виде существительного ассимилированной аббревиатуры *ковид* / *covid*, *cowid*, *kovid*, *kowid*, причем, как можно было заметить, польский язык, использующий латинскую графику, располагает бóльшим количеством графических вариантов. Вместе с тем, как представляется, данное слово для русского языка выглядит более освоенным, о чем может свидетельствовать ряд деминутивов и часто встречающийся аугментатив, в то время как в польском материале подобные образования не обнаружены. То же самое наблюдается и в словообразовательных формах исходного слова *коронавирус* с суффиксами субъективной оценки. В польском материале таких образований отметить не удалось. Второй компонент разбираемого сложного слова (*-вирус*)

также оказался весьма продуктивен при образовании новых деминутивов в русском языке. Создаются они и от существительного *корона*.

В заключении проведенного анализа необходимо сказать, что русский язык воспринял и освоил новое понятие и слово, равно как его синонимы и производные, в значительно большей степени, чем это произошло в польском языке. Обусловлено это не столько, может быть, развитой, сколько активной системой регулярного и постоянного образования самых разных форм. Польская система при подобном сопоставлении выглядит менее разнообразной и менее интенсивной. Проведенный анализ показывает, что несмотря на процессы глобализации и появление новых заимствований, типа *COVID*, *coronavirus*, а также *Plague of the 21st Century* (*21st Century Plague*), каждый язык осваивает их, исходя из собственных лексических, грамматических и словообразовательных средств. Кроме того, заметной чертой для обоих языковых систем можно считать сближение, а иногда совпадение понятия заболевания и вируса в одном, на что обращает внимание также К. Кулиговска [Kuligowska 2020, 112–113]. Опираясь на анализ единиц, соответствующих ментальному восприятию нового явления окружающей действительности, можно прийти к выводу, что на первое место выходит болезнь. Многие лексемы вместо того, чтобы определять сам вирус, относятся к заболеванию, что подтверждает негативную оценку «коронавируса» как фактора, нарушающего витальные ценности. В связи с этим ничто не мешает предположить, что вне зависимости от дальнейшей судьбы новой лексики, относящейся к пандемии, такие определяющие слова, как *коронавирус* и *koronawirus*, неизбежно не только пополняют лексические составы русского и польского языков, но и останутся в них.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Садыков Денислам И., Ахметьянова Наиля А. 2020. *Распространение фейковых новостей во время пандемии COVID-19*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/rasprostranenie-fejkovyuh-novostey-vo-vremya-pandemii-covid-19> (доступ 11.09.2020).
- Серебрякова Светлана В., Милостивая Александра И. 2020. *Лингвистическое портретирование пандемии COVID-19 в прессе России и Германии*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskoe-portretirovanie-pandemii-covid-19-v-presse-rossii-i-germanii> (доступ 11.09.2020).
- Яковлев Андрей А. 2017. *Языковая картина мира как лингвистическое понятие: обзор российских публикаций последних лет*. (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-lingvisticheskoe-ponyatie-obzor-rossijskih-publikatsiy-poslednih-let/viewer> (доступ 9.09.2020).

- Czech Franciszek, Ścigaj Paweł. 2020. *Popularność narracji spiskowych w Polsce czasu pandemii COVID-19*. (online) <http://www.ism.uj.edu.pl/wp-content/uploads/2020/07/covid-narracje-spi-skowe.pdf> (dostęp 9.09.2020).
- Hodalska Magdalena. 2020. *Internetowe żarty z pandemii koronawirusa w „zbiorowej pamięci zarazy”*. (online) https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/41_hodalska.pdf (dostęp 9.09.2020).
- Kuligowska Katarzyna. 2020. *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. „Acta Polono-Ruthenica” nr 3: 109–126.
- Maćkiewicz Jolanta. 1999. *Co to jest „językowy obraz świata”*. „Etnolingwistyka” t. 11: 7–24.
- Nasrullaeva Nafisa, Tkačova Anastasiâ, Ulugova Šohida. 2020. *The Cognitive Metaphorization of the Concept “corona virus” in English, Spanish and Uzbek Publicistic Discourse*. (online) <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=5&article=141> (dostęp 12.09.2020).
- Piela Agnieszka. 2020. *W cieniu koronawirusa... Historycznie o zarazie i zarazkach*. „Poradnik Językowy” nr 6: 97–105.
- Włoskowiec Wojciech. 2020. *Koronawirus jako problem językoznawstwa polonistycznego*. „Poradnik Językowy” nr 7: 98–111.
- Żuk Grzegorz. 2010. *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przelomu wieków*. W: *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*. Red. Karwatowska M., Siwiec A. Lublin: Wyd. Drukarnia Best Print: 239–257.

REFERENCES

- Âkovlev Andrej. 2017. *Âzykovaâ kartina mira kak lingvističeskoe ponâtie: obzor rossijskich publikacij poslednih let* [Language Worldview as Linguistic Notion: Review of Recent Russian Works]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-lingvističeskoe-ponyatie-obzor-rossijskich-publikatsiy-poslednih-let/viewer> (Accessed 9 September 2020). (In Russian)
- Czech Franciszek, Ścigaj Paweł. 2020. *Popularność narracji spiskowych w Polsce czasu pandemii COVID-19*. (online) <http://www.ism.uj.edu.pl/wp-content/uploads/2020/07/covid-narracje-spi-skowe.pdf> (Accessed 9 September 2020). (In Polish)
- Hodalska Magdalena. 2020. *Internetowe żarty z pandemii koronawirusa w „zbiorowej pamięci zarazy”*. (online) https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/41_hodalska.pdf (Accessed 9 September 2020). (In Polish)
- Kuligowska Katarzyna. 2020. *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*. „Acta Polono-Ruthenica” no 3, pp. 109–126. (In Polish)
- Maćkiewicz Jolanta. 1999. *Co to jest “językowy obraz świata”*. „Etnolingwistyka” no 11, pp. 7–24.
- Nasrullaeva Nafisa, Tkačova Anastasiâ, Ulugova Šohida. 2020. *The Cognitive Metaphorization of the Concept “corona virus” in English, Spanish and Uzbek Publicistic Discourse*. (online) <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=5&article=141> (Accessed 12 September 2020).
- Piela Agnieszka. 2020. *W cieniu koronawirusa... Historycznie o zarazie i zarazkach*. “Poradnik Językowy” no 6, pp. 97–105. (In Polish)
- Sadykov Denislam, Ahmet’anova Nailâ. 2020. *Rasprostranenie fejkovyh novostej vo vremâ pandemii COVID-19* [Spreading of Fake News in the Time of the Covid-19 Pandemic]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/rasprostranenie-fejkovyh-novostej-vo-vremya-pandemii-covid-19> (Accessed 11 September 2020). (In Russian)
- Serebrâkova Svetlana, Milostivaâ Aleksandra. 2020. *Lingvističeskoe portretirovanie pandemii Covid-19 v presse Rossii i Germanii* [Linguistic Portraiting of the Covid-19 Pandemia in the

Press of Russia and Germany]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskoe-portretirovanie-pandemii-covid-19-v-presse-rossii-i-germanii> (Accessed 11 September 2020). (In Russian)

Włoskiewicz Wojciech. 2020. *Koronawirus jako problem językoznawstwa polonistycznego*. “Poradnik Językowy” no 7, pp. 98–111. (In Polish)

Żuk Grzegorz. 2010. *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*. In: *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*. Eds Karwatowska M., Siwiec A. Lublin, Wyd. Drukarnia Best Print, pp. 239–257. (In Polish)

Literaturoznawstwo

KONFRONTACJA POLSKOŚCI I ROSYJSKOŚCI W POWIEŚCI WIACZESŁAWA RYBAKOWA *GRAWILOT „CESARZEWICZ”*

Joanna Radosz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6626-981X>

e-mail: joanna.radosz@amu.edu.pl

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest analiza realizacji konceptów rosyjskości i polskości oraz ich konfrontacji w opublikowanej w 1993 roku powieści Wiaczesława Rybakowa *Grawilot „Cesarzewicz”*. Należący do nurtu historii alternatywnej utwór ukazuje imperialistyczną wizję Rosji pozostającej przez cały XX wiek monarchią i światową potęgą. Polska wpisuje się w strukturę tekstu nie tylko jako lenne terytorium imperium, lecz także poprzez personalną więź głównego bohatera – gorliwego patrioty – z polską poetką. Przy pomocy metodologii oferowanej przez etnopsychologię oraz komunikację międzykulturową, przede wszystkim komparatystykę osobowości modalnych obu wzmiankowanych kultur, zostaną zrekonstruowane zawarte w utworze portret typowego Polaka oraz typowego Rosjanina oraz ich wzajemne relacje. To pozwoli na porównanie obrazu tekstowego z rzeczywistością pozatekstową i zinterpretowanie go w kontekście zarówno postrzegania relacji polsko-rosyjskich w pierwszej postsowieckiej dekadzie, jak i dystrybucji władzy w relacjach między bohaterami. Tym samym losy polskiej bohaterki, Stanisławy, można odczytywać jako paralelne wobec projektowanych losów Polski w imperialnym dyskursie: od miłości względem Rosji, poprzez bunt i próby uzyskania niezależności, aż po ostateczną uległość i oddanie.

Słowa kluczowe: Polska, charakter narodowy, stosunki polsko-rosyjskie, rosyjska fantastyka, Wiaczesław Rybakow

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 10, 2020

THE CONFRONTATION OF POLISHNESS AND RUSSIANNES IN THE NOVEL *GRAVIPLANE “CESAREVICH”* BY VYACHESLAV RYBAKOV

Joanna Radosz

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6626-981X>
e-mail: joanna.radosz@amu.edu.pl

Abstract: The aim of this paper is to analyze the concept of Polishness and Russianess in the novel *Graviplane “Cesarevich”* by Vyacheslav Rybakov. In the story structure Poland plays the role of the empire’s vassal and is shown through the prism of the personal relationship between the protagonist and a Polish poetess. With the help of methods offered by ethnopsychology and intercultural communication. It will be possible to reconstruct the portrait of a typical Polish compared to a typical Russian. Such an approach enables referring to the extratextual world and interpreting the novel within the context of both Polish-Russian relations after the collapse of the USSR and the distribution of power. Thus, the fate of the Polish character can be perceived as a parallel to the projected fate of Poland within the imperial discourse: from love to Russia, through an attempt to regain sovereignty, to the eventual submission.

Keywords: Poland, national character, Polish-Russian relations, Russian speculative fiction, Vyacheslav Rybakov

„Polskie kobiety jawią się [Rosjanom] jako szczególnie urodziwe, buta «polskich panów» zachwyca przy wódce i budzi respekt, polska fantazja potrafi urzec najzacieklejszych wrogów Polski”, zapewnia Agnieszka Magdziak-Miszewska we wstępie do zbioru *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć* [Magdziak-Miszewska 2002, 5], podkreślając inspiratorski charakter egzotyki nieprzystających do siebie mentalności narodowych. Polskość jako kategoria metafizyczna porusza także literatów. Większość tekstów, w których omawiane są kwestie polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie, zdradza pragnienie ulepienia na swój kształt i podobieństwo drugiej nacji (co zresztą podlega szerokiej krytyce [de Lazari 2009a; 2009b]).

O ile jednak obraz wzajemny w tekstach przynależących do umownego kanonu był przedmiotem licznych badań [por. np. *Dusza polska i rosyjska* 2004; Sucharski 2006; Сетко 2015], o tyle mniejszym zainteresowaniem cieszą się etnostereotypy przedstawione we współczesnej literaturze środka.

Celem rozpoczęcia zapełniania tej luki sięgam w niniejszym artykule po utwór Wiaczesława Rybakowa pt. *Grawilot „Cesarzewicz”* (*Гравилет „Цесаревич”*, 1993). Powieść fantastyczna, jedna z pierwszych wydanych po upadku ZSRR, należy do gatunku historii alternatywnej, uznawana jest także za czołowe dzieło nurtu imperialistycznego [Polak 2015, 49–50]. Wizję Rosji, w której nie doszło do Rewolucji Październikowej i która wspólnie ze światem zachodnim tworzy globalną wspólnotę, Rybakow traktuje jako pretekst do refleksji nad humanitaryzmem współczesnego świata. Dla tematu moich rozważań znaczenie ma przede wszystkim wątek relacji głównego bohatera, rosyjskiego oficera Aleksandra Trubieckiego, z polską poetką, Stanisławą (Stasią), uosabiającą pojęcie polskości. Jak słusznie zauważa Tatiana Briejewa:

[О]бразная система произведения представляет собой многообразие стереотипизированных национальных типов: князь Ираклий Георгиевич, Иван Вольфович Ламздорф, Кажинская Станислава Соломоновна, Лиза, Рамиль и т.д. В отношении каждого из этих героев вычленяется реализация доминантного национального стереотипа, становящегося структурной основой построения поведенческой модели образа: польская гордость (Кажинская Станислава Соломоновна), немецкая педантичность (Иван Вольфович Ламздорф), грузинский темперамент (князь Ираклий), милосердие, смирение и терпение, свойственные концепту „русская женщина” (Лиза) и т.д. [Бреева 2010, 3].

Dominująca w utworze koncepcja tożsamości imperialnej mieszczącej w sobie tożsamości narodowe naznaczona jest rosjoceentryzmem wynikającym z uwarunkowań kulturowych autora. Niemniej jednak, czytana z polskiej perspektywy, powieść koduje nie tylko spojrzenie Rosjan na polskość, lecz także elementy samej rosyjskości. Dowodzi tego recenzja Marka Pawelca, skupiającego się na „rosyjskiej duszy” przenikającej utwór i jedynie w jednym akapicie podnoszącego kwestię polskich implikacji: „Intrygujące jest też, że przez całą książkę w tle przewija się Polska. Ważną rolę odgrywa powstanie styczniowe. Ktoś salutuje po polsku. Wspomina się polskie wiersze. Niepokoi myśl o polskim nacjonalizmie” [Pawelec 2005, online]. Ponieważ nagradzana i wielokrotnie wznawiana w Rosji powieść *Grawilot „Cesarzewicz”* można uznać za reprezentatywną dla pierwszych lat porażdziej fantastyki także i zawarty w niej obraz polskości będzie w pewnym stopniu odzwierciedleniem społeczno-kulturowych tendencji przefiltrowanych

przez percepcję autora – osoby osadzonej w kontekście wielokulturowym poprzez wykształcenie (orientalista), a zatem *implicite* rozumiejącej mechanizmy i rolę stereotypizacji.

Przyjęta metoda badawcza wynika z kulturowej teorii literatury, a jej sednem jest „literaturoznawcza analiza dyskursywnych (...) cech, procesów, obiektów kulturowych” [Nycz 2012, 42]. Za ramy, w których osadzam tekst Wiaczesława Rybakowa, przyjmuję etnopsychologiczną koncepcję charakteru narodowego Edmunda Lewandowskiego, konstatującego, iż „można wyodrębnić zespół cech typowego Polaka, który różni się od syndromów cech typowych Niemców, Rosjan, Francuzów (...) [W] danym narodzie występują również typy charakterystyczne dla innych narodów, ale najliczniejszy i dominujący kulturowo jest własny” [Lewandowski 2011, 7]. Takie podejście pozwala na analizę stereotypów i uproszczeń, niezbędnych również dla identyfikacji przedstawicieli odmiennych narodów w literaturze, tak jak czyni to Rybakow w *Grawilocie „Cesarzewiczu”*. Kontekstem kulturowym dla analizy obrazu Polaka i polskości w badanym utworze będą zatem pozatekstowe świadectwa o charakterze narodowym Polaków ze szczególnym uwzględnieniem rosyjskiej perspektywy kulturowej i socjologicznej.

Wzmiankowana przez Briejewą kwestia redukcji postaci do jednej – etnicznej – cechy wywoławczej może budzić skojarzenia z bohaterami, używając terminologii Edmunda Forstera, „płaskimi” (*flat characters*) [Forster 1956, 49–50]. Jak bowiem zauważa badacz, taki typ postaci wymaga możliwości zamknięcia całej jej struktury w jednym hasle bądź zdaniu. Podobny zabieg niemożliwy jest do przeprowadzenia w przypadku bohaterów utworu Rybakowa – mimo iż dominantę konstrukcyjną stanowią etnostereotypy, postaci wykraczają poza skrajną typizację i zyskują „układ antropomimetyczny”, chociaż niekoniecznie indywidualny, jak go określił Henryk Markiewicz [Markiewicz 1981, 153–54]. Efekt redukcji do cechy dominującej uzyskany zostaje dzięki strategii narracyjnej – narrator pierwszoosobowy dąży do kategoryzacji doświadczeń i obiektów, w tym także postaci, z którymi wchodzi w relacje. W ten sposób dochodzi do relatywizacji nie tylko osoby narratora, lecz także przede wszystkim pozostałych bohaterów, o których wiedza jest dostępna czytelnikowi w takim zakresie, na jaki pozwala percepcja protagonisty. Ten zaś skłonny jest do nazywania cech pozostałych postaci, przyczyniając się do postaciowania bezpośredniego – taka strategia prowadzi do wytworzenia u czytelnika wyobrażenia o bohaterach i ich charakterze równoległe z ich przedstawieniem w działaniu lub nawet jeszcze przed nim. Przyjęta przez autora narracja i sposób konstruowania poprzez nią postaci pozwala na domniemanie ich wielowymiarowości, lecz każde koncentrować się na tych cechach wywoławczych, o których wspomina Briejewa. Tym samym można

przyjąć, iż rzeczywisty charakter (o ile można o takim mówić w przypadku – pamiętajmy – „konstrukcji językowej” [Markiewicz 1981, 158]) analizowanych bohaterów staje się wtórny wobec celowego kierowania uwagi czytelników na wyróżnioną cechę reprezentującą *pars pro toto* konkretną narodowość.

Wymieniając szereg typizowanych przedstawicieli różnych etnosów imperium w utworze Rybakowa, Briejewa jako cechę wywoławczą Stasi – a zatem i Polski – podaje dumę (гордость) [Бреева 2010, 3]. Równie bliskim, jeśli nie bliższym semantycznie, byłoby pojęcie „гоно́р” (honor), w języku polskim konotowane pozytywnie, w rosyjskim zaś jednoznacznie negatywnie (w przeciwieństwie do „честь”), jako przejaw pychy, samowoli i wzniesienia indywidualistycznego. Ja ponad interesy kolektywu [por. *Mentalność rosyjska* 1995, 21; Липатов 2015, online]. Termin ten tym lepiej opisuje Stasię, iż jej poczucie godności nosi rys czysto osobisty, niezwiązany z patriotycznymi zapędami. Bodaj jedyny przejaw dumy z pochodzenia to podkreślenie: „родилась я в Варшаве. И вполне горжусь этим!” [Рыбаков 2018, 11], osłabione zresztą wcześniejszą dyskusją Trubieckiego, Herakliusza i poetki dotyczącą kultury rosyjskiej. Komentując wagę Kaukazu dla rosyjskiego kanonu literackiego, Stasia bez wahania wpisuje weń Mickiewicza, którego „мало волновали пальмы и газаваты” [Рыбаков 2018, 10]. Wolność narodu i kultury nie interesuje bohaterki – ważniejsza dla niej jest wolność osobista, która oznacza także niezależność od Trubieckiego. W przeciwieństwie do żony protagonisty, Lizy, kochanka ochoczo podkreśla swą suwerenność, nie godząc się na oczywiste dla Trubieckiego publiczne czułości, ale także wbrew jego prośbom podejmując pracę i prowadząc oddzielne od niego życie. Podczas gdy Liza cierpliwie czeka na męża, wcielając się w archetyp kobiety-Bogurodzicy, pokornej matki jednocześnie własnego dziecka i męża, Stasia uosabia raczej srebrnowieczną Piękną Panią (*Прекрасная дама*): dumną i odległą, a dzięki temu fascynującą. Egzotyczność zostaje podkreślona właśnie poprzez dystans, który Stasia utrzymuje od Trubieckiego zarówno podczas wspólnej gruzińskiej podróży, jak i później w rozmowach telefonicznych („вопросы заботливые, а тон чужой” – konstatuje protagonista-narrator [Рыбаков 2018, 69]), ale też poprzez drobne „obce” gesty, takie jak salutowanie dwoma palcami, „po polsku”. Fascynacja niespotykanymi z punktu widzenia rosyjskich imperialistów subtelnościami z Trubieckiego przenosi się również na Lizę, która powtarza ten gest, jakby na wpuł świadomie pragnąc przypodobać się mężowi (nieprzypadkowo narrator podkreśla niecelowość tego gestu dwoma epitetami: „непроизвольно” i „сама (...) не заметив”).

Nieodłączny aspekt zarówno figury Piękną Pani, jak i etnicznej egzotykcji stanowi komponent erotyczny. Etniczność, jak zauważa Anna Łebkowska, ukazuje się poprzez cielesność [Łebkowska 2012, 128], ciało zaś łatwo staje się obiektem

erotyzacji. „Przyziemny erotyzm”, odarty z mistycznego pierwiastka akt płciowy, jako cechę wywoławczą Polaków podawał natomiast Izaak Babel [Сетко 2015, 216]. Te sprzeczne z konceptem mistyczności Pięknej Pani obserwacje Rybakow paradoksalnie łączy w fizycznej stronie relacji Trubieckiego ze Stasią. Jest ona oparta równocześnie na stałej, przede wszystkim werbalnej walce o intelektualną dominację (którą Andriej Sinielnikow określiłby mianem trójkąta miłosnego między „kobietą, mężczyzną i władzą” [Sinelnikov 2000, 207]) oraz silnych doznaniach erotycznych, które można określić mianem przyziemnych (m.in. przyjęcie na siebie roli „samca” i „samicy” [Рыбаков 2018, 32]). Gdyby zaś dopasować relację kochanków do wymiarów miłości zaproponowanych przez Hendricków [por. Boski 2010, 442], najbliższa byłaby mania, czyli połączenie namiętności (erosa) oraz gry (ludusa).

Stasia odgrywa w romansie rolę dziecka, lecz na umowny charakter tej postawy wyraźnie wskazuje jej dążenie do niezależności. Bohaterka potrafi okazywać dziecinną radość z zazdrości ukochanego, potrafi też kokietować go, kreując się na jego poddaną [Рыбаков 2018, 118-121]; jednocześnie jest samodzielna, podtrzymuje relacje z rodakami, które nie podobają się protagoniście, wreszcie opuszcza go, gdy zachodzi w ciążę, zdawszy sobie sprawę, że myślenie Trubieckiego o przyszłym dziecku naznaczone jest egoizmem. Wtedy to jednak bohater oskarża Polkę o samolubność, informując Lizę: „Решила родить абы от кого – ну, а тут как раз дурак попался. Никого она, кроме себя, не любит и никого не любила... Ну, так что у нас с обедом?” [Рыбаков 2018, 215]. Gwałtowne przejście od bulwersującego tematu do przyziemnego żądania posiłku ukazuje faktyczne oczekiwania Trubieckiego względem relacji z kobietami: samodzielność jest wprawdzie egzotyczna i fascynująca, ale ostatecznie przegrywa starcie z uległością. Tę zaś reprezentuje Liza, uosabiająca typ rosyjskiej kobiety [Бреева 2010, 3].

Konfrontacja żony i kochanki protagonisty, odbywająca się przy łóżku ciężko rannego Trubieckiego, stanowi starcie dwóch postaw wobec mężczyzny, dwóch odłamów chrześcijaństwa (odpowiednio prawosławia i katolicyzmu), a w kontekście historyczno-psychoetnologicznym także dwóch narodowych charakterów wobec imperium. Pokorna, skłonna do wybaczenia Liza jest cierpliwa i cierpiąca zgodnie z doktryną prawosławia: znosi zdrady Trubieckiego i oddaje mu siebie w całości w zamian za obecność. Bohaterka ucieleśnia typ kobiety-pielęgniarki, kobiety-opiekunki; jej relacja z mężem jednoczy w sobie elementy erosa oraz przyjaźni (storge), które łączą się w typie miłości altruistycznej – agape. Liza jest wrażliwa na cudzy ból i przyjmuje go niemal jak swój, niezależnie od tego, czy jest to fizyczny ból Trubieckiego, czy strach, jaki Stasia odczuwa przed macierzyństwem.

Тумczasем kochanka „(...) держалась со мною с безличной, снимающей всякий намек на душевную или любую иную близость корректностью отлично вышколенной сестры милосердия” [Рыбаков 2018, 166]. Autor kreuje zatem obraz dumnej Polki odmawiającej grania drugich skrzypiec w obliczu konfrontacji; kobiety, którą cieszy zazdrość ukochanego i która odchodzi, zaledwie czuje gwałtowną zmianę dystrybucji władzy w relacji.

Można skonstatować za Nikołajem Bierdiajewem [por. Lewandowski 2011, 61], że ta niekompatybilność charakterów i odmienność Lizy i Stasi – odmienność, która pociąga Trubieckiego, nie pozwalając mu wybrać ostatecznie jednej kobiety – wynika po części z aspektu religijnego. Rosjanka reprezentuje prawosławną pokorę i cierpliwość, Polka zaś – katolicki, „męski” (a zatem sprawczy, nie współodczuwający [Hofstede, Hofstede, Minkov 2010, 175–176]) charakter. Jednocześnie sam aspekt katolicyzmu, choć wzmiankowany i *explicite* wyłożony w rozmowie kochanków o wierze, nie stanowi przeszkody w relacji. Nie oznacza to bynajmniej, iż tożsamość polskość = katolickość zostaje zachwiana (przypisanie do konkretnej wiary stanowi podstawowy element charakterystyki bohaterów *Grawilotu „Cesarzewicza”*). W powieści Rybakowa imperium opiera się na silnej państwowości, wieloetniczności i wielowyznaniowości, toteż katolicyzm nie zagraża imperializmowi tak, jak w realnym świecie imperialnej rosyjskości zagrażało wyznanie podważające formułę Sergieja Uwarowa: „prawosławie, samodzięrzawie, narodowość”; z kolei rosyjskość etniczna z etniczną polskością pokojowo koegzystuje w ramach Rybakowskiego imperium. Polak-katolik nie nawołuje w nim do podążenia za „Chrystusem narodów” i zbawienia wszystkich narodów pod polską flagą, jak to miało miejsce w świecie rzeczywistym [por. Вержбицкий 2014, 75], a dziedzictwo polskiego romantyzmu, mimo wspomnienia w utworze o powstaniu styczniowym, w świecie przedstawionym zostaje w pełni zasymilowane z kulturą imperium (o czym świadczy chociażby wspomniane już zaliczanie Mickiewicza w poczet twórców rosyjskich – w znaczeniu „imperialnych”). Rezygnacja z mesjanizmu wyznaniowego (czy to katolickiego, czy prawosławnego jako jego konkurenta [*Mentalność rosyjska...* 1995, 41–42]) na rzecz pragmatycznej polityki imperialnej doprowadza do przekształcenia tego aspektu polskości, na którym swą polonofobię opierali Fiodor Dostojewski czy Nikołaj Danilewski, w kategorię całkowicie neutralną dla stosunków polsko-rosyjskich.

Neutralizuje Rybakow także polską samowolę, najbardziej niepokojący z rosyjskiej perspektywy element polskości, o którym tak pisze Aleksiej Kara-Murza:

Na przestrzeni kilku wieków pojęcia „Polska” i „szlachectwo” odgrywały w rosyjskiej polemice na temat historycznych losów Rosji rolę wyznacznika niebezpiecznego

scenariusza dla rozwoju samej Rosji, swoistej namiastki „rosyjskiej degradacji”, zamętu („smuty”) i społecznego rozpadu. „Polonofobia” stała się w ten sposób swoistym psychologicznym kompleksem poczwienników, obawiających się, że realizacja w Rosji polskiego scenariusza nie ograniczy się do ukształtowania symbiotycznej warstwy społecznej – „szlachty”, lecz w konsekwencji doprowadzi do totalnej smuty [Kara-Murza 2002, 235].

Jedyny przejaw samowoli obywateli nieistniejącego na mapie w *Grawilocie* „*Cesarzewiczu*” państwa polskiego to wspomnienie powstania styczniowego, przedstawionego z dwóch stron: jako efekt rosyjskiego okrucieństwa („В ту пору Польша в очередной раз пылала. Поляки кромсали русских поработителей, как могли” [Рыбаков 2018, 227]) i zarazem jako rezultat modyfikacji charakterologicznych stanowiących oś fabuły utworu. Gniew Polaków narrator rozumie i popiera, a przy tym zwraca uwagę na rolę samych Rosjan w zaognieniu konfliktu: rosyjscy inteligenci na równi z naukowcami pracującymi nad zwiększeniem agresji u ludzi wykorzystują powstanie do własnych celów. W efekcie „[и] вот уже один, другой, третий русский борец за справедливое устройство гвоздит из польских окопов русскими пулями в русских солдат, думая, что попадает в прогнившее самодержавие” [Рыбаков 2018, 228], spełniając tym samym scenariusz założony przez Kara-Murzę. Polska jako źródło konfliktu jest zatem elementem wymiennym, w dodatku przedmiotem, nie podmiotem konfrontacji: znajduje się na drodze rosyjsko-rosyjskiego sporu, występując w roli wygodnego pretekstu. Dramat Polaków, zrazu dostrzeżony przez narratora, gaśnie w natłoku informacji dotyczących imperialnej polityki, a polskość oznacza jedynie etniczność uciemioną, nie zaś niepokorną. Tą może być jedynie na poziomie jednostek takich jak Stasia, dumna potomkini dumnych Polaków, skonfrontowana z Januszem Kwiatkowskim, rodakiem z Łodzi, który wprowadzie cechuje się nachalnością i patriotyzmem, ale jednocześnie jego demonstracyjna polskość kanalizuje się wyłącznie w działalności na rzecz promocji polskiej kultury, w żadnym stopniu zaś w zrywach wolnościowych.

Komentarz do pożądanego w świecie *Grawilotu* „*Cesarzewicza*” modelu polskości stanowi finał utworu. Ciężarna Stasia po burzliwym rozstaniu z Trubieckim wraca do niego, pisząc romantyczny list zakończony wieloznacznym „czekamy” (które może zarówno dotyczyć nienarodzonego dziecka, jak i być wyrazem pogodzenia z losem „drugiej żony” i woli życia w trójkącie z Trubieckim oraz Lizą). Polka podporządkowuje się woli imperialnego oficera. Wraz z Lizą, pokornie akceptując obecność poetki, tworzą szczęśliwą rodzinę, ukazując pokojową koegzystencję w ramach prywatnego imperium Aleksandra Trubieckiego. Wobec obserwacji Brijewej dotyczących bezpośredniej relacji w utworze między uoso-

bieniem dominującej cechy konkretnej etniczności a losami całej etniczności, a także w świetle omawianego wcześniej fragmentu poświęconego konkretnie losom Polski, przyjąć można, że ostateczne podporządkowanie się Stasi Trubieckiemu symbolizuje również podporządkowanie się Polski imperium i współistnienie z innymi etnosami w ramach carskiej Rosji, którą określić należy jako *rossijską*, nie zaś *russką*. Przy tym trzeba pamiętać, iż panslawistyczna retoryka dotyczy świata, który autor jednoznacznie identyfikuje jako bardziej humanitarną, a więc alternatywną wersję rzeczywistości pozatekstowej. Jest to zatem marzenie o pokojowym, wspólnotowym państwie – polskość zostałaby w nim przykrojona do imperialistycznych oczekiwań (co pozostaje zgodne z wizją zawartą w niektórych tekstach, wspomnianych na początku artykułu), lecz nie program dla postsowieckiego świata.

BIBLIOGRAFIA

- Boski Paweł. 2010. *Kulturowe ramy zachowań społecznych*. Warszawa: PWN.
- Dusza polska i rosyjska. Od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Solżenicyna*. 2004. Red. Lazari A. de. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Forster Edmund M. 2002. *Aspects of the Novel*. New York: Rosetta Books.
- Hofstede Geert, Hofstede Gert Jan, Minkov Michael. 2010. *Cultures and Organizations. The Software of the Mind*. New York: McGraw Hill.
- Lazari Andrzej de. 2009a. *Musi to na Rusi...* W: Lazari A. de. *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: 175–182.
- Lazari Andrzej de. 2009b. *Antyrosyjska obsesja*. W: Lazari A. de. *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: 183–187.
- Lewandowski Edmund. 2011. *Charakter narodowy Polaków i innych*. Warszawa: MUZA.
- Lebkowska Anna. 2012. *Somatopoetyka*. W: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Red. Walas T., Nycz R. Kraków: Universitas: 101–135.
- Magdziak-Miszewska Agnieszka. 2002. *Wstęp*. W: *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*. Red. Magdziak-Miszewska A., Zuchniak M., Kowal P. Warszawa: Więzi: 5–11.
- Markiewicz Henryk. 1981. *Postać literacka i jej badanie*. „Pamiętnik Literacki” nr 2: 147–162.
- Mentalność rosyjska: słownik*. 1995. Red. Lazari A. de, Broda M. Katowice: Śląsk.
- Nycz Ryszard. 2012. *Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia*. W: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Red. Walas T., Nycz R. Kraków: Universitas: 31–61.
- Pawelec Marek. 2005. *Bajka o dobrych komunistach i wielkiej Rosji carów*. „Esensja”. (online) <https://esensja.pl/ksiazka/recenzje/tekst.html?id=1983> (dostęp 10.06.2020).
- Polak Andrzej. 2015. *Grając przeszłością i przyszłością. Rosyjska fantastyka alternatywna i socjologiczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sinelnikov Andrei. 2000. *Masculinity à la russe: Gender Issues in the Russian Federation Today*. In: *Male roles, masculinities and violence. A culture of peace perspective*. Eds Breines I., Connell R., Eide I. Paris: UNESCO: 201–209.
- Sucharski Tadeusz. 2006. „Rosja wchodzi w polskie wiersze” – obraz Rosjanina w literaturze polskiej. W: *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*. Red. Lazari A. de. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych: 73–158.

- Бреева Татьяна. 2010. «Викторианская Россия» в структуре национального мифа (на материале русского историсофского романа конца XX века). «Филология и культура» № 1: 1–9.
- Вержицкий Анджей. 2014. *Католицизм и польское нациестроительство*. «Вопросы национализма» № 1: 69–80.
- Липатов Александр. 2015. *Польша в русском восприятии*. «Вестник Европы». (online) <http://www.vestnik-evropy.ru/issues/poland-in-the-russian-perception.html> (доступ 01.06.2020).
- Рыбаков Вячеслав. 2018. *Гравилет «Цесаревич»*. Москва: Э.
- Сетько Ольга Александровна. 2015. «Польский текст» в русской литературе первой половины XX века: мифопоэтические аспекты. «Уральский филологический вестник. Серия: Драфт: молодая наука» № 5: 221–230.

REFERENCES

- Boski Paweł. 2010. *Kulturowe ramy zachowań społecznych*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Breeva Tat'ana. 2010. "Viktoriańskaâ rossia" v strukture nacional'nogo mifa (na materiale russkogo istoriosofskogo romana konca XX veka) [Victorian Russia in the Structure of the National Myth (Basing on the Russian Historiosophical Novel from the End of the XX Century)]. "Filologią i kul'tura" no 1, pp. 1–9. (In Russian)
- Dusza polska i rosyjska. Od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna*. 2004. Ed. Lazari A. de. Warsaw, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. (In Polish)
- Forster Edmund M. 2002. *Aspects of the Novel*. New York, Rosetta Books. (In English)
- Hofstede Geert, Hofstede Gert Jan, Minkov Michael. 2010. *Cultures and Organizations. The Software of the Mind*. New York, McGraw Hill. (In English)
- Lazari Andrzej de. 2009a. *Musi to na Rusi...* In: Lazari A. de. *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*. Lodz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 175–182. (In Polish)
- Lazari Andrzej de. 2009b. *Antyrosyjska obsesja*. In: Lazari A. de. *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*. Lodz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 183–187. (In Polish)
- Lewandowski Edmund. 2011. *Charakter narodowy Polaków i innych*. Warsaw, MUZA. (In Polish)
- Lipatov Aleksandr. 2015. *Pol'sha v russkom vospriatii* [Poland in Russian Reception]. "Vestnik Evropy". Available at: <http://www.vestnik-evropy.ru/issues/poland-in-the-russian-perception.html> (Accessed 1 May 2020). (In Russian)
- Łebkowska Anna. 2012. *Somatopoetyka*. In: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Eds Walas T., Nycz R. Cracow, Universitas, pp. 101–135. (In Polish)
- Magdziak-Miszewska Agnieszka. 2002. *Wstęp*. In: *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*. Eds Magdziak-Miszewska A., Zuchniak M., Kowal P. Warsaw, Więzi, pp. 5–11. (In Polish)
- Markiewicz Henryk. 1981. *Postać literacka i jej badanie*. "Pamiętnik Literacki" no 2, pp. 147–162. (In Polish)
- Mentalność rosyjska: słownik*. 1995. Eds Lazari A. de, Broda M. Katowice, Śląsk. (In Polish)
- Nycz Ryszard. 2012. *Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia*. In: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Eds Walas T., Nycz R. Cracow, Universitas, pp. 31–61. (In Polish)
- Pawelec Marek. 2005. *Bajka o dobrych komunistach i wielkiej Rosji carów*. "Esensja". Available at: <https://esensja.pl/ksiazka/recenzje/tekst.html?id=1983> (Accessed 10 June 2020). (In Polish)
- Polak Andrzej. 2015. *Grając przeszłością i przyszłością. Rosyjska fantastyka alternatywna i socjologiczna*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. (In Polish)
- Rybakov Vâčeslav. 2018. *Gravilet "Cesarevič"* [Graviplane "Tsesarevich"]. Moscow, È. (In Russian)
- Setko Ol'ga Aleksandrovna. 2015. "Pol'skij tekst" v russkoj literature pervoj poloviny XX veka: mifopoëtičeskie aspekty ["Polish Text" in Russian Literature of the First Half of XX Century:

- the Mythopoetic Aspects]. "Ural'skij filologičeskij vestnik. Serii: Draft: molodaâ nauka" no 5, pp. 221–230. (In Russian)
- Sinel'nikov Andrei. 2000. *Masculinity à la russe: Gender Issues in the Russian Federation Today*. In: *Male roles, masculinities and violence. A culture of peace perspective*. Eds Breines I., Connell R., Eide I. Paris, UNESCO, pp. 201–209. (In English)
- Sucharski Tadeusz. 2006. "Rosja wchodzi w polskie wiersze" – obraz Rosjanina w literaturze polskiej. In: *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*. Ed. Lazari A. de. Warszawa, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, pp. 73–158. (In Polish)
- Wierzbicki Andrzej. 2014. *Katolicyzm i pol'skoe naciestroitel'stvo* [Catholicism and the Polish Building of the Nation]. "Voprosy nacionalizma" no 1, pp. 69–80. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6437>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

KARTOGRAFIA LITERACKA JAKO METODA SAMOPOZNANIA (NA PRZYKŁADZIE ESEISTYKI PIOTRA WAJLA)

Małgorzata Sylwestrzak

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9754-6514>

e-mail: gosiasy@hotmai.com

Abstrakt: Artykuł stanowi analizę eseistyki Piotra Wajla (1949–2009) pod kątem problemu mapy. Wytyczając w tekście utworu *Karta rodziny* mapę ZSRR, autor – emigrant urodzony w Związku Radzieckim – dokonuje próby rekonstrukcji własnej tożsamości. Problematyka kartografii literackiej odniesiona zostaje ponadto do analizy wyobraźni przestrzennej twórcy, który często sięga po figurę mapy bądź słownictwo geograficzne przy opisie zjawisk niekoniecznie konotujących asocjacje spacje. Metodologią wykorzystaną w artykule jest głównie geopoetyka, a zwłaszcza są to prace dotyczące literackiej kartografii.

Słowa kluczowe: Piotr Wajl, esej, kartografia literacka, geopoetyka, literatura rosyjska, tożsamość

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 10, 2020

LITERARY CARTOGRAPHY AS A METHOD OF SELF-RECOGNITION (ON THE EXAMPLE OF PYOTR VAIL'S *KARTA RODINY*)

Małgorzata Sylwestrzak

University of Białystok, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9754-6514>

e-mail: gosiasyl@hotmail.com

Abstract: The subject of the present is the work of Russian writer Pyotr Vail (1949–2009). The article analyzes the significance of maps in the writer's work. By drawing a map of the USSR in his volume of essays titled *Karta rodiny*, writer – a man born in the Soviet Union, and later, a political emigrant living in the USA – tries to reconstruct his own identity. The concept of a map also refers to the spatial imagination of the author, who in this often uses the figure of a map and cartographic vocabulary to describe various phenomena. The methodology used in the article refers to geopoetics, especially works on literary cartography.

Keywords: Peter Vail, essay, literary cartography, geopoetics, Russian literature, identity

Refleksję na temat roli, jaką w twórczości emigracyjnego pisarza rosyjskiego Piotra Wajla odgrywa mapa, wywołuje tytuł drugiej książki podróżniczej autora – *Karta rodiny* (2002), w której jako swoją ojczyznę traktuje pisarz nieistniejący już Związek Radziecki. Kreślenie mapy nieistniejącej ojczyzny stanowi metaforę poszukiwania własnej tożsamości, próbę odpowiedzi na pytanie, kim jest człowiek urodzony w ZSRR w sytuacji rozpadu przestrzeni, w odniesieniu do której następował w przeszłości proces jego samoidentyfikacji. W utworze dochodzi do „mapowania” ojczyzny przez autora, stwarzania mapy własnych podróży składających się na obraz kraju rodzimego¹. Pojęcie mapy odnosi się także do wyobraźni

¹ O mapie jako procesie stwarzania zob. [Caquard, Joliveau 2006, 34–56].

przestrzennej autora, który w narracji korzysta często z figury mapy oraz stosuje słownictwo kartograficzne w opisach różnorodnych zjawisk.

Miejsca opisane w utworze *Karta rodziny* obejmują przestrzenie byłego Związku Radzieckiego – nie tylko Rosję, ale również Białoruś, Ukrainę, Łotwę, Gruzję, Armenię, Turkmenistan oraz Uzbekistan. Przestrzeń ta nosi cechy „mapy zdezaktualizowanej” [Konończuk 2011, 263]. W poszczególnych rozdziałach występują w sąsiedztwie (połączone wspólnym mianem „ojczyzny”) miejsca, które za sprawą przemian geopolitycznych nie tworzą już jednego kraju. Przyczyną zaistnienia w tekście starej mapy jest refleksja nad zjawiskiem rozpadu ojczyzny i dezaktualizacji pojęć, które wcześniej wydawały się niezmiennie. Kreślenie w narracji zdezaktualizowanej mapy nie jest raczej związane z uczuciem nostalgii. Podróż Wajla nie nosi zresztą cech podróży sentymentalnej². Za sprawą odtworzenia w narracji przedawnionej mapy peregrynacja autora nabiera nowego znaczenia. Przystaje być zwykłym aktem przemieszczania się w przestrzeni fizycznej, nabiera zaś cech podróży w czasie [Czerwiński 2017, 81–91]. W książce wielokrotnie poruszane są tematy związane z historią ZSRR. We fragmentach opisujących obraz współczesny przestrzeni poradzieckiej nierzadko występuje kontemplacja przejawów rozpadu.

Wydaje się, że w eseistyce Wajla szczególne znaczenie ma fakt, iż opisywany rozpad dotyczy imperium. Świadomość imperialna jest u pisarza czynnikiem mającym znaczący wpływ na konstruowanie obrazu ojczyzny. Autor wielokrotnie odnosi się w opisach ojczyzny do pojęcia imperium, którego najważniejszymi cechami w postrzeganiu piszącego są rozległość terytorialna, zaś siła objawia się poprzez potencjał rozszerzania granic i nadawania nowych nazw geograficznych³.

W kontekście założeń Benedicta Andersona, że mapa jest narzędziem, które konstruuje terytorium⁴ oraz bierze udział w stwarzaniu wyobrażonych więzi społecznych, ciekawy wydaje się fakt, iż akurat ten koncept wybrany został przez Wajla przy opisie ojczyzny. „Mapowanie” ojczyzny jest bowiem również aktem wytworzenia wspólnoty pomiędzy piszącym, krajem jego pochodzenia oraz

² Na temat mapy rozpadającego się imperium zob. [Schlögel 2009, 83].

³ Metaforyka P. Wajla znajduje odniesienie w pracach współczesnych badaczy, piszących w nurcie krytyki postkolonialnej. Refleksję na temat roli, jaką spełniało nadawanie nazw w procesie kolonizacji nowych ziem, zawarł w swoich pracach np. P. Jackson, który zauważył, że zmiana toponimii stanowiła dla krajów kolonizatorskich formę opanowywania terytorium za pośrednictwem narzędzi lingwistycznych [Jackson 1994, 167–169].

⁴ Według B. Andersona mapa stanowi jedną z najważniejszych instytucji państw kolonialnych, pozwalającą na kontrolę i legitymizację władzy i kształtującą wyobrażenia kolonialnego terytorium [Anderson 1997, 160].

innymi obywatelami tego państwa. Wspólnota ta ma oczywiście charakter więzi wyobrażonej, gdyż opiera się nie na znajomości całościowej, lecz wybiórczej.

Podjmując coraz to nowe podróże na tereny byłego ZSRR, autor dokonuje symbolicznego aktu stworzenia własnej mapy ojczyzny. „Własna” nie oznacza w tym wypadku, że kartografia Wajla ma charakter intymny (choć oczywiście włącza treści osobiste – zwłaszcza w tych esejach, w których mowa o miejscach związanych z biografią piszącego). Pojęcie to odnosi się raczej do perspektywy poznania ojczyzny poprzez doświadczenie.

Podróże do Rosji i innych krajów postsowieckich oraz ich rezultat, czyli stworzenie kartografii literackiej, związane są u eseisty z ideą poszukiwania własnej tożsamości [Certeau 2008]. Dla Wajla charakterystyczne jest włączenie własnej optyki we wspólne doświadczenie osób urodzonych w ZSRR. „Przeszłość” staje się w tym wypadku pojęciem zaczerpniętym z pogranicza doświadczenia osobistego i kolektywnego:

Свое прошлое, наше прошлое. Никому больше не понятное, не нужное, не приобретенное ни одним музеем мира [Вайль 2011, 176]

– stwierdza autor podczas oglądania wystawy sztuki socrealizmu w Nowym Jorku. Pojęcie przeszłości (swojej własnej oraz wspólnej) wiąże się w twórczości Wajla z kolektywnym, ambiwalentnym doświadczeniem dawnej świetności imperium⁵ i obecnego upadku, objawiającego się poprzez brak zrozumienia ze strony otoczenia („[прошлое] никому больше не понятное, не нужное”) oraz brak upamiętnienia („[прошлое] не приобретенное ни одним музеем мира”). Przeszłość rosyjska (przedrewolucyjna) i radziecka jawi się w książce jako przeszłość imperialna, która ukształtowała szczególny sposób myślenia. Mentalność obywatela imperium wyrasta w przekonaniu autora z jednej strony z poczucia własnej wielkości (terytorialnej i politycznej), z drugiej zaś jej komponentem jest doznanie przytłoczenia tym ogromem. Wydaje się, że u Wajla zarówno pierwsze, jak i drugie uczucie aktualizowane jest przez człowieka postsowieckiego za sprawą wspomnienia o imperialnej przeszłości bądź doświadczenia (wyobrażenia) ogromu radzieckiego terytorium.

Za konsekwencję tej obserwacji (że przynależność do imperium kształtuje umysłowość człowieka) uznać można ideę Wajla poznawania siebie i własnej prze-

⁵ Rola pojęcia imperium w twórczości P. Wajla może być wynikiem fascynacji czytelniczey twórczością J. Brodskiego, w utworach którego pojęcie to stanowi ważny element stwarzania własnej tożsamości [Karwowska 2000; Grudzińska-Gross 2007]. Warto zauważyć, że słowo „imperium” łączy się u Wajla z pojęciem przeszłości – współczesnej Rosji autor nie postrzega w tej kategorii.

szłości poprzez stworzenie opisu terenu, należącego niegdyś do imperium. Proces „mapowania” imperium może być w takim kontekście interpretowany jako proces stwarzania własnej mapy mentalnej. Jej kształt (naniesione informacje i relacje panujące między nimi, braki, puste miejsca)⁶ wykreowany na kartach książki okazuje się jednocześnie obrazem przestrzeni wyobrażonej ojczyzny oraz obrazem wyobraźni (przestrzeni mentalnej) piszącego.

Cechą charakterystyczną wybranej przez autora metody poznawania ojczyzny staje się to, iż realizowane jest ono poprzez docieranie do oddalonych od siebie miejsc: Białoruś i Sachalin, pustynia Kara-Kum w Turkmenistanie i Wyspy Sołowieckie. Wyszczególnione przestrzenie są najdalej wysuniętymi we wszystkich kierunkach świata kresami imperium, wyznaczają symboliczny Zachód i Wschód, Północ i Południe Związku Radzieckiego i reprezentują najodleglejsze długości i szerokości geograficzne (europejskie i dalekowschodnie długości, strefy podbiegunowych i podzwrotnikowych szerokości). Poznanie ojczyzny odbywa się więc poprzez dotarcie do jej krańców (w założeniu ma więc charakter totalny, obejmujący najodleglejsze miejsca)⁷. Proces wytyczania mapy (czyli dokonywania opisu) dokonuje się bardzo często na terytoriach peryferyjnych. Z punktu widzenia kartografii jest to zresztą uzasadnione – na mapie politycznej najważniejszymi miejscami są właśnie granice leżące na peryferiach krajów (oddzielające grubą kreską kolory reprezentujące terytoria państwowe), nie zaś centrum (graficznie w żaden sposób niewyróżnione). Sporządzanie opisu ojczyzny poprzez skupienie się na opisie peryferii wpisuje się również w reprezentowaną przez wielu twórców myśl o szczególnym znaczeniu semiotycznym pogranicza⁸.

Jeżeli podróż eseisty do Rosji interpretujemy jako jego metodę samopoznania, naszej uwadze nie powinny umknąć związki łączące biografię Wajla z przestrzeniami peryferyjnymi ZSRR. Obserwacja ta rzuca nieco inne światło na szczególne zainteresowanie autora kresami. Na kreślonej przez siebie mapę ojczyzny autor nanosi również miejsca autobiograficzne⁹, stwarzając w ten sposób mapę intymną, konstruującą własną tożsamość¹⁰ i reprezentującą rodzinną pamięć. Miejsca autobiograficzne urodzonego w Rydze eseisty położone są na terytoriach

⁶ Por. metodę badania map mentalnych w geografii humanistycznej [Lynch 2011; Libura 1988, 68–78].

⁷ Poznawanie ojczyzny przez P. Wajla przypomina metodę poznawania imperium przez R. Kapuścińskiego, określoną przez P. Czaplńskiego jako spojrzenie „z lotu ptaka” [Czaplński 2016, 19].

⁸ Szczególnym znaczeniem granicy i przestrzeni przygranicznej zajmowali się semiotycy ze szkoły tartusko-moskiewskiej [Лотман 2001].

⁹ Terminu tego używam w rozumieniu, jakie nadała mu M. Czermińska [Czermińska 2011].

¹⁰ Mapa, jak zauważa E. Konończuk, „bierze udział w konstituowaniu tożsamości [człowieka]” [Konończuk 2012, 47].

pogranicznych, które obejmują nie tylko Związek Radziecki. Korzenie Wajla sięgają zarówno pogranicza niemiecko-francuskiego (ze strony ojca, którego przodek – zgodnie z rodzinną legendą – przybył z Alzacji), jak i turkmeńsko-irańskiego (ze strony matki), a zatem obejmują peryferia dwóch kontynentów – Europy i Azji. Podróż do miejsc związanych z historią rodzinną skutkuje stworzeniem nowego wizerunku autora – jako postaci związanej z pograniczami. „Pograniczność” oraz „peryferyjność” wydają się zresztą pojęciami, za pomocą których można by określić cechy mapy ojczyzny Wajla. Kartografia pisarza jest znacznie bardziej dokładna w miejscach oddalonych od centrum, Moskwa zaś opisana została w jednym z końcowych rozdziałów książki¹¹.

Pomimo podjęcia przez autora wysiłku samopoznania poprzez poznanie własnego kraju utwór nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o własną (oraz zbiorową) identyfikację, zawiera natomiast szereg opisów obserwowanych zachowań, wynikających ze szczególnej mentalności, przyczynków do charakterystyki narodu rosyjskiego, symbolicznych scen. Rezultatem podróży oraz poszukiwania tożsamości okazuje się nie odpowiedź na pytanie, czym jest (i gdzie jest) ojczyzna autora, lecz określenie własnego stosunku emocjonalnego wobec niej:

„Я родину люблю”, – говорят персонажи, актеры, писатели, политики. В этом, что ли, дело? Так и я люблю. Как это у Сергея Гандлевского:

... Раз тебе, недобитку, внушают такую любовь

Это гиблое время и Богом забытое место.

(...) Главная – утрата стихии языка, когда, по слову поэта, «словарь шумит на перекрестке». За тем и берешь билет. Но и обратный – тоже. Потому что одной любовью жить не получается, это по молодости можно, по подростковости. С годами отношения с миром устанавливаются – вне зависимости от твоего желания и намерений – по другой шкале, по шкале общежития и взаимоуважения. (...) Родину уважать очень трудно, не получается. Любовь – другое дело, она дается без усилий. Она просто есть [Вайль 2011, 461–462].

Brak określenia własnej tożsamości zastąpiony zostaje w książce określeniem własnego stanowiska w stosunku do Rosji. Uczucie miłości do ojczyzny nie warunkuje według Wajla ani bezkrytycyzmu, ani też chęci powrotu do kraju.

¹¹ Co ciekawe, opis stolicy również oparty jest na określeniach, które charakterystyczne są bardziej dla przestrzeni ruderalnych bądź dzikich niż oswojonych przez człowieka: w opisie mowa jest o temperaturze [Вайль 2011, 358], nieludzkich odległościach [Вайль 2011, 359], występuje również określenie stepu miejskiego: „городская степь” [Вайль 2011, 360]. Moskwa jako całość opisywana jest w kategoriach przestrzeni nieludzkiej, przerażającej ogromem. Ludzkiego charakteru nabierają w eseju poszczególne kwartały starego miasta, jednak w opisie zostają one jakby wydzielone z pojęcia „Moskwy”, funkcjonują jako przestrzenie samodzielne, połączone jedynie wspólną nazwą stolicy.

Autor nie podejmuje również tutaj próby określenia uczuć zbiorowych w odniesieniu do ojczyzny. Jego stanowisko w tej kwestii bliskie jest natomiast stanowisku Gandlewskiego, w którego utworze z kolei pobrzmiewają echa słów Mandelsztama z wiersza *** *Только детские книги читать*: „Но люблю мою бедную землю / Оттого, что иной не видал” [Мандельштам 1990, I, 66–67]. Jest to stanowisko określone przez tradycję dysydencką, kontestatorską, reprezentowaną zarówno przez poetę-akmeistę, jak i przez autorów należących do moskiewskiej szkoły poezji. Miłość do ojczyzny w tym ujęciu przedstawiana jest nie jako uczucie wzniosłe, lecz wynikające z konieczności, wywołane jakby za sprawą instynktu przywiązania do tego, co znane, ale też za sprawą czynników zewnętrznych (u Gandlewskiego jest ona wpajana, w pewnym sensie narzucona).

Myślenie kartograficzne pojawia się u Wajla również na poziomie języka i obrazowania, a doświadczenie przestrzeni przekazywane jest m.in. poprzez wprowadzenie pojęć kartograficznych do narracji. Przestrzeń empiryczna, opisywana w esejach, ujmowana bywa przez autora za pomocą słownictwa geograficznego. W narracji nierzadko pojawiają się informacje o lokalizacji opisywanego miejsca, wymienione zostają dokładne współrzędne. Tak dzieje się np. we fragmencie, w którym mowa jest o muzeum Puszkina w miejscowości Bolszoje Bołдино:

У главного чуда мировой литературы точные географические координаты – 55 градусов северной широты и 45 с половиной градусов восточной долготы. Болдино [Вайль 2012, 94].

W przytoczonym cytacie współrzędne geograficzne podane zostają właściwie nie dla miejscowości, w której znajduje się siedziba rodu Puszkiców, lecz dla utworów tam napisanych („у главного **чуда мировой литературы точные географические координаты**” – podkr. M.S.). Zabieg geograficznego umiejscowienia tekstów Puszkina wydaje się pochodną refleksji eseisty na temat utraty przestrzennego kontekstu dzieł powszechnie znanych. U podstaw tego zabiegu narracyjnego stoi obserwacja autora, że wielokrotna i prowadzona przez pokolenia czytelników recepcja utworów klasyki rosyjskiej literatury oderwała je od przestrzeni, w której one powstały. Doświadczenie podróżnicze pozwala natomiast przywrócić recepcji utworów Puszkina kontekst przestrzenny¹². Wajl wiąże powstały tekst z miejscem, w którym został on napisany i dotyczy to nie tylko przestrzeni bezpośredniej (domu Puszkiców), lecz także całego otoczenia,

¹² Zabieg, którego dokonuje P. Wajl, określony został przez S. Caquarda i T. Joliveau jako splot procesu wchodzenia do miejsca poprzez lekturę oraz procesu wchodzenia do lektury poprzez miejsce [Caquard, Joliveau 2016]. We współczesnej literaturze rosyjskiej taką postawę reprezentuje przede wszystkim W. Gołowanow.

włączając również pobliskie miasta (Saransk, Arzamas oraz Niżnyj Nowgorod). Obserwacja o przestrzennym charakterze literatury wyjaskrawia ponadto cechę wyobraźni spacialnej Wajla i wskazuje na specyfikę jego twórczości, w której różne zjawiska z dziedziny sztuki umiejscawiane są w kontekście geograficznym. Przy pomocy języka kartograficznego wprowadzony zostaje również w książce *Karta rodziny* opis Rygi:

57-й градус северной широты, на четыре южнее Ленинграда, на полтора севернее Москвы. Другое дело долгота – 24-я: Питер на шесть градусов восточнее, Москва – и вовсе на четырнадцать. В другую же сторону до Берлина десять, до Вены семь, до Стокгольма шесть градусов [Вайль 2011, 415].

W tym wypadku określenie współrzędnych geograficznych spełnia nieco inną rolę. Stanowi ono kontekst i komentarz do rozważań autora na temat kulturowej lokalizacji Rygi. W eseju dochodzi do konfrontacji własnych wspomnień dotyczących łotewskiej stolicy (autor wyrósł w środowisku rosyjskim) z jej obrazem po rozpadzie Związku Radzieckiego (jawi się ona jako miasto europejskie) oraz ze świadomością historyczną (Ryga jako miasto łotewskie), wspieraną obserwacjami poczynionymi w dzieciństwie o dwujęzyczności stolicy łotewskiej republiki. Długość geograficzna Rygi świadczy o jej europejskości. Geograficzne koordynaty stanowią więc tutaj argument w sporze wiedzy i pamięci, przemawiając za tą pierwszą. Nie oznacza to jednak, że autor rezygnuje z prezentacji własnych wspomnień, obejmujących rosyjski świat Rygi. Rosyjski charakter miasta staje się jednak rezultatem przyjęcia określonego punktu widzenia¹³. Natomiast zdefiniowanie położenia Rygi i określenie jej jako miasta europejskiego sprawia, że ten punkt widzenia prezentowany jest w tekście jako efekt własnych wspomnień, nie zaś próba dokonania obiektywnego opisu miasta.

Wykorzystanie współrzędnych geograficznych na wstępie do opisu miasta i poruszenia wątku autobiograficznego świadczy o szczególnym sposobie klasyfikowania różnych zjawisk (w tym wypadku są to wspomnienia) w odniesieniu do pojęć geograficznych. Abstrakcyjne właściwie, bo odnoszące się do graficznego opisu przestrzeni pojęcia z dziedziny kartografii, służą, paradoksalnie, ukonkretnieniu opisywanych zjawisk. Utwory Puszkina stają się w takim wypadku dziełami stworzonymi i związanymi nierozłącznie z pewną lokalizacją, wspomnienia osobiste również zostają obdarzone w narracji geograficznym konkretem. Mapa, której integralnym elementem są współrzędne geograficzne, wydaje się natomiast

¹³ Wspomnienia Wajla nie są poprawne politycznie, z czego autor prawdopodobnie doskonale zdaje sobie sprawę. Przenikanie się w tekście poziomu pamięci, wiedzy oraz przekonań, które nierzadko wchodzą ze sobą w kolizję, wydaje się jedną z cech twórczości emigracyjnego eseisty.

przedmiotem, do którego odnosi się wyobraźnia przestrzenna autora¹⁴. Wpisuje się w nią włączanie literatury, doświadczeń, wspomnień w przestrzeń uporządkowaną przy pomocy pojęć kartografii. Opisywane w esejach podróżniczych Wajla zjawiska, lektury, historie nigdy nie istnieją bez kontekstu przestrzennego – ich zaistnienie na kartach utworu eseisty motywowane jest doświadczeniem przestrzeni empirycznej z nimi związanej.

Geograficzne dookreślanie, obliczanie współrzędnych odgrywa u Wajla również ważną rolę w opisie różnic (i podobieństw) kulturowych. Przykład taki odnajdujemy chociażby we fragmencie, w którym mowa jest o kolonizacji Syberii.

То есть всегда под рукой было чем заплатить за выпивку – опять-таки жалеть надо себя: где могли мы взять среднего оленя на той же примерно широте, но в сорока пяти градусах к западу? [Вайль 2011, 181].

Proces kolonizacji Syberii pokazany został jako ekspansja terytorialna i kulturowa dokonana za pośrednictwem rozprzestrzenienia wódki. Wskazanie współrzędnych geograficznych Jugry i odniesienie ich do współrzędnych geograficznych Rygi („на той же примерно широте, но в сорока пяти градусах к западу”) wskazuje na powszechność zjawiska konsumpcji alkoholu, zaś obywateli odległych części świata łączy ten sam problem pozyskiwania pieniędzy na alkohol. Różnicą kulturową, jaką zauważa eseista, jest sposób opłacania produktów spirytusowych i łatwość zdobywania tych produktów na Syberii (wystarczyło upolować jelenia). Długość i szerokość geograficzna, czyli metoda pomiaru przestrzeni geograficznej, stanowią tutaj metaforę wspólnoty doświadczeń różnych narodowości (w tym wypadku Rosjan w Rydze i rdzennych narodów Syberii) żyjących w tym samym kraju. Cytat ten pokazuje, że narzędzia kartograficzne oraz mapa stanowią element wyobraźni przestrzennej eseisty, sposobu postrzegania i przedstawiania przez niego świata. Charakterystyczne jest to tym bardziej, iż w tekście nie pojawia się właściwie słowo Ryga (lub ogólnie Łotwa – obliczenia Wajla nie są do końca dokładne), choć porównanie tworzone jest właśnie między nią a Jugrą. W swoim opisie autor operuje jedynie współrzędnymi geograficznymi, nie zaś nazwami geograficznymi.

Słownictwo oraz obrazowanie Wajla bardzo często odnoszą się do pojęć związanych z mapą – utwór *Karta rodziny* nie stanowi tutaj wyjątku. W innych książkach pisarza możemy znaleźć następujące sformułowania:

¹⁴ Spostrzeżenia P. Wajla korespondują tutaj z twierdzeniami D. Zamiatina na temat myślenia przestrzeni [por. Замятин 2014].

На карте же Штатов не осталось бы живого места, если б нанести уильямсовские маршруты [Вайль 2016, 421];

На гастрономической карте мира свои масштабы, они меняются, и маленькая Япония у берегов огромной Евразии становится все больше и больше [Вайль 2012, 38];

На карте русских рыбных супов есть и третий полюс – холодный. Речь идет о печально исчезающей ботвинье [Вайль 2012, 254].

Określenie mapy odnosi się w wymienionych przykładach zarówno do przedmiotu, jakim jest mapa (mapa Ameryki, na którą nanoszone są miejsca pobytu Tennesse Wiliamsa), jak i stanowi wyobrażenie, sposób porządkowania przez autora pewnych zjawisk (np. mapa gastronomiczna). Słowo mapa wykorzystywane bywa również w znaczeniu metaforycznym – w takim sensie występuje ono w sformułowaniu „карта русских рыбных супов”: gra znaczeń odbywa się tutaj pomiędzy wyobrażeniem kulinarnej „mapy zup rosyjskich” (naniesionej na mapę Rosji) oraz sformułowaniem „Технологические карты блюд”, zaczerpniętym ze słownictwa gastronomicznego i oznaczającym sposób przygotowania.

W artykule podjęty został problem mapowania ojczyzny w eseistyce Wajla. Kreślenie mapy ZSRR ma u pisarza za zadanie rekonstrukcję własnej tożsamości – człowieka urodzonego w Związku Radzieckim, późniejszego emigranta politycznego mieszkającego w USA, a po upadku komunizmu – w czeskiej Pradze. Problem mapy okazuje się jednak o wiele bardziej złożony.

Jak wynika z przedstawionej w tym artykule analizy, zarówno w przypadku użycia mapy w odniesieniu do przedmiotu, jak i w znaczeniu metaforycznym, w narracji Wajla uwidacznia się cecha wyobraźni autora polegająca na dokonywaniu opisu świata na podstawie czynności mapowania. Wyobraźnia autora powraca do konceptu mapy, zarówno gdy mowa jest o podróżach bohatera opowieści, jak i o zjawiskach z dziedziny kultury; mapowaniu podlega nawet gastronomia. Klimat oraz pejzaż odwiedzanego miejsca również ujmowany zostaje w kategoriach kartograficznych: „На Сан-Франциско работают **координаты** и ландшафт” [Вайль 2016, 420]. Tendencja do opisywania zjawisk nie zawsze związanych z geografią przy pomocy pojęć geograficznych pozwala uchwycić sposób rozumienia zjawiska kultury przez autora – wydaje się, że jest ona wynikiem wyznawania determinizmu geograficznego, który każe eseistom postrzegać najrozmaitsze przejawy ludzkiej aktywności w kategoriach geograficznych.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson Benedict. 1997. *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Przeł. Amsterdamski S. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Caquard Sébastien, Joliveau Thierry. 2016. *Penser et activer les relations entre cartes et récits*. „M@ppemonde” nr 118. (online) <http://mappemonde.mgm.fr/118as1/> (dostęp 2.04.2020).
- De Certeau Michel. 2008. *Wynaleźć codzienność: sztuki działania*. Przeł. Thiel-Jańczuk K. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czapliński Przemysław. 2016. *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czermińska Małgorzata. 2011. *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*. „Teksty Drugie” nr 5: 183–200.
- Czerwiński Grzegorz. 2017. *W poszukiwaniu nieistniejącej (już) ojczyzny. O „eseistycie reportażowej” Piotra Wajla*. W: *Przekraczanie barier w języku, literaturze i kulturze*. Red. Sternal E. i in. Świecie: Uczelnia Lingwistyczno-Techniczna w Świeciu: 81–91.
- Grudzińska-Gross Irena. 2007. *Miłosz i Brodski – pole magnetyczne*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Jackson Peter. 1994. *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*. London–New York: Psychology Press.
- Karwowska Bożena. 2000. *Miłosz i Brodski: recepcja krytyczna twórczości w krajach anglojęzycznych*. Warszawa: Wydawnictwo IBL.
- Konończuk Elżbieta. 2011. *Mapa w interdyscyplinarnym dialogu geografii, historii i literatury*. „Teksty Drugie” nr 5: 255–264.
- Konończuk Elżbieta. 2012. *Mapa jako metafora w „opowieściach przestrzennych” Andrzeja Stasiuka*. W: *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Red. Konończuk E., Sidoruk E. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Libura Hanna. 1988. *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. „Dokumentacja Geograficzna” z. 1.
- Lynch Kevin. 2011. *Obraz miasta*. Przeł. Jeleński T. Kraków: Wydawnictwo Archivolta Michał Stępień.
- Schlögel Karl. 2009. *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*. Przeł. Drozdowska I., Musiał Ł. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Вайль Петр. 2011. *Карта родины*. Москва: Corpus.
- Вайль Петр. 2012. *Слово в пути*. Москва: Corpus.
- Вайль Петр. 2016. *Гений места*. Москва: Corpus.
- Замятин Дмитрий. 2014. *Постгеография: капитал(изм) географических образов*. «Социологические исследования» № 10: 3–14.
- Лотман Юрий Михайлович. 2001. *Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*. Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ».
- Мандельштам Осип Эмильевич. 1990. *Собрание сочинений: в 2 т.* Т. 1. Москва: Художественная литература.

REFERENCES

- Anderson Benedict. 1997. *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Trans. Amsterdamski S. Cracow, Wydawnictwo Znak. (In Polish)
- Caquard Sébastien, Joliveau Thierry. 2016. *Penser et activer les relations entre cartes et récits*. “M@ppemonde” no 118. Available at: <http://mappemonde.mgm.fr/118as1/> (Accessed 02 April 2020). (In French)

- Czapliński Przemysław. 2016. *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*. Cracow, Wydawnictwo Literackie. (In Polish)
- Czerwińska Małgorzata. 2011. *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*. "Teksty Drugie" no 5, pp. 183–200. (In Polish)
- Czerwiński Grzegorz. 2017. *W poszukiwaniu nieistniejącej (już) ojczyzny. O "eseistycie reportażowej" Piotra Wajla*. In: *Przekraczanie barier w języku, literaturze i kulturze*. Eds Sternal E. et al. Świecie, Uczelnia Lingwistyczno-Techniczna w Świeciu, pp. 81–91. (In Polish)
- De Certeau Michel. 2008. *Wynaleźć codzienność: sztuki działania*. Trans. Thiel-Jańczuk K. Cracow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. (In Polish)
- Grudzińska-Gross Irena. 2007. *Miłosz i Brodski – pole magnetyczne*. Cracow, Wydawnictwo Znak. (In Polish)
- Jackson Peter. 1994. *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*. London–New York, Psychology Press. (In English)
- Karwowska Bożena. 2000. *Miłosz i Brodski: recepcja krytyczna twórczości w krajach anglojęzycznych*. Warsaw, Wydawnictwo IBL. (In Polish)
- Konończuk Elżbieta. 2011. *Mapa w interdyscyplinarnym dialogu geografii, historii i literatury*. "Teksty Drugie" no 5, pp. 255–264. (In Polish)
- Konończuk Elżbieta. 2012. *Mapa jako metafora w "opowieściach przestrzennych" Andrzeja Stasiuka*. In: *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Eds Konończuk E., Sidoruk E. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (In Polish)
- Libura Hanna. 1988. *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. "Dokumentacja Geograficzna" Vol. 1. (In Polish)
- Lotman Ūrij Mihajlovič. 2001. *Semiosfera: Kul'tupa i vzryv. Vnutri myslâsîh mirov. Stat'i. Issledovaniâ. Zametki* [Semiosphere: Culture and Explosion. Inside the thinking worlds. Articles. Research. Notes]. Sankt-Peterburg, Iskusstvo-SPB. (In Russian)
- Lynch Kevin. 2011. *Obraz miasta*. Trans. Jeleński T. Cracow, Wydawnictwo Archivolta Michał Stępień. (In Polish)
- Mandel'stam Osip Ęmil'evič. 1990. *Sobranie sočinenij: v 2 vol. Vol. 1* [Collected works in 2 volumes. Vol. 1]. Moscow: HudoŹestvennaâ literatura. (In Russian)
- Schlögel Karl. 2009. *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*. Trans. Drozdowska I., Musiał Ł. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie. (In Polish)
- Vajl' Pëtr. 2011. *Karta rodiny* [The map of the Homeland]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Vajl' Pëtr. 2012. *Slovo v puti* [Word on the way]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Vajl' Pëtr. 2016. *Genij mesta* [Genius loci]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Zamâtin Dmitrij. 2014. *Postgeografiâ: kapital(izm) geografičeskîh obrazov* [Postgeography: Capital(ism) of Geographic Images]. "Sociologičeskie issledovaniâ" no 10, pp. 3–14. (In Russian)

Przekładoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6438>

Data przesłania artykułu: 16 sierpnia 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 25 listopada 2020 r.

O PRAKTYCE OPUSZCZEŃ W POLSKIEJ WERSJI LEKTORSKIEJ FILMÓW ROSYJSKOJĘZYCZNYCH

Maria Mocarz-Kleindienst

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2205-5470>

e-mail: momar@kul.pl

Abstrakt: Niniejszy artykuł poświęcony został analizie porównawczej klas leksyki, podlegających opuszczeniom w polskich wersjach lektorskich dwóch filmów rosyjskich: filmu katastroficznego *Metro* A. Miegierdżiczewa oraz dramatu *Niemilość* A. Zwiagincewa. Badania ilościowe i jakościowe dowiodły, że najczęściej redukcji podlegają partykuły i wykrzykniki nacechowane emocjonalnie i ekspresywnie, powtórzenia, rzadziej – wulgaryzmy. Zaobserwowano różnice w częstotliwości opuszczeń adresatywów oraz formuł grzecznościowych, także zdań z prymarną funkcją informacyjną. Wyszło wniosek, że różnice te wynikają z cech gatunkowych filmów i podporządkowanej im strategii tłumaczy.

Słowa kluczowe: opuszczenia, wersja lektorska, przekład audiowizualny, gatunek filmowy, *Metro*, *Niemilość*

Submitted on August 16, 2020
Accepted on November 25, 2020

ON THE PRACTICE OF OMISSION IN THE POLISH VOICE-OVER OF RUSSIAN-LANGUAGE FILMS

Maria Mocarz-Kleindienst

The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2205-5470>

e-mail: momar@kul.pl

Abstract: This article is devoted to a comparative analysis of the lexis classes which are subject to omissions in the Polish language versions of two Russian films: Anton Megerdichev's disaster film *Metro* and Andrey Zvyagintsev's drama *Loveless*. Quantitative and qualitative research has shown that the most often reduced are the particles and exclamations characterized by emotion and expressiveness, repetitions, and, frequently, vulgarisms. Differences were observed in the frequency of omitting forms of address and courtesy as well as sentences with primary informational function. It was concluded that these differences result from the genre features of the analysed films and the translators' strategies.

Keywords: omission, voice-over, audiovisual translation, film genre, *Metro*, *Loveless*

Wprowadzenie

Wersja lektorska (ang. *voice-over*, ros. *закадровый перевод*) jest jedną z najczęściej stosowanych technik tłumaczenia filmowego w Polsce, także w kilku innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. O jej słowiańskiej specyfice świadczą alternatywne sposoby nominacji: 'słowiańska synchronizacja' (*slawische Synchro*) [Jüngst 2010, 80–81] czy 'polska odmiana synchronizacji' (*polnische Form der Synchronisation*) [Reinert 2018, 28]. Stanowi ona swoistą wizytówkę tłumaczeń filmowych na potrzeby telewizji. W ciągu kilkudziesięciu lat swojego funkcjonowania w emisjach produkcji obcojęzycznych na potrzeby telewizji i częściowo także dystrybucji filmowej na DVD w Polsce zyskała szerokie rzesze zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Z badań przeprowadzonych w 1995 roku na zlecenie BBC wynika, że wersję lektorską preferuje 50,2% Polaków,

dubbing – 43,3 % , a napisy – zaledwie 8,1% [Bogucki 2004: 69]. Te preferencje zostały potwierdzone w kolejnym badaniu, tym razem na potrzeby TVP S.A.: 45% respondentów opowiedziało się za wersją lektorską, 45% – za dubbingiem, zaś jedynie 5% wybrało napisy [Garcarz 2007, 131]. W katalogu zalet można wymienić następujące: stosunkowo niski nakład środków finansowych i oszczędność czasu – w przeciwieństwie do dubbingu, izosemiotyczny charakter wersji tłumaczonej, niezakłócona poprzez obecność napisów estetyka obrazu, wprawdzie ograniczony, ale mimo wszystko możliwy dostęp widza do oryginalnej ścieżki dźwiękowej oryginału, a co się z tym wiąże, łatwiejsza percepcja tekstu mówionego, ograniczona możliwość manipulacji (w porównaniu do dubbingu), mniejsza konieczność kondensacji i redukcji tekstu oryginalnego [Woźniak 2008, 75 i in.]. Przeciwnicy tej techniki wymieniają monotonię narracji jednogłosowej, zakłócenia w odbiorze innych ścieżek dźwiękowych (np. muzyki), problemy z identyfikacją głosu bohaterów, obniżenie stopnia autentyczności wydarzeń widzianych na ekranie, zbyt symplistyczny charakter [Dries, cyt. za: Szarkowska 2009, 15]. Ugruntowana m.in. preferencjami odbiorców pozycja tej techniki wpływa na wzrost zainteresowania nią wśród badaczy w Polsce. Są to prace w głównej mierze poświęcone przekładom anglojęzycznych filmów fabularnych [np. Hołobut 2012; Woźniak 2008; Chmiel, Mazur 2016; Hołobut, Woźniak 2017 i in.]. Wyraźnie brakuje natomiast badań nad przekładem z wykorzystaniem rosyjskojęzycznego materiału badawczego. Tymczasem produkcje rosyjskie czy wcześniejsze radzieckie, mimo że ustąpiły miejsca filmom amerykańskim, to jednak nieustannie są dostępne w widowni filmowej w Polsce (kanały Ale Kino+, TVP Kultura, TVP1, nośniki DVD i in.). Podjęte badania stanowią próbę wypełnienia tej niszy.

Istota wersji lektorskiej

Wersja lektorska to tłumaczona ścieżka dźwiękowa nałożona w filmie przy udziale lektora na ściszoną (ale niezupełnie wyciszoną) oryginalną wersję językową. Status ontologiczny tej techniki, tj. jej zakotwiczenie w filmie jako przekazie multisensorycznym o strukturze intersemiotycznej sprawia, że nie może ona funkcjonować w społecznym odbiorze jako tekst w pełni autonomiczny. Tej autonomii pozbawia ją, po pierwsze, zależność tekstu od warstwy wizualnej, także niewerbalnej dźwiękowej, po drugie, wtórność w stosunku do werbalnej wersji oryginalnej. Wersji lektorskiej w przetłumaczonym filmie zawsze towarzyszy oryginalna ścieżka dźwiękowa. Obie wersje językowe, choć z różną wyrazistością dźwiękową, są dostępne odbiorcy. I chociaż ilość oraz jakość informacji,

jaka dociera do widza w obu wersjach, jest diametralnie różna, to jednak sam fakt ich koegzystencji wpływa również na jakość i ilość tłumaczonego tekstu, następnie także na jakość percepcji informacji w nich zawartych (rzutując tym samym na kompleksową ocenę samej techniki przekładu, o czym była mowa wyżej). Filmowe słowo, jak trafnie zauważa Marek Hendrykowski, dociera do widza podwójną drogą, a sam „projekt odbioru filmu zakłada w tym przypadku z reguły ścisłą korelację obu nurtów realizowania się ekranowych wypowiedzi rozdzielonych z konieczności na: 1) strefę transmisji brzmień i 2) strefę transmisji znaczeń” [Hendrykowski 2018, 90]. To powoduje, że ponowna transmisja znaczeń do wersji lektorskiej w sytuacji, gdyż są one czytelne bez tłumaczenia, powinna być postrzegana jako błąd [Hendrykowski 2018, 90]. Opisana sytuacja ewokuje stosowanie opuszczeń.

Opuszczenia jako obiekt badań

Pod pojęciem opuszczeń rozumiem działania translatorskie, skutkujące brakiem w docelowym tekście dialogowym (werbalnym, dalej: TD) reprezentacji leksykalnych lub ponadleksykalnych jednostek tekstowych, mogących przekazać pełne lub częściowe znaczenia stosownych elementów tekstu oryginalnego (TO). To znaczy, że efekty transformacji w postaci zmian semantycznych (np. generalizacji, modulacji, przekładu przybliżonego itp.) prowadzących mimo wszystko do śladów obecności jednostek TO np. w formie skondensowanej w TD nie są obiektem naszej uwagi. Wobec powyższego rozwiązania translatorskie typu: *Она тебе что-нибудь говорила? Где она была? – Powiedziała ci, gdzie była?*” (z filmu *Metro*) są traktowane jako przykłady kondensacji, nie zaś opuszczenia – w wersji tłumaczonej bowiem mamy zachowany sens wypowiedzi wyjściowej – w dwóch krótkich zdaniach, z potoczną składnią. Co istotne, o zastosowaniu lub nie przez tłumacza opuszczenia decyduje brak odpowiednika w samym tekście przekładu (wersji lektorskiej), nie zaś globalny brak przekazanego sensu w filmie jako medium intersemiotycznym. Ten bowiem może zawierać się w warstwie wizualnej, a ta jako taka nie podlega tłumaczeniu. Stosowanie opuszczeń może zapobiegać zjawiskom redundancji informacji przekazywanej paralelnie dwoma kanałami: werbalnym oraz wizualnym.

W literaturze przedmiotu [np. Tomaszewicz 2006; Franco, Matamala, Orero 2010, 74; Adamowicz-Grzyb 2013] zwraca się uwagę na kilka klas semantyczno-funkcjonalnych, poddawanych najczęściej zabiegom opuszczeń. Dla przykładu, Teresa Tomaszewicz wyróżnia następujące klasy wyrazów i wyrażzeń: 1) zwroty

adresatywne w postaci imion własnych, tytułów, zaimków osobowych, 2) zapożyczenia z innych języków lub wyrazy (wyrażenia) o podobnym brzmieniu w języku oryginału i w przekładzie, 3) wyrażenia będące realizacją grzeczności językowej o dużym stopniu skonwencjonalizowania, 4) zdania niedokończone, powiązane z odpowiednią mimiką oraz gestykulacją, 5) powtórzenia o charakterze ekspresywnym, również takie, które zapewniają łączliwość między replikami, 6) wulgaryzmy [Tomaszkiewicz 2006, 118–119]. Są to klasy typowe dla języka mówionego potocznego, z którego imitacją, tzw. prefabrykowaną oralnością [Chaume 2004, 168] mamy do czynienia w filmach fabularnych. Ich wartość informacyjna jest drugorzędna w stosunku do dominującej wartości ekspresywno-emocjonalnej lub ogólnie – pragmatycznej. Zatem, jeśli są one użyte w dialogach filmowych, to w procesie tłumaczenia za pomocą wersji lektorskiej właśnie te elementy podlegają w pierwszej kolejności zabiegom redukcji.

Cele badawcze i dobór materiału ilustracyjnego

Obserwacje poczynione przez Tomaszkiwicz opierają się na lektorskich tłumaczeniach filmów francusko- i anglojęzycznych na język polski. Dlatego też, poszerzając zakres badań, słuszne wydaje się pytanie, w jakim stopniu zabiegi opuszczeń będą dotyczyć tych samych lub podobnych klas leksykalnych w polskich opracowaniach wersji lektorskich filmów rosyjskojęzycznych, w których wspomniana strefa transmisji podobnych brzmień wydaje się potencjalnie bardziej rozległa niż w przypadku języka angielskiego i francuskiego. Bliskie pokrewieństwo typologiczne (w tym w sferze fonetycznej, często także semantycznej) języka polskiego i rosyjskiego pozwala przypuszczać, że w polskiej wersji lektorskiej z współwystępującą z nią wersją oryginalną w ściszym brzmieniu część informacji z TO może być właśnie z tego powodu pomijana w celu wyeliminowania fonetyczno-semantycznych dubletów, oczywiście pod warunkiem względnie dobrej słyszalności dialogu oryginalnego. Stąd też celem podjętych badań będzie, po pierwsze, sprawdzenie powyższej hipotezy, po drugie, próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu na częstotliwość i jakość opuszczeń wpływa sam gatunek filmowy. Zamiar przeprowadzenia tak sprofilowanej analizy jest powiązany z przekonaniem, że gatunek filmowy jako jednostka taksonomii filmoznawczej jest usankcjonowany zespołem m.in. cech stylistycznych, estetycznych, umocowany konwencjami narracyjnymi oraz ikonograficznymi. I chociaż w każdym gatunku filmowym można wyróżnić pewne konstanty, jak obecność kodu werbalnego, dźwiękowego i wizualnego, to zarazem można zaobserwować pewne zmienne,

przesunięcia punktu ciężkości znaczenia jednego kodu względem innego, np. uznania doniosłości obrazu w przypadku filmu katastroficznego, lub odwrotnie – wzrostu roli dialogów w filmach komediowych, opierających się na komizmie słownym. Inna jest także dla każdego gatunku jakość samych dialogów filmowych z odmiennym zestawem słownictwa nacechowanego stylistycznie, profesjonalnie itp. Te przesłanki czynią zasadnym zbadanie, czy ewentualne opuszczenia, ich różnorodność są uwarunkowane gatunkiem filmowym. W charakterze materiału badawczego wybrano dwa współczesne filmy produkcji rosyjskiej o różnej przynależności gatunkowej. Są nimi: dramat *Niemilość* (*Нелюбовь*) w reżyserii Andrieja Zwiagincewa (2017 r.) oraz *Metro* (*Mempo*) – film katastroficzny reż. Antona Miegierdiczewa (2012 r.) Pierwszy z nich ukazuje dramat rodzinny: skłóconych ze sobą małżonków, z których każdy zajęty jest układaniem sobie życia z nowymi partnerami, bagatelizując potrzeby 12-letniego „niechcianego” syna. Ten, podsłuchawszy kłótnię rodziców, postanawia uciec z domu. Zrozpaczeni rodzice rozpoczynają poszukiwania. Akcja drugiego z kolei filmu skupia się na walce o przetrwanie grupy bohaterów uwięzionych w moskiewskim metrze, w którym doszło – wskutek nadmiernej rozbudowy centrum miasta – do pęknięcia jednej ze ścian. Awaria spowodowała gwałtowne wylanie wody i paraliż ruchu komunikacyjnego w metrze.

Metoda analizy

Wykscerpowany materiał tekstowy, podlegający opuszczeniom w wersji lektorskiej, poddano porównawczej analizie jakościowej i ilościowej. W pierwszej skupiono uwagę na typologii jednostek TO, w stosunku do których tłumacze zastosowali zabiegi redukcji. Za punkt wyjścia posłużyła wspomniana klasyfikacja Tomaszewicz, uzupełniona o inne elementy (leksykalne i składniowe) z uwagi na specyfikę gatunkową i materiał językowy (rosyjsko-polski) analizowanych dwutekstów. Fakt, że w dialogach filmowych mamy do czynienia z językiem mówionym wykazującym przeważnie cechy języka potocznego, sprawił, iż obiektem analizy były: 1) samodzielne jednostki leksykalne o istotnej funkcji komunikacyjnej wpływającej na nawiązanie i podtrzymanie (w tym jakość przebiegu) kontaktu interpersonalnego, następnie 2) jednostki tekstu o wyraźnym nacechowaniu emocjonalno-ekspresywnym oraz 3) jednostki leksykalne i zdaniowe pełniące prymarnie funkcję informacyjną. W analizie ilościowej natomiast skupiono uwagę na liczbie zastosowanych opuszczeń w obrębie danego typu jednostek w dialogach docelowych w stosunku do liczby wystąpień jednostek danego typu

w tekstach wyjściowych, w stosunku do których zastosowano eliminacje w przekładzie. Stąd też w poniższych tabelach zostały zawarte informacje nt. łącznej liczby użyć danych jednostek zarówno w TD, jak i TO. Takie rozwiązanie pozwoli uzyskać bardziej przejrzysty i zarazem komplementarny – poprzez punkt odniesienia do stanu wyjściowego – obraz skali dokonanych redukcji w obrębie danego typu leksykalnego bądź tekstowego. Podane informacje o częstotliwości użyć danej oryginalnych jednostek tekstu pomogą także wskazać podobieństwa i różnice z zakresie ich stosowania w dialogach dwóch różnych gatunków filmowych.

Prezentacja i analiza materiału badawczego

Przeprowadzone badania jakościowe i ilościowe dialogów filmu *Niemilość* wykazały praktyki opuszczeń zastosowanych przez tłumacza zaprezentowane w tabeli 1.

Tabela 1

Opuszczenia w filmie *Niemilość*

Typ opuszczenia	Przykłady użyć w TO	Przykłady opuszczeń w TD	Liczba użyć w TO	Liczba opuszczeń w TD
1	2	3	4	5
Zwroty adresatywne	1) Мужики, Маша , как дети. 2) Алеша! Алеша! Алеша! 3) Мам, открой, это я! Мам! Мам!	1) Mężczyźni są jak dzieci. 2) ----- 3) Мамо , otwórz, to ja!	31	5
Formuły etykiety językowej	1) Больше не хочу. Спасибо! 2) Извините , как я могла забыть! 3) – Здравствуйте! – Здравствуйте! – Извините, пробки. 4) – Слушаю! – Алло! Иван? – Да. – Здравствуйте! Мама Алеши.	1) Wystarczy! 2) Jak mogłam zapomnieć! 3) – Dzień dobry! – Przepraszam, korki. 4) – Słucham? – Iwan? – Mówi mama Aloszy.	45	14
Powtórzenia	1) Пельмени не бери. Мама сказала, пельмени ни в коем случае. 2) Я больше не хочу! Я больше не хочу! 3) Одумайся , дочка! Одумайся! 4) Ювеналы.... ювеналы только рады будут.	1) Nie bierz pielmieni. Mama zabroniła. 2) Nie chcę! 3) Opamiętaj się! 4) Tradycjonałiści. Oni się tylko ucieszą.	38	28

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5
Czasowniki i quasi-czasowniki jako metatekstowe operatory kontaktu	1) Напомните , сколько метров общая площадь квартиры? 2) Слушай , весело будет, если тебя с работки драгоценной попрут, да? 3) Характером, знаешь , не в папашу, а в мать его. 4) Скажите , у вас есть еще время?	1) Jaką powierzchnię ma całe mieszkanie? 2) Będzie śmiesznie, jak cię wywalą z tej roboty. 3) Charakterek ma po teściowej. 4) Ma pan jeszcze czas?	36	30
Partykuły ekspresywne i wykrzykniki	1) Ну чё , ему нравится в летнем лагере, понравится и в интернате. 2) Не поймет борода, ай! 3) Ну , давайте, чай пить. 4) Ой , она к тетке уехала.	1) Na koloniach mu się podobało, a internat to przecież to samo. 2) Bogaty tego nie zrozumie! 3) Napijmy się herbaty. 4) Pojechała do ciotki.	97	72
Wulgaryzmy, przekleństwa, wyzwiska	1) Блядь , устроил он нас! 2) Ты, блядь , не можешь помнить, был ли дома или нет?!	1) Pięknie nas urządził! 2) I nie wiem, czy tam był czy nie?!	19	8
Pełne zdania lub repliki, dopełniające informacje podstawowe	1) Надо было не слушать тебя . Сделать аборт и все. 2) Я ей говорю: кем ты хочешь стать? Она: депутатом.	1) Trzeba było zrobić aborcję. 2) Chce zostać deputowaną.	–	15
Wtrącenia jako markery modalności subiektywnej	1) Ну, конечно , родного сына в детский дом отправил. 2) Бабушке, надеюсь , звонили? 3) Так было бы, действительно , лучше.	1) Odesłał syna do sierocińca. 2) Dzwonili państwo do niej? 3) Byłoby lepiej dla wszystkich.	14	7
Wtrącenia jako markery organizacji przekazu informacji	1) Короче : надо срочно к вашей бабушке ехать.	1) Trzeba pilnie pojechać do babci.	5	2
Jednostki z funkcją deiktyczną	1) Там гостиная. 2) Сколько квадратов здесь ?	1) Salon. 2) Ile metrów?	3	3

Źródło: opracowanie własne

Z przeprowadzonej analizy w tabeli 1 wyraźnie wynika, że opuszczeniem zdecydowanie najczęściej podlegają partykuły i wykrzykniki nacechowane emocjonalnie oraz ekspresywnie. Blisko 75% ich użyć w TO nie znajduje swojego leksykalnego odpowiednika w TD. Stosunkowo wysoki wskaźnik redukcji, bo aż 83% w stosunku do wystąpień w TO, zaobserwowano wśród czasowników

i quasi-czasowników jako metaoperatorów nawiązania i podtrzymania kontaktu oraz zwrócenia uwagi interlokutora na przekazywany drogą kontaktu bezpośredniego komunikat. Czasowniki typu: *слушай / слушайте, знаешь / знает* z typową dla nich funkcją przyciągania uwagi interlokutora, angażowania go w rozmowę są bardzo często pomijane w TD. Wysoki procentowy (blisko 74%) wskaźnik redukcji w stosunku do użyc w dialogach rosyjskich cechuje powtórzenia. Ich podstawową funkcją jest wzmocnienie ekspresji wypowiedzi, zaakcentowanie z reguły negatywnych emocji bohaterów, uwikłanych w trudne sytuacje życiowe (kryzys małżeński, rozwód, poszukiwania zaginionego 12-letniego syna). Zaskakuje natomiast stosunkowo niski wskaźnik opuszczeń adresatywów w TD oraz formuł etykiety językowej (powitania, pożegnania, przeprosiny, pozdrowienia) – odpowiednio 16% i 31%. Najczęstsze przypadki opuszczeń adresatywów spotkać można w sytuacji ich powtórzeń, przy czym z reguły są to użycia nazwy własnej (imienia) w funkcji przywołania danej osoby. W typowych sytuacjach konwersacyjnych z udziałem dwóch interlokutorów, w których wybrzmiewa imię jednego z nich (rzadziej obu), z reguły tłumacz nie rezygnuje z jego przytoczenia w TD. Zwroty adresatywne pełnią funkcję markerów grzeczności językowej, są nieodłącznym komponentem rozmów między bohaterami, pozytywnie nastawionych do siebie. Użycie imienia własnego w funkcji adresatywnej znajduje potwierdzenie w przykładach rozmów małżonków (Żeni oraz Borysa) z ich nowymi partnerami (Antonem i Maszą). Mimo bardzo zbliżonej formy brzmieniowej ww. imion w obu językach i łatwej identyfikacji postaci posługujących się nimi, m.in. dzięki ich prezentacji wizualnej, imiona te są transponowane do TD. Podobnie – w przypadku formuł etykiety językowej. Tu najczęściej redukcje leksykalnych wykładników spotykamy w replikach, w których one się powtarzają lub są stosowane wymiennie z podobnymi jednostkami (np. *здрасьте, здравствуйте, добрый день*). Przeprowadzona analiza wykazuje także stosunkowo niski wskaźnik procentowy redukcji leksyki podstandardowej: wulgaryzmów, przekleństw, wyzwisk. Jest to niecałe 42%. Odnotowano najmniej opuszczeń jednostek TO z ich prymarną funkcją informacyjną (15 jednostek). Są to jednak zdania o drugorzędym znaczeniu dla rozwoju i zrozumienia akcji filmu. Tu nie obliczono wskaźnika procentowego z uwagi na rezygnację z wyliczeń wszystkich samodzielnych jednostek zdaniowych użytych na przestrzeni całego filmu. Tłumacz konsekwentnie rezygnuje z przekazu leksyki wskazującej na lokalizację obiektów (np. pomieszczeń w sprzedawanym mieszkaniu) oraz osób (lekarz w ekipie poszukującej Aloszy) – ta informacja dociera do widza za pomocą obrazu.

Przejdźmy do prezentacji i analizy opuszczeń w kolejnym filmie – *Metro* (zob. tabelę 2).

Tabela 2

Opuszczenia w filmie *Metro*

Тип опущения	Приклады ужу́ч в ТО	Приклады опущений в TD	Личба ужу́ч в ТО	Личба опущений в TD
1	2	3	4	
Zwroty adresatywne	1) Алексей Петрович , вы про бункер слышали? 2) – Ксюша! Ксюш! Ксюха! Ксюха! – Что случилось? Нас взорвали? – Ксюша! Наташа! 3) – Андрей Борисович? – Это ещё что? Выйдите немедленно. Вам нельзя здесь находиться. – Андрей Борисович , я пришла вам «спасибо» сказать.	1) Słyszał pan o bunkrze? 2) – Co się stało? To bomba? – Ksiusza! 3) – Panie doktorze? – Co znowu? Proszę wyjść! – Chciałam podziękować.	106	72
Formuły etykiety językowej	1) Ты иди, иди. Разберемся. До свидания. 2) – Доброе утро! – Здрасьте! 3) – Алло! – Алло , я слушаю! – Светлана Владимировна? Здрасьте , это мама Ксюши Ганиной. Скажите, а Ксюша, она на уроке сейчас, она в школе?	1) Idź, zajmimy się tym. До свидания. 2) --- [na ekranie widoczne skinienie głową na powitanie] 3) – Mówi mama Ksiuszy Ganiny. Czy córka jest w szkole?	40	16
Powtórzenia	1) – Андрей – очень хороший хирург. – Хороший хирург в районной больнице? 2) – Симпатичная, да, Ксюша? А как её зовут? – Тявка. Тява. Тявка. 3) – Хорошо. Делай вдох, глубокий. Медленно. Не больно? Тихо, тихо, тихо. Вставай. Вставай, вставай. Вставай тихонько, тихонько вставай.	1) – Jest świetnym chirurgiem. – W szpitalu rejonowym? 2) – Fajny piesek. Jak się wabi? – Ciapiek. 3) – Świetnie! Teraz głęboki wdech. Powoli. W porządku? Wstań. Powolutku.	95	88
Czasowniki i quasi-czasowniki jako meta-tekstowe operatory kontaktu	1) А помнишь , она в прошлый раз тоже не сразу приехала? 2) Не грунтовая это вода, а речная, понимаешь – речная. 3) Видите , как вам повезло, девушка. 4) Послушайте , а как же они? 5) Скажите , а вы что-нибудь заметили?	1) Ostatnio też nie od razu wróciła. 2) To nie są wody gruntowe, tylko z rzeki. 3) Ma pani szczęście. 4) A co z nimi? 5) Zauważyliście coś szczególnego?	48	44

cd. tabeli 2

1	2	3	4	
Partykuły ekspresywne i wykrzykniki	<p>1) Ого, вот как тебя торкнуло-то, а? Ха-ха!!</p> <p>2) – Можно, я позвоню? – Ага-ага, своему адвокату? – На работу, ага.</p> <p>3) Эй! Там никого нет.</p> <p>4) Ну вот, тренируйся!</p> <p>5) – Так, пробуем! – Давай. Эх, девочки, отошли на фиг!</p>	<p>1) Ale tobą zatrzęsło!</p> <p>2) – Mogę zadzwonić? – Do adwokata? – Do pracy.</p> <p>3) Tam nikogo nie ma.</p> <p>4) Trenuj!</p> <p>5) – Spróbujmy! – Dziewczyny, odejdźcie na bok!</p>	113	109
Wulgaryzmy, przekleństwa, wyzwiska	<p>1) Что ж ты, чёрт гунявый, делаешь-то, а? Тебе на ишаках надо ездить, а не на машинах.</p> <p>2) – Совсем охренела, что ли? – Сказала же, извини! Козёл!</p>	<p>1) Osły ujeżdżaj, a nie samochód!</p> <p>2) – Nawet nie przeprosi! – Przecież przeprosiłam!</p>	32	15
Pełne zdania lub repliki, dopełniające informacje podstawowe	<p>[Głos z radia]:</p> <p>1) И в начале следующего часа удовольствия продолжаются. Оставайтесь с нами.</p> <p>[Komunikaty w telewizji]:</p> <p>2) Кадры, которые вы видите, были сняты нашей съёмочной группой, случайно оказавшейся на месте события. Оставим их без комментариев.</p>	<p>1) ----</p> <p>2) Zdjęcia, które państwo oglądają, zostawiamy bez komentarza.</p>	–	38
Wtrącenia jako markery modalności subiektywnej	<p>1) Не знаю. Наверное, вода двигает вагоны.</p> <p>2) Видите, свет горит. Скорее всего, контактный рельс под напряжением.</p> <p>3) Он сам обо всем уже давно знает. Ты, просто, уйдешь от него, и всё.</p>	<p>1) Woda przesuwa wagony.</p> <p>2) Pałą się światła. Szyna zasilająca jest pod napięciem.</p> <p>3) Zdaje sobie sprawę, odejdziesz od niego i już.</p>	10	9
Wtrącenia wskazujące na źródło informacji	<p>1) По словам Анатолия Цыганка, руководителя спасательной операции, изначально потеряна масса времени в связи со сложной транспортной ситуацией в столице. С каждой минутой ситуация осложняется. »Вероятность найти выживших в головных вагонах поезда мала» – так оценил шансы префект. Количество жертв уточняется.</p>	<p>1) Dowódca akcji ratunkowej twierdzi, że mnóstwo czasu stracono przez korki. Sytuacja się komplikuje. Poziom wody się podnosi. Prawdopodobieństwo odnalezienia żywych w pierwszych wagonach pociągu jest równe zero.</p>	3	3

cd. tabeli 2

1	2	3	4	
Elementy nacechowane kulturowo – patronimiki i skrótowce	1) Алло, здравствуйте. К вам поступил Ганин Андрей Борисович с дочкой? Дочь зовут Ксения. Ганина Ксения Андреевна! 2) Таким образом для организации движения для техники МЧС и спецтранспорта, нам требуется не менее 3 часов.	1) Czy przyjęto Andrija Garina z córką? Ksenia Garina! 2) Na organizację przejazdu sprzętu i innych potrzebujemy min. 3 godzin.	5	5

¹ Do tej grupy zaliczono wyłącznie przypadki eliminacji formy patronimika w TD przy jednoczesnym zachowaniu pozostałych komponentów nazwy złożonej, tj. imienia i nazwiska.

Źródło: opracowanie własne

Z tabeli 2 wynika, że ponownie najczęściej procedurze opuszczeń podlegają partykuły ekspresywne i wykrzykniki (96%). Ta leksyka była zresztą najliczniej reprezentowana w TO – zapewne z uwagi, po pierwsze, na przewagę języka potocznego, po drugie, na dramatyczny rozwój akcji filmu: walki z żywiołem uwięzionych w metrze pasażerów, służb ratowniczych. Użyte partykuły i wykrzykniki są markerami skali spontanicznych, niekontrolowanych, z reguły negatywnych emocji. Stwierdzono także wysoki wskaźnik opuszczeń zwrotów adresatywnych (68%). Ich wysoką frekwencję w TO można uzasadnić koniecznością formułowania klarownych poleceń skierowanych do konkretnych adresatów wśród służb ratowniczych lub potrzebą przekazania informacji jednej osobie, np. w grupie pasażerów uwięzionych w metrze. W celu podkreślenia dramatyzmu akcji w filmie wielokrotnie słychać zawołania zaginionych lub znajdujących się w niebezpieczeństwie bliskich osób. Rezygnacja z wielokrotnych powtórzeń nazw w TD jest motywowana ich bardzo podobnym do oryginalnego brzmieniem. W warunkach postsynchronicznej z natury polskiej wersji lektorskiej znaczna część adresatywów jest bez problemu słyszalna w ich oryginalnej ścieżce dźwiękowej. Właściwą identyfikację adresatów zapewnia dodatkowo obraz. Specyfika filmu katastroficznego: gra na emocjach widza za pomocą sugestywnych obrazów, dynamicznie zmieniające się kadry, przeplatające się z długimi ujęciami kamery rejestrującej zastygłych w swej niemocy fizycznej przerażonych pasażerów sprawia, że w TD pojawiają się często przerwy tłumaczeniowe: rezygnacje z powtórzeń (93%), z tłumaczenia pełnych zdań lub replik, uzupełniających informacje podstawowe (38 przypadków). Dzięki takim zabiegom uwaga widza jest skoncentrowana na przekazie wizualnym, również dźwiękowym (muzycznym). Redukcji uległy również wtrącenia oraz nieliczne elementy nacechowane kulturowo.

Wnioski

Przeprowadzone badania potwierdziły obecność większości typów opuszczeń wymienionych przez Tomaszkiwicz (poza zdaniami urwanymi i zwrotami obcojęzycznymi). W obu filmach mamy do czynienia z wyrazistą redukcją powtórzeń oraz partykuł ekspresywnych i wykrzykników jako markerów nacechowanych ekspresywnie, typowych dla stylu potocznego, bardzo często podobnie brzmiących w obu językach. Zestawy pojedynczych dźwięków, pozbawione wyraźniej semantyki, nacechowane ekspresywnie typu: *ox! ny! что лу, да, че!* i in. lokowane najczęściej na początku lub na końcu zdania (wypowiedzi) są słyszalne w rosyjskojęzycznych dialogach na skutek zastosowanej asynchronii czasowej wersji lektorskiej w stosunku do TO. Ich wartość ekspresywna (np. strach, oburzenie, niezadowolenie) jest zachowana w przekładzie także dzięki sile środków parawerbalnych (intonacji, rytmiki wypowiedzi itd.). Wysoki procentowy wskaźnik redukcji w obu filmach wykazują też czasowniki i wyrazy im podobne jako metaoperatory kontaktu. Ich podstawowa funkcja pragmatyczna i zminimalizowany ładunek informacyjny sprawiają, że tłumacze decydują się zredukować również i te jednostki. Częściowo ich funkcję nakłaniania do kontaktu przejmują elementy pozawerbalne: gesty, postawa i ukierunkowanie ciała, mimika. Natomiast obserwacje praktyk opuszczeń adresatywów oraz form grzeczności językowej nie są już jednorodne, tj. inne praktyki zastosował tłumacz filmu *Niemilość*, inne – tłumaczka filmu *Metro*. Zaobserwowano wyraźne dysproporcje w częstotliwości użycia adresatywów w samych TO. Powstaje pytanie, czy i – jeżeli tak – to w jakim stopniu na te dysproporcje wpływ ma sam gatunek filmu. Z dużą ostrożnością (wszak analizie poddano zaledwie dwa filmy) można zaryzykować stwierdzenie, że odmiennie sprofilowana poprzez odrębne wyznaczniki gatunkowe fabuła obu obrazów i podporządkowanie jej partii dialogowych wywiera wpływ na różną częstotliwość użycia w TO adresatywów oraz formuł grzecznościowych. W dramacie *Zwiagincewa* przeważają dialogi z udziałem dwóch osób, często są to partie pełne napięć, kłótni, następnie rozpoczy z powodu zaginięcia syna. W takich sytuacjach komunikacyjnych rzadko używane się adresatywy w postaci imion własnych. Jak wspominałam wyżej, są one raczej charakterystyczne dla spotkań bohaterów z ich nowymi partnerami, także w sytuacjach zawodowych. Znacznie częstsze użycia form adresatywnych w filmie *Metro* są motywowane większą liczbą dialogów z udziałem więcej niż dwóch osób (są to głównie rozmowy bohaterów uwięzionych w moskiewskim metrze) oraz potrzebą wydawania precyzyjnych komunikatów ratowniczych. Natomiast w przypadku filmu katastroficznego wyraźnie widać dalece posuniętą praktykę opuszczeń, w tym pełnych jednostek

zdaniowych, a nawet replik. Trzeba zaznaczyć, że nie chodzi tu o ograniczenia czasowe, z reguły bowiem jest to rezygnacja z przekładu krótkich replik z dużym ładunkiem emocji, ale nie informacji. Można stwierdzić, że taka praktyka jest skutkiem zamierzonej strategii tłumaczkii niedublowania i nieprzeciążania tekstem wersji tłumaczonej tam, gdzie nie jest to konieczne. Tym samym widz ma lepszą możliwość skupienia się na warstwie wizualnej filmu. Kontekst wizualny pomaga mu zrozumieć ciąg wydarzeń, nawet jeśli towarzyszą im jedynie nietłumaczone partie TO.

BIBLIOGRAFIA

Filmografia

Metro. 2010. Reż. Miegierdiczew A. Tekst polski: Łozowska K.

Niemilość. 2017. Reż. Zwiagincew A. Tekst polski: Kotowski P.

Opracowania

Adamowicz-Grzyb Grażyna. 2013. *Tłumaczenia filmowe w praktyce*. Warszawa: FORTIMA.

Bogucki Łukasz. 2004. *The Constraint of Relevance in Subtitling*. "Journal of Specialised Translation" no 1: 69–85.

Chaume Frederic. 2004. *Synchronisation in dubbing: A translational approach*. In: *Topics in Audio-visual Translation*. Ed. Orero P. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins: 35–53.

Chmiel Agnieszka, Mazur Iwona. 2016. *Polish Voice-over of „In Excelsis Deo”*: *Technical Constraints and Critical Points in Translation Decision-making*. (online) <http://www.intraline.org/archive/article/2189> (dostęp 20.06.2020).

Franco Eliana, Matamala Anna, Orero Pilar. 2010. *Voice-over translation: An Overview*, Bern: Peter Lang.

Garczarz Michał. 2007. *Przekład slangu w filmie*. Kraków: Tertium.

Hendrykowski Marek. 2018. *Drugie spojrzenie. Analizy i interpretacje*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Hołobut Agata, Woźniak Monika. 2017. *Historia na ekranie. Gatunek filmowy a przekład audiowizualny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Hołobut Agata. 2012. *Three Lives of The Saint in Polish Voiceover Translation*. „Meta” 57 (2): 478–495.

Jüngst Heike E. 2010. *Audiovisuelles Übersetzen*. Tübingen: Narr Francke Verlag.

Reinart Sylvia. 2018. *Untertitelung in einem Synchronisationsland. „When wor(l)d(s) collide?”*. Berlin: Peter Lang.

Sepielak Katarzyna, Matamala Anna. 2014. *Synchrony in the voice-over of Polish fiction genres*. „Babel” nr 60 (2): 145–163.

Szarkowska Agnieszka. 2008. *Przekład audiowizualny w Polsce – perspektywy i wyzwania*. „Przekładaniec” nr 20: 8–25.

Tomaszkiewicz Teresa. *Przekład audiowizualny*. Poznań: PWN.

Woźniak Monika. 2008. *Jak rozmawiać z kosmitami? Kilka uwag o tłumaczeniu lektorskim telewizyjnych filmów fantastyczno-naukowych (na przykładzie „Star Trek”)*. „Przekładaniec” nr 20: 50–88.

Zasady przygotowania artykułów nadsyłanych do druku w czasopiśmie naukowym „Acta Polono-Ruthenica” (teksty w języku polskim)

Teksty (wyłącznie w formatach doc) prosimy nadsyłać za pośrednictwem platformy czasopism UWM: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/apr/about/submissions> lub drogą elektroniczną na adres redakcji: acta.pol.rut@gmail.com

W oddzielnym pliku należy dołączyć **Oświadczenie** o tym, że publikacja nie była wcześniej opublikowana oraz o wkładzie poszczególnych autorów w jej powstawanie (zob. Oświadczenie na <http://czasopisma.uwm.edu.pl/indeks.php/apr/about/submissions>).

Doktoranci zobowiązani są ponadto do dołączenia opinii swojego opiekuna naukowego/promotora, dotyczącej składanego tekstu.

1. Układ tekstu

- tytuł artykułu w języku polskim,
- abstrakt w języku polskim,
- słowa kluczowe w języku polskim,
- tytuł artykułu w języku angielskim,
- abstrakt w języku angielskim,
- słowa kluczowe w języku angielskim,
- tekst zasadniczy,
- BIBLIOGRAFIA,
- REFERENCES.

2. Wymogi formalne

Tytuł

Tytuł artykułu powinien być możliwie krótki i wskazywać o czym jest artykuł. Powinny pojawiać się w nim najważniejsze słowa kluczowe. Należy unikać użycia sformułowań metaforycznych oraz cytatów literackich.

Abstrakt

Powinien w jak najmniejszej liczbie słów przedstawiać treść artykułu (tło, cele, wyniki, wnioski). Główną funkcją abstraktu jest informowanie czytelnika o najważniejszym wkładzie artykułu do stanu badań. Dlatego powinien on obejmować: tezę artykułu, opis metodologii badań, najważniejsze informacje zawarte w tekście, słowa kluczowe i frazy, które umożliwiają szybką identyfikację zawartości i głównych zagadnień artykułu. Należy operować krótkimi zdaniami, które w sposób precyzyjny i konkretny definiują problem przedstawiony w artykule.

Nie należy: przekraczać objętości 150 słów, używać wielosłownych sformułowań i określić abstrakcyjnych, odnosić się szczegółowo do innych badań, podawać informacji niezawartych w artykule, podawać definicji.

Słowa kluczowe

Należy unikać zbyt ogólnych terminów. Pożądane są nazwiska, nazwy własne. Wyrażenia wielowyrzowe nie mogą być zbyt długie. Powinny występować w tytule oraz abstrakcie, ale nie należy ograniczać się tylko do tych elementów artykułu.

Struktura treści

Kompozycja wskazująca, że tekst jest artykułem naukowym, np. w artykule badawczym –wprowadzenie, materiały i metody, wyniki, dyskusja. Wskazane jest używanie śródtytułów zgodnych z kompozycją artykułu. W tekście głównym powinny pojawiać się synonimy słów kluczowych.

3. Wymogi redakcyjne

Objętość artykułów nie powinna przekraczać 15 stron (ok. 25 000 znaków ze spacjami), a objętość recenzji – 5 stron (ok. 10 000 znaków ze spacjami).

Tytuł artykułu (pogrubiony, wyśrodkowany, czcionka Times New Roman 14).

Abstrakt: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

Streszczenie w języku polskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Słowa kluczowe: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

5–6 słów lub wyrażeń (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Abstract: (nazwa pogrubiona, czcionka Times New Roman 11).

Streszczenie w języku angielskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Keywords: (nazwa pogrubiona, dwukropek, 5 słów kluczowych w języku angielskim, bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu, czcionka Times New Roman 11).

5–6 słów lub wyrażeń (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Tekst artykułu

Preferowany edytor tekstu Word.

Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5.

Marginesy każdej kartki wydruku powinny mieć wymiary: górny, dolny, prawy – 25 mm, lewy – 35 mm.

- W wydruku dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę w wyrazach obcych, ale bez podkreślenia wyrazów.
- Kursywą podajemy tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście, bibliografii).
- W cudzysłów (bez kursywy) ujmujemy w tekście tytuły rozdziałów (powieści i prac naukowych) oraz tytuły czasopism.
- Wszystkie człony w nazwach czasopism piszemy wielkimi literami (oprócz spójników).
- W tekście polskim stosujemy cudzysłów polski, w tekście rosyjskim – cudzysłów rosyjski.
- Cytaty ujmujemy w cudzysłów (bez kursywy). Cytaty przekraczające trzy linijki tekstu wydzielamy wcięciem z lewej strony – 1,25; zmniejszamy czcionkę na 11 Times New Roman, interlinia 1,5.
- Fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych (...). W takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze.
- Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia pojedyncza).
- W tekście stosujemy półpauzy (np. 1990–2000, s. 10–20) i dywizy (np. polsko-rosyjski).
- Przy zapisie lat stosujemy liczebnik zapisany cyfrą (liczebniki porządkowe z kropką) np. lata 70.

- Przy nazwiskach w tekście po raz pierwszy stosujemy pełny zapis imienia, następnie inicjał.
- Tabele i rysunki powinny być opatrzone opisem oraz źródłem opracowania (np. Tab. 1. Przykłady użycia zwrotów obcojęzycznych. Źródło: opracowanie własne).

Sposoby zapisu przypisów

W czasopiśmie stosujemy jeden rodzaj przypisów. Przypisy zamieszczane są w tekście głównym, (**bez wariantu transliterowanego**) zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bartmiński 1999, 105]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Балдаев 1997, I, 45–46]

[tytuł rok wydania, strony], np. [*Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1973, 73]

- Odwołanie do kilku źródeł

[nazwisko rok wydania, strony; tytuł rok wydania, strony; nazwisko rok wydania, strony], np. [Mościcki 2010, 47; *Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1979, 52; Нитрауп 1989, 17]

Źródła internetowe

[nazwisko, online], np. [Спиридонова, online]

Sposoby zapisu bibliografii

- Autor sporządza jeden wykaz literatury dla całej pracy (Bibliografia, Библиография).
- Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych.
- **W bibliografii nie stosujemy numeracji.**

Monografie

Kozak Jolanta. 2009. *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język – stereotyp – przekład. 2002. Red. Skibińska E., Cieński M. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Kasack Wolfgang. 1996. *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku: od początku stulecia do roku 1996*. Przekł., oprac., bibliografia pol. i indeks osób Kodzis B. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Куприн Александр Иванович. 1970–1973. *Собрание сочинений в девяти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. 1998. Ред. Скляревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.

Rozdziały w monografiach

Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. / Ed. / Hrsg. / Ред.)

Munia Henryka. 2010. *Semantyka nazw własnych w tytułach utworów rosyjskiej prozy wiejskiej*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczuk M. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego: 75–81.

Трубилова Елена. 1997. *Тэффи*. В: *Литературная энциклопедия Русского Зарубежья (1918–1940)*. Ред. Никулюкин А. Т. 1. Москва: Российская политическая энциклопедия: 395–398.

Artykuły w czasopismach

Pietraś Elżbieta. 2007. *Moskiewski konceptualizm – między awangardą a postmodernizmem*. „Acta Neophilologica” nr 9: 131–142.

Łanda Siemion. 1982. *Jak Odyniec redagował „Czaty” Mickiewicza*. Z „Kroniki życia i twórczości Mickiewicza. 1824–1829”. „Pamiętnik Literacki” nr 73, z. 1–2: 225–235.

Publikacje internetowe

Piętkowa Romualda. *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. (online) http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/romualda_pietkowa.pdf (dostęp 3.02.2015).

Кодзис Бронислав. 2011. *Драматургия первой волны русской эмиграции*. «Новый журнал» № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (dostęp 20.06.2017).

(online) <https://www.starinnyje-noty.ru/песни-романсы-и-арии/песенка-о-трех-пажах-вертинский/> (dostęp 4.06.2017).

References

Jeśli w bibliografii uwzględniono literaturę w języku rosyjskim, białoruskim lub ukraińskim, należy dodatkowo sporządzić wykaz REFERENCES.

Wykaz powinien obejmować wszystkie pozycje ujęte w bibliografii (w nowym układzie alfabetycznym).

- Tytuły zapisujemy kursywą.
- Należy podać angielski wariant miejsca wydania (np. zamiast Москва – Moscow, Warszawa – Warsaw, Kraków – Cracow).
- Zamienić W: lub B: na In:
- Zamienić Red., Ред. na Ed. lub Eds
- Dwukropek po nazwie miejsca wydania należy zamienić na przecinek.
- Zamienić zaznaczenie zakresu stron: zamiast s. 45–47 – pp. 45–47.
- Zamienić (online) na Available at:; (dostęp), (dostęp) na Accessed:
- Na koniec adresu bibliograficznego dodać wskazania na oryginalny język artykułu (In Russian), (In Polish), (In Belarusian), (In English) itd.
- Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodnie z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000).
- Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym (bez kursywy) umieszczamy tłumaczenie tytułów publikacji w języku angielskim.
- Literatura w innych językach niż cyrylica nie jest zarówno transliterowana, jak i tłumaczona na język angielski.

Przykłady

Bakuntsev Anton. 2012. *I. A. Bunin v Pribaltike. Literaturnoye turne 1938 goda* [Bunin in the Baltics. 1938 Literary Tour]. Moscow, Dom Russkogo Zarubež'a im. A. Solženicyna. (In Russian)

Berberova Nina Nikolaevna. 1983. *Kursiv moj* [The Italics are Mine]. New-York, Russica Publishers. (In Russian)

Berdâev Nikolaj Aleksandrovič. 1949. *Samopoznanie (Opyt filozofskoj avtobiografii)* [Self-knowledge (An Essay of Philosophical Autobiography)]. Paris, IMKA-Press. (In Russian)

- Bukalov Aleksej. 2019. *Obšij sleng i gorodskoe prostorečie: problema differenciacii* [Common slang and urban prostorechie: the problem of differentiation]. Available at: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/181> (Accessed 26 December 2019). (In Russian)
- Jarniewicz Jerzy. 2000. *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją*. In: *Przekładając nieprzekładalne: materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej*. Eds Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, pp. 477–483. (In Polish)
- Kapanadze Lamara. 1984. *Sovremennoe gorodskoe prostorečie i literaturnyj âzyk* [Modern urban prostorechie and literary language]. In: *Gorodskoe prostorečie. Problemy izučeniâ* [Urban prostorechie. Problems of Study]. Eds Zemskaâ E., Šmelev D. Moscow, Nauka, pp. 5–12. (In Russian)
- Nowak Marta. 2017. *Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali*. “Białostockie Archiwum Językowe” no 17, pp. 151–161. (In Polish)
- Ocup Nikolaj Avdeevič. 1933. *Klim Samgin* [Klim Samgin]. “Čisla” no 7–8, pp. 178–183. (In Russian)

Prace nie zaopatrzone w wersję elektroniczną oraz nie spełniające wymogów przygotowania prac naukowych do czasopisma „Acta Polono-Ruthenica” nie będą przyjmowane do druku.